

ІНСТИТУТ

ОСВІТНЬОЇ АНАЛІТИКИ

Державна наукова установа

ОСВІТНЯ АНАЛІТИКА УКРАЇНИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Заснований у 2017 р.
Виходить 2–6 разів на рік

ВИПУСК № 1(12)
2021

ISSN 2617-8532 Журнал зареєстровано 7 листопада 2018 року в Міжнародному центрі періодичних видань (ISSN International Centre, м. Париж)

Засновник і видавець Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики» (свідоцтво про реєстрацію KB № 22862-12762P від 28.08.2017)

Журнал «Освітня аналітика України» внесено до Переліку наукових фахових видань України (наказ Міністерства освіти і науки України від 09.02.2021 № 157), категорія «Б»; спеціальності: 051 – Економіка, 281 – Публічне управління та адміністрування

ЗМІСТ

УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

- Чижевський Б. Г.** Методологічні засади демократичного управління закладом освіти 5
- Лондар Л. П.** Розвиток людського капіталу в Україні за рахунок розширення можливостей державних фінансів 21

ВИЩА ОСВІТА

- Гапон В. В., Барабаш О. А.** Моніторинг показників матеріально-технічного забезпечення закладів вищої освіти 39
- Шкіренко О. В.** Розвиток духовної культури та цінностей педагога в системі неперервної самоосвіти 55

ПРОФЕСІЙНА (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНА) ОСВІТА

- Мельник С. В.** Стан та перспективи розвитку вітчизняної системи підготовки кадрів 65
- Самойленко О. А., Дубасенюк О. А., Левченко С. В.** Особливості реалізації програм розвитку закладів професійної (професійно-технічної) освіти 81

ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА

- Денисюк О. Я., Титаренко Н. В.** Моніторинг Нової української школи як складова управлінської діяльності (на прикладі дослідження щодо професійної орієнтації учнів у закладах загальної середньої освіти) 93

МІЖНАРОДНИЙ ОСВІТНИЙ ПРОСТІР

- Пронь Н. Б., Назаровець У. Р.** Розвиток освіти дорослих в умовах інтеграції України до європейського та світового освітнього простору (англійською мовою) 104
- Тупахіна О. В.** Формування європейських цінностей через медіаграмотність: результати проекту Erasmus+ Jean Monnet Module «Європейські цінності у художніх текстах» (англійською мовою) 117

НАУКОВЕ ЖИТТЯ: ПОДІЇ, ФАКТИ, ВІДГУКИ

- Рецензія на навчальне видання Тоцької О. Л. «Сучасні інформаційні технології в професійній діяльності» 125

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Лондар Сергій Леонідович, д-р екон. наук, проф. (головний редактор); **Денисюк Оксана Яківна** (заступник головного редактора); **Литвинчук Андрій Олександрович**, канд. екон. наук (заступник головного редактора); **Терещенко Ганна Миколаївна**, канд. екон. наук, ст. наук. співробітник (заступник головного редактора); **Пронь Наталія Богданівна**, канд. екон. наук (відповідальний секретар); **Бахрушин Володимир Євгенович**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **Буряченко Андрій Євгенович**, д-р екон. наук, доц.; **Гапон Валентина Василівна**, канд. пед. наук; **Гриневич Лілія Михайлівна**, канд. пед. наук, доц.; **Гулова Ленка**, Ph.D.; **Денглерова Деніса**, Ph.D.; **Затонацька Тетяна Георгіївна**, д-р екон. наук, проф.; **Ковтунець Володимир Віталійович**, канд. фіз.-мат. наук, доц.; **Кононенко Юрій Григорович**; **Криштоф Світлана Дмитрівна**, канд. пед. наук, ст. наук. співробітник; **Кузнецов Костянтин Володимирович**, канд. наук з держ. упр.; **Лєснікова Марина Валентинівна**, канд. екон. наук; **Лун Марк**, Ph.D.; **Мартиненко Валентина Віталіївна**, канд. екон. наук, доц.; **Мельник Сергій Вікторович**, канд. екон. наук, доц.; **Міщенко Володимир Іванович**, д-р екон. наук, проф.; **Наторіна Альона Олександрівна**, канд. екон. наук; **Орлова Наталія Сергіївна**, д-р наук з держ. упр., проф.; **Раков Сергій Анатолійович**, д-р пед. наук, доц.; **Рашкевич Юрій Михайлович**, д-р тех. наук, проф.; **Тимченко Олена Миколаївна**, д-р екон. наук, проф.; **Чеберкус Дмитро Вікторович**, канд. екон. наук; **Шевцов Андрій Гаррієвич**, д-р пед. наук, проф.; **Шіп Радім**, Ph.D.

Рекомендовано до друку Вченою радою Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики». Протокол № 2 від 01 березня 2021 р.

Журнал включено до таких баз даних: «Наукова періодика України», ResearchBib, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, Crossref та Index Copernicus International Journals Master List.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів.

Автори несуть повну відповідальність за зміст і достовірність матеріалів, що публікуються, дотримання загальноприйнятих принципів наукової етики, відсутність плагіату у своїх статтях.

Матеріали, надруковані у журналі, є власністю Інституту, захищені міжнародним та українським законодавством і не можуть бути відтворені у будь-якій формі без письмового дозволу видавця.

Редакція залишає за собою право на скорочення та редагування авторських текстів.

INSTITUTE
OF EDUCATIONAL ANALYTICS
State Scientific Institution

EDUCATIONAL ANALYTICS OF UKRAINE

SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL

Published since 2017
2–6 issues per year

ISSUE № 1(12)
2021

ISSN 2617-8532 The journal is registered on 7 of November 2018 in ISSN International Centre, Paris

Founder State Scientific Institution «Institute of Educational Analytics»
and publisher (Print media state registration certificate KB № 22862-12762P of 28.08.2017)

The journal «Educational Analytics of Ukraine» is included in the List of scientific professional publications of Ukraine (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 09.02.2021 № 157), category «B»; specialties: 051 – Economics, 281 – Public Management and Administration

CONTENTS

MANAGEMENT OF EDUCATION

- Borys Chyzhevskiy.** Methodological principles for democratic management of educational institutions 5
- Lidia Londar.** Development of human capital in Ukraine through expanded public finances 21

HIGHER EDUCATION

- Valentyna Gapon, Olena Barabash.** Monitoring of indicators of equipment and material procurement of higher education institutions 39
- Olena Shkirenko.** Development of spiritual culture and values of teachers in the system of continuous self-education 55

VOCATIONAL (VOCATIONAL AND TECHNICAL) EDUCATION

- Sergii Melnyk.** State and prospects of development of the national education and training system 65
- Oksana Samoilenko, Olexandra Dubaseniuk, Svitlana Levchenko.** Features of the implementation of programmes for the development of vocational (vocational and technical) education institutions 81

SECONDARY EDUCATION

- Oksana Denysiuk, Nataliia Tytarenko.** Monitoring of the New Ukrainian School as a part of management activity (a case study of the research on vocational guidance of students during general secondary education) 93

INTERNATIONAL EDUCATIONAL SPACE

Natalia Pron, Uliana Nazarovets. Development of adult education in the context of Ukraine's integration into the European and world educational spaces	104
Olena Tupakhina. Communicating European values through critical media literacy: case of Erasmus+ Jean Monnet Module «European Values in Literary Arts»	117

SCIENTIFIC LIFE: EVENTS, FACTS, REVIEWS

Review of the educational edition of Totkaya O. L. «Modern information technologies in professional activity»	125
---	-----

EDITORIAL BOARD

Prof. **Sergiy Londar** (*editor-in-chief*); **Oksana Denysiuk** (*deputy editor-in-chief*); Dr. **Andrii Lytvynchuk** (*deputy editor-in-chief*); Dr. **Hanna Tereshchenko** (*deputy editor-in-chief*); Dr. **Natalia Pron** (*executive secretary*); Prof. **Volodymyr Bakhrushyn**; Dr. **Andrii Buriachenko**; Dr. **Valentyna Gapon**; Dr. **Liliia Hrynevych**; Dr. **Lenka Gulova**; Dr. **Denisa Denglerová**; Prof. **Tetyana Zatonatska**; Dr. **Volodymyr Kovtunets**; **Yurii Kononenko**; Dr. **Svitlana Kryshtof**; Dr. **Konstantin Kuznietsov**; Dr. **Maryna Lyesnikova**; Dr. **Mark Loon**; Dr. **Valentyna Martynenko**; Dr. **Sergii Melnyk**; Prof. **Volodymyr Mishchenko**; Dr. **Alona Natorina**; Prof. **Nataliia Orlova**; Dr. **Sergiy Rakov**; Prof. **Yurii Rashkevych**; Prof. **Olena Tymchenko**; Dr. **Dmytro Cheberkus**; Prof. **Andrii Shevtsov**; Dr. **Radim Ship**

Recommended for publication by the Academic Council of the State Scientific Institution
«Institute of Educational Analytics». Protocol № 2 of 01.03.2021.

The journal is included in such databases: Scientific Periodicals of Ukraine, ResearchBib, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, Crossref and Index Copernicus International Journals Master List.

The editorial board does not always share the position of the authors.

Responsibility for the content and reliability of published materials, the compliance of general scientific ethics principles, the absence of plagiarism lies entirely with the authors.

Materials published in the journal are the property of the Institute and are protected by international and Ukrainian legislation and may not be reproduced in any form without the written permission of the publisher.

The editorial staff reserves the right to shorten and edit the original texts.

Чижевський Б. Г.

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, керівник секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, заслужений працівник освіти України, Київ, Україна, chyzhevskiy@v.rada.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7878-1180>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕМОКРАТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ОСВІТИ

Анотація. Актуальною проблемою у світі й Україні є переосмислення методологічних засад демократичного управління закладом освіти. У статті наведено результати вивчення таких засад на основі визначення науково-теоретичних підходів і практики управління на рівні закладу освіти, району, держави й законодавства. Використано загальнонаукові методи дослідження, такі як аналіз, порівняння, синтез, індукція, дедукція. Проаналізовано методологічні засади демократичного управління закладом освіти незалежно від підпорядкування, типу та форми власності. Розкрито філософську сутність і глибину поняття «засади демократичного управління закладом освіти». Метою статті є огляд філософських досліджень управління закладом освіти та окреслення методологічних підходів до визначення ключових параметрів демократичного управління закладом освіти. Головною проблемою є з'ясування впливу співвідношення і взаємодії держави, суспільства й особистості на демократичність процесів у закладі освіти та забезпечення оптимального співіснування і співжиття людини й природи. Окреслено діапазон трактування методологічних засад демократичного управління закладом освіти. Зроблено акцент на пріоритетності його діяльності та стабільного розвитку на демократичних засадах. Виявлено закономірності формування методологічних засад демократичного управління закладом освіти. Наголошено на значущості такого управління для особистості, суспільства й держави.

Ключові слова: філософія, філософія освіти, методологія, педагогіка, засади, демократія, заклад освіти.

JEL classification: J21, J50.

DOI: 10.32987/2617-8532-2021-1-5-20.

Сучасна теорія демократичного управління закладом освіти, незалежно від його типу, підпорядкування та форми власності, перебуває в активній стадії оновлення методологічної парадигми, що, з одного боку, висвітлює внутрішні тенденції розвитку, з другого – є наслідком стрімких, суперечливих і масштабних трансформацій, змін, реорганізацій, перетворень у поєднанні з

політичними, законодавчими, правовими, економічними, соціальними, культурними й інформаційними процесами, явищами. «Складність і багатогранність навчально-виховних задач, які розв'язуються школами, не тільки обумовлюють якісні зміни процесу управління шкільною справою, тобто організацією, змістом, формами та методами роботи загальноосвітніх шкіл усіх типів, а й

посилюють значення теорії управління як складової педагогічної науки, що розробляє шляхи та засоби подальшого вдосконалення функцій, форм і методів роботи органів народної освіти й керівників шкіл» [1, с. 5–6, *авт. переклад*].

Динамічність, імпульсивність, турбулентність та інтенсивність таких перетворень висувають нові вимоги до управління закладом освіти. Ідеться не тільки про оновлення сфери освіти у зв'язку з модернізацією всіх ланок освітньої життєдіяльності, що потребують наукового узагальнення, а й про складнощі, суперечності наукового осмислення філософії (в тому числі соціальної філософії, філософії освіти), змісту освіти, забезпечення навчання, навчально-виховного та освітнього процесів, наукової організації праці й навчання, а також прогнозування освітнього процесу в цьому контексті.

Створення передумов для наукового висвітлення освітніх проблем, забезпечення успішного, стабільного розвитку як освітньої галузі, так і держави не можливе без використання історичної спадщини, накопиченої українським народом упродовж його багатовікової історії.

Ключовим питанням філософії завжди було й залишається співвідношення свідомості та буття, духовного й матеріального, життя та безсмертя. «Основне питання філософії про відношення мислення до буття має ще й другий надзвичайно важливий бік: чи можуть людські відчуття і поняття давати правильне відображення дійсності, чи може наше мислення пізнавати дійсний світ» [2, с. 7].

Інакше кажучи, глибина та ефективність наукового супроводу де-

мократичного управління закладом освіти великою мірою визначаються ступенем поєднання натуральних (духовних), природних і юридичних законів у сфері освіти. Чим складнішою є структура закладу освіти, тим масштабнішими будуть виконуваним завдання, а отже, й складнішими проблеми їх наукового, правового та практичного регулювання.

Крім того, розвиток і складність системи позитивної педагогіки є не єдиною причиною посилення уваги теорії та практики, дидактики й методики до механізмів забезпечення права на здобуття якісної освіти. Домінанта дитино-, людиноцентризму слугує підґрунтям формування змісту освіти, організації навчально-виховного процесу та реалізації основних прав, свобод і зобов'язань учасників освітнього процесу. Норми їхніх прав, свобод та обов'язків закріплені в Конституції й законах України. Питання встановлення законності та правопорядку пов'язані не лише з існуванням вимог, стандартів, потреб, а й із тим, якою мірою учасники освітнього процесу можуть скористатися своїми суб'єктивними правами, свободами, втілювати в життя власні правові потреби і плани. Саме тому сучасні вимоги зобов'язують науковців збагачувати педагогічну науку новими теоретичними концепціями, моделями, ідеями, фундаментальними підходами до демократичного управління закладами освіти, високоякісною методологічною базою створення прогресивних освітніх теорій.

Розробляючи програму, стратегію, доктрину розвитку сфери освіти в Україні, варто враховувати, що ми живемо у XXI ст. із його поглиблени-

ми (екологічними, економічними, енергетичними, технологічними, інформаційними, демографічними та ін.) проблемами, загрозами, конфліктами, трансформаціями, викликами. «У нових для людства умовах взаємодію суспільства і природи потрібно будувати так, щоб розвиток суспільства і його компонентів не завдавав шкоди природі, а, навпаки, сприяв розвитку, потрібно створити такі умови, при яких природний фактор повніше б враховувався» [3, с. 381–382].

Сьогодні відбувається активний пошук нової парадигми знань у всьому спектрі природничо-математичних, технологічно-інженерних, гуманітарних наук. На порозі III тисячоліття стає дедалі очевиднішою необхідність усунення наукових, дисциплінарних меж між природничими, соціально-гуманітарними, суспільствознавчими дисциплінами.

Розроблені науковцями й практиками та юридично затверджені програма, доктрина, стратегія, концепції розвитку сфери освіти дають можливість застосовувати додаткові методологічний і теоретичний підходи. Аналіз проблем сучасної методології педагогічної науки засвідчив, що її особливості зумовлені різноманітністю пізнавальних завдань у загальноосвітніх закладах, котрі впливають насамперед із концепцій і теорій наукознавства. «Основними закономірностями є розуміння розвитку як єдності протилежностей; взаємозв'язку кількісних і якісних змін; діалектичного заперечення» [3, с. 653].

Педагогічна наука належить до базових галузей і завдяки розвиненому потенціалу, що має понятійні, категоріальні та інші засоби й методи до-

слідження, збагачується новими концепціями, програмами, доктринами, стратегіями, сучасною методологією у вивченні складних, проте надзвичайно актуальних освітніх процесів, явищ, серед яких забезпечення доступу закладу освіти. З огляду на це, в сучасних умовах особливого значення набуває проблематика поєднання людино-, дитиноцентризму зі здобуттям якісної освіти. Становлення категорії дитиноцентризму є важливим для розвитку педагогічної теорії, оскільки виражає загальне в процесі забезпечення реалізації права на якісну освіту, глибокі, ґрунтовні знання, широкий кругозір, конкурентоспроможну професію.

Основоположним моментом коректного в науковому сенсі дослідження такої складної управлінсько-організаційної категорії, як діяльність закладу освіти, є формування принципової методологічної орієнтації на об'єкт вивчення, його структуру, механізм функціонування, наукову організацію праці, а також необхідні для цього дослідницькі процедури й засоби. Демократичне державно-громадське управління закладом освіти є складною, динамічною категорією, що передбачає використання комплексу заходів дослідження, які утворюють відповідний категоріальний апарат. Цей процес досить різноманітний за своїми організаційними, супроводжуваними, контрольними формами, змістом, моделюванням, методами реалізації та засобами конструювання. Тому цілісне наукове уявлення про демократичне управління закладами освіти, незалежно від типу, підпорядкування й форми власності, можливе на основі наукової філософії

та методології освіти як цілісної, системної, впорядкованої субстанції й фундаментальних наукових понять філософсько-методологічного змісту, здатних об'єктивно відображати все різноманіття – саме явище та його окремі елементи. Передусім зауважимо: під час формування науково-педагогічного поняття «демократичне управління закладом освіти» та введення його в понятійний ряд теорії педагогіки важливо врахувати, що така робота повинна виконуватися за аналогією з конструюванням найскладніших педагогічних понять, термінів і категорій. Адже, по-перше, такі поняття утворюються одночасно в процесі пізнання теорії та професійного осмислення освітньої практики й побудови моделі теоретичної конструкції конкретного поняття. По-друге, при формуванні поняття «демократичне державно-громадське управління закладом освіти» активно застосовуються науковий аналіз і синтез. По-третє, визначальною рисою цієї категорії, котра зумовлена специфікою її об'єкта, є те, що більшість базових понять, які її характеризують (наприклад, колектив, спільнота, особистість, система, зміст, форми, принципи, функції, методи), є похідними від загальнонаукових. Саме це дає підстави стверджувати, що «управління закладом освіти» як категорія є міжгалузевим поняттям. По-четверте, в ході вивчення демократичного державно-громадського управління закладами освіти як складової суспільних процесів потрібно враховувати різні аспекти життєдіяльності учасників освітнього процесу.

У реальності демократичне управління закладами освіти визначаєть-

ся сукупністю природовідповідних, правомірних дій. Такий підхід до розуміння досліджуваного поняття дає змогу розуміти якісні й кількісні характеристики закладів освіти. Ключовим питанням у вдосконаленні демократичного управління закладом освіти є наукова організація праці, оптимізація й інтенсифікація освітнього процесу, запобігання виникненню суперечностей, конфліктів запитів та інтересів, їх мінімізація. Усе це також допомагає виявити науковий, освітній, кадровий потенціал, завдяки котрим можна забезпечити якісний освітній процес на основі впорядкування множини взаємозв'язків і взаємозалежностей, властивостей – духовних, фінансових, матеріальних, кадрових, педагогічних, ідеологічних, організаційних, фізичних, юридичних тощо. Педагогічна наука визначає не тільки межі поведінки учасників освітнього процесу, а й структуру моделі їх стійкої взаємодії. Структурна модель такого процесу, що ґрунтується на духовних (натуральних), природних, юридичних законах, відображає лише відповідний стандарт управління закладами освіти. Реальний стан демократичного управління закладом освіти в конкретному навчальному закладі завжди відрізняється від його ідеальної моделі. Разом із тим складові такого управління тісно взаємодіють і впливають одна на одну, внаслідок чого діяльність закладу освіти перманентно змінюється. Насправді демократичне управління закладом освіти як об'єктивний показник його якісного стану відображає ступінь стійкості й конкурентоспроможності цього закладу, котрі ніколи не будуть стовідсотковими. Стійкість закладу

освіти визначається стабільністю наукового забезпечення та супроводу, науково-педагогічного, педагогічного колективу; співвідношенням освітньої впорядкованості, динаміки і змін у межах єдиного соціального мікросередовища та суспільства загалом. Однією з науково-практичних проблем є впорядкування й узгодження закономірної змінності, плинності учнівського і студентського, а отже, й батьківського колективів.

Системно-структурна модель закладу освіти дає змогу визначити інформаційні, логічні та кореляційні зв'язки, наявні в її структурі. Доцільно враховувати, що «шляхом узагальнення наших знань про якість процесу творчої діяльності, що здійснювалася в минулому завдяки творчій інтуїції, ми розкриваємо ті закономірності, які можуть відігравати методологічну роль щодо розв'язання нових проблем» [4, с. 149–150]. На переконання науковців, системний підхід до дослідження демократичного управління закладами освіти допомагає задовольнити потребу в інтеграційному пізнанні освіти, поглянути на освітню діяльність як на статичне та водночас динамічне явище, намагатися оцінити його з точки зору не тільки внутрішньої організації, а й розвитку та самоорганізації. Саме тому системно-функціональний зріз механізму демократичного управління закладами освіти характеризує організацію їх оптимального функціонування й дослідження динаміки їх розвитку, іміджу та авторитету. В цьому контексті наголосимо, що трансформація поняття «демократичне управління закладом освіти» передбачає, з одного боку, формалізацію нової інформації про

предмет дослідження, узагальнення свіжих фактів і відомостей, обґрунтування й визначення відмінностей від інших нормативно-правових феноменів (у цьому сенсі досліджуване поняття можна віднести до філософських, органічних юридичних понять, що утворюють понятійне ядро предметного поля філософії, юридичної та педагогічної науки); з другого – створення теоретичної моделі, котра за певних умов набуває об'єктивності, статусу наукового поняття, оскільки несе інформацію про свої сутнісні характеристики.

Об'єктивна, інституціалізована, позитивна, реально діюча система науки управління базується на поєднанні духовних (натуральних), природних і юридичних законів. З юридичної точки зору, специфіку демократичного управління закладом освіти визначає Конституція, а також законодавство, нормативно-правові акти, що фактично формують нове коло соціально свідомої оцінки управлінських дій і рішень відносно законів розвитку та правозаконності, нового стану свідомості й доктринального їх вираження наукою, а головне – викликає до життя оцінку ступеня єдності завдань, прав, свобод і обов'язків із боку учасників управлінських дій та рішень і певною мірою правослужняного соціуму. Суспільна думка про демократичний порядок речей та його оцінка залежать від досвіду й цінностей громадянського суспільства. Відбувається замикання циклів прав, свобод, обов'язків, зобов'язань і вихід на новий рівень демократії громадянського суспільства, оцінки міри їх реалізації. Розуміння природи, засад, підстав та механізмів управління поза реальним буттям індивідів, соціальних

груп, учасників освітнього процесу й суспільства в цілому не можливе.

Загальними закономірностями демократичного управління закладом освіти є: впорядкування, врегулювання життя учасників освітнього процесу, що забезпечується конституційно-правовими діями і взаємодіями, котрі сприяють правовому стану, якісній освіті та природовідповідній життєдіяльності. Тому методологічне підґрунтя управління закладом освіти включає три елементи:

1) пізнання об'єктивних умов і вимог управлінського процесу, підстав прийняття управлінських рішень та їх реального впливу на якість життя й реалізацію прав, свобод і обов'язків учасників освітнього процесу;

2) усвідомлення й прийняття суб'єктами прав, свобод та обов'язків особливостей, закономірностей, завдань і принципів освітнього процесу;

3) забезпечення відповідності управлінської діяльності вимогам, закономірностям, принципам поєднання духовних (натуральних), природних і юридичних законів.

З огляду на зазначене, управління закладом освіти покликане забезпечувати врегульованість та систематизацію його діяльності з урахуванням впливу зовнішніх і внутрішніх факторів.

Отже, пізнання демократичного управління закладом освіти передбачає дослідження механізмів регулювання його діяльності, комплексного впливу законів. Це складне, інтегральне поняття охоплює множину, сукупність порядків такого управління на різних рівнях організації, що підпадають під конституційний, законодавчий і нормативно-правовий вплив. Окрім того, формування

поняття демократичного управління закладом освіти та його розгляд як суспільного явища відбуваються у вигляді ідеально-конструктивної й незалежної системи правового, педагогічного, інформаційного регулювання та демократичного розвитку не лише конкретного закладу освіти, а й держави загалом, що допускає в майбутньому впорядкування, систематизацію відносин на основі природовідповідного розвитку особистості, суспільства та держави.

Управління перебуває на різних рівнях реальності, має багато аспектів і напрямів, різноманітні можливості та межі, тобто постійно розвивається. Для демократичного управління закладом освіти, що виступає не меншою цінністю, ніж сама діяльність такого закладу, й доповнює її, характерна велика кількість граней, функціональних елементів, котрі імплементуються в різних умовах життєдіяльності індивідуумів, тим самим забезпечуючи виконання й дотримання законодавчих приписів. Тому методологія демократичного управління закладом освіти має свою специфіку, яка визначається особливостями цієї юридично-педагогічної категорії.

Демократичне управління закладом освіти безпосередньо пов'язане із суспільними демократичними процесами. Доцільно врахувати, що «управління суспільством принципово відрізняється від управління в живих організаціях і технічних пристроях. Воно є складною структурою, що охоплює матеріальні і духовні процеси, воно виступає як специфічний вид людської діяльності» [5, с. 435; *авт. переклад*].

Демократичне управління закладом освіти також розглядається як

процес забезпечення максимальної впорядкованості та системності його діяльності, повної реалізації всіх державно-громадських законодавчих і правових закономірностей. Ідеї управління покликані відобразити освітню діяльність як всеосяжну субстанцію, певний якісний склад закладу й учасників освітнього процесу, каркас реальності. Управління є характеристикою впорядкованості та системності, вимогливості, формальної визначеності структури закладу, показником якості й однозначності його складових. Управління – і як висока організованість думки, і як її зовнішня форма – виявляється умовою правильності розуміння та вираження науково-педагогічних, правових факторів, ситуацій, дій, умовою доказовості прогресивної, науково обґрунтованої й практично вивіреної думки та критерієм істинності тверджень.

Для логіки методологічного аналізу ідеї управління філософія освіти має значення фундаментального дослідження. Виступаючи пізнавальним підґрунтям всієї системи педагогічних наук, філософія освіти є наукою багатоплановою. Основні її пізнавальні категорії (конкретне та абстрактне, явище й сутність, зміст і форма, структура та елементи, окреме й загальне, колективне та індивідуальне тощо) дають змогу всебічно охарактеризувати зміст управління й управлінський вплив та дійти науково обґрунтованих висновків щодо розуміння його сутності й істинності. Саме завдяки універсальності філософія виступає інтегральним методологічним засобом наукового пізнання та пізнавальним стрижнем будь-якого освітнього дослідження.

Це пояснюється насамперед тим, що філософія освіти виконує спеціальні гносеологічні функції, забезпечує реалізацію функцій теорії пізнання, логіки й діалектики розвитку освіти.

Варто зауважити, що в межах філософії освіти демократичне управління як юридична категорія ототожнюється із законодавчо-правовою системою, особливостями державно-громадського самоврядування, автономії та організації діяльності закладу. Проте ці категорії слід розмежувати, оскільки управлінське рішення виступає підсумковою складовою забезпечення діяльності закладу освіти й формується під впливом усіх елементів суспільства і структурних складових такого закладу. Науково вивірене, законодавчо підкріплене управлінське рішення забезпечує гармонію життя закладу освіти, що є особливим виразом внутрішньої пов'язаності явищ, кожне з котрих не просто має конкретну міру, а й пропорційне всьому іншому. Будь-які управлінські рішення, дії повинні бути узгоджені з конкретними умовами та завданнями (бути доцільними) й мати характеристики, що дають змогу бачити ці конкретні явища в цілісності (системно). В такому сенсі управління є естетичною організацією реальності. У свою чергу, гармонія – це онтологічна характеристика ідеї наукової організації діяльності закладу та праці учасників освітнього процесу.

У цьому плані філософія освіти може відігравати щодо загальної теорії освіти певну конструктивну роль. Вона в змозі допомогти педагогічній теорії усвідомити принципову фрагментарність розуміння управління. З позиції філософсько-педагогічного

підходу до категорії «демократичне управління», філософія освіти виступає фундаментальною основою дослідження, оскільки є універсальним провідником наукового пізнання й пізнавальним інструментом будь-якого дослідження. Тому демократичне управління – це філософсько-освітня категорія, що охоплює духовний, освітній, юридичний, правовий, політичний, соціальний, інформаційний, а також соціокультурний і демократичний аспекти. Філософія освіти дає можливість пов'язати аналіз демократичного управління та контролю з дією системи умов і чинників, властивих соціальній реальності в усьому її обсязі й цілісності. Тобто демократичне управління має філософське підґрунтя, з якого виростає юридично-освітнє розуміння досліджуваної категорії. Звернення до філософсько-освітньої інтерпретації предмета дослідження дає змогу істотно доповнити, збагатити освітнє розуміння управління.

З цього погляду, при дослідженні демократичного управління закладом освіти доцільно використовувати такі принципи формально-логічного мислення: повноти, несуперечності (послідовності), визначеності, обґрунтованості (логічності), абстрактності.

Принцип повноти виступає як вимога до аксіоматичної теорії управління та характеризує достатність для певних цілей її дедуктивних засобів. Аксіоматична система є повною, якщо всі її формули, істинні за розглянутої інтерпретації, доказові. Повна система містить усі можливі теорії управління, що не суперечить інтерпретації поняття якісної освіти.

Обґрунтованість – це процедура наведення тих аргументів, з огляду на котрі варто застосовувати певне твердження або концепцію управління загалом.

Абстрагування ми розуміємо як одну із засад успішної організації людини у світі, що дає їй можливість пристосуватися до незнання більшої частини конкретних фактів навколишньої реальності. Цей принцип допомагає чітко розмежовувати реальні й ідеальні компоненти у змісті управління та його відповідності законам.

Діалектичний метод (діалектична теорія освіти) передбачає вивчення, оцінювання практичної реалізації управління в контексті його універсальності, освітньої й суспільної дійсності. У межах цього методу як вихідну тезу доцільно прийняти два положення: 1) первинність змісту управління щодо його форми та 2) поєднання стабільності й мінливості його змісту внаслідок динамічного освітнього процесу, ускладнення змісту освіти, розвитку державно-громадського управління та уточнення положень управління і його складових – керівництва, контролю, самоконтролю, інспектування й менеджменту. Розвиток понятійного апарату, зокрема таких категорій, як управління, керівництво, інспектування, моніторинг, оцінка, самооцінка, контроль, самоконтроль, відбувається не шляхом їх диференціації, а за рахунок змістовного насичення цих понять, охоплення ними нових моментів реальності.

Діалектичний метод розглядає демократичне управління в динаміці, мінливості, чіткій визначеності. Взаємовплив і єдність різноманітних форм, прийомів і методів управління

мають діалектичний характер. Ми не змогли б зрозуміти відмінності між формами, прийомами й методами демократичного управління, керівництва, інспектування, моніторингу, оцінки, самооцінки, контролю, самоконтролю, менеджменту за відсутності особливостей подібності їхніх базових характеристик. Зокрема, будь-якій складовій управління властиві просторово-часова визначеність, стійкість, поєднання динамічності і стабільності; поряд із тим управління є результатом реалізації приписів, норм, правил, положень (наприклад Конституції, законодавства), котрі з'являються на виконання встановлених вимог, стандартів, норм, що сприяють досягненню конкретних цілей.

Однією зі складових розвитку як сфери освіти загалом, так і закладу освіти зокрема є соціальна. Тому соціальний метод разом із формально-логічним і діалектичним належить до базових для освіти методів. Соціологія розглядає процес демократичного управління соціальними структурами як безперервну дію різноманітних регуляторних чинників, особливо поєднання прав, свобод, обов'язків, загальних норм і цінностей. Наразі дослідники перебувають у пошуку раціональних і безпечних способів упорядкування суспільства на основі емпіричних методів класичної науки, захищених цінностями демократичного громадянського суспільства та позитивізмом. Наприклад, Т. Парсонс виходить із теорії систем, згідно з котрою найзагальніша й фундаментальна властивість системи – це взаємозалежність її частин або змінних [2]. Ця взаємозалежність ґрунтується на існуванні

певних відносин між частинами чи змінними. Інакше кажучи, вона дає підстави формувати управлінське рішення, вчиняти управлінські дії з урахуванням компонентів системи. Демократичне управління має бути спрямоване на забезпечення розвитку закладу освіти, самозбереження, що головним чином виражене в поняттях стабільності, збалансованості і рівноваги. В такому контексті демократичне управління характеризується як продукт розуміння, оцінки та інтерпретації, розумової діяльності. Але цей факт стимулює прагнення управління до ідеалу, досконалості, завершеності й цілісності системи та її підсистем.

Соціологічний метод дає можливість визначити обсяг дослідження, але не дає відповіді на питання, пов'язані зі здобуттям системного знання про управління. Саме в межах цього методу обліку піддається все різноманіття чинників, які можуть бути причиною, поштовхом до прийняття управлінського рішення або дії. В усякому разі, використовуючи цей метод, доцільно зважати на те, що сутність управління пізнається за допомогою з'ясування його причин. Ефективність демократичного управління базується на врахуванні системи елементів, взаємозв'язок яких реально забезпечує наявність системної якості, а також того, що взаємний вплив елементів системи обумовлює їх взаємні зміни, а вплив на будь-який із її елементів включає зміну якості системи управління в цілому.

У межах соціального методу потрібно застосовувати й методи ідеалізації (ідеальних типів). Ідеальна сторона відображає уявлення учасників освітнього процесу про належний,

необхідний або бажаний темп розвитку, побудований на положеннях законів життєдіяльності, еволюції й законодавства. В сучасних умовах учасник освітнього процесу має право запитувати про забезпечення природовідповідності розвитку особистості.

Доречно в межах соціального методу розглядати проблеми, пов'язані з типологією управління, враховуючи, що емпіричним підґрунтям науки виступає не реальність як така, а її рух; тобто моменти дійсності видозмінюються, що, власне, й зумовлює саму постановку проблеми рівнів, форм і методів управління в аспекті проблеми різноманітності типів, структур закладів освіти, їх підпорядкування та форми власності.

Історико-культурологічний метод полягає у вивченні сукупності умов, у межах котрих складається збалансоване управління, як певної стабільної, динамічної, абсолютної здатності закладу освіти до різноманітної діяльності. З позиції цього методу проблема управління має давнє і глибоке розуміння. Безперечно, не варто недооцінювати чи перебільшувати роль вказаного методу для сучасної практики, тим паче зводити його в абсолют. Однак було б великою помилкою відмовлятися від використання нагромадженого цивілізованого досвіду управління, всього того, що може й повинне працювати на прогресивний розвиток як сфери освіти в цілому, так і закладу освіти зокрема. Адже від нашого ставлення до історії розвитку сфери або закладу освіти залежить насамперед і думка про минуле та навколишню дійсність, особливо про чинне право; від нашого пізнання й розуміння історії залежить те, які вимоги ми можемо

висунути не лише до сфери освіти, а й до конкретного закладу освіти.

Система демократичного управління як частина соціальної реальності виникає на певному етапі історичного поступу та є динамічним явищем, оскільки роль і функції управління змінюються на різних етапах розвитку закладу освіти, сфери освіти, спільноти, суспільства. Історичний метод дає змогу максимально врахувати напрацювання, досвід, аспекти новизни й наступності в сучасних підходах до проблеми теорії і практики управління, глибоко розібратися в ній та окреслити науково-практичні шляхи забезпечення розвитку як закладу освіти, так і сфери освіти загалом. Проте широкий пласт доступних досліднику даних істотно ускладнює пошук та визначення закономірностей того чи іншого явища. Зарадити цьому може застосування методу педагогічної кваліфікації, що є інтерпретацією історико-порівняльного методу.

Сучасна педагогічна наука приділяє чималу увагу зазначеному методу дослідження сутності демократичного управління, а також закономірностей його розвитку. Він, вочевидь, є основоположним методом дослідження, адже вивчення управлінської практики не може дати повного уявлення, достатнього для розуміння сутності управління, оскільки практика – лише фрагмент у процесі понад тисячолітньої розбудови сфери освіти. Тому для того, щоб мати якнайточніше уявлення про сутність демократичного управління, слід звернутися до багатовікової вітчизняної освітньої практики, котра здатна підказати вектор розвитку взаємовідносин суспільства та

держави, економічного зростання, впровадження інновацій, протидії життєвим загрозам, розкрити ментальні особливості свідомості й характерні риси вітчизняної культури. Якщо проаналізувати весь спектр досліджень, автори яких спираються на метод педагогічної кваліфікації, можна виокремити певні етапи дослідження управління.

На першому етапі проводиться детальне вивчення фактичного матеріалу, синтезованого історичною наукою, щодо ефективності демократичного управління як феномена широкоаспектної діяльності представників різних вікових категорій. На цьому етапі доцільно передусім визначити сукупність історичних джерел, їх достовірність і повноту, адже в його основі – детальна історична реконструкція стану демократичного управління, котра здійснюється виключно в межах загальноісторичної науки. На другому етапі виконується аналіз наукового супроводу, законодавчо-правового поля, методичного окреслення пріоритетних напрямів та забезпечення стабільного розвитку як сфери освіти в цілому, так і закладу освіти зокрема в конкретних суспільно-історичних, економічних умовах. На третьому етапі проводиться відбір загальнотеоретичних конструкцій, що відповідають демократичним засадам державно-громадського управління. Тобто необхідно детально вирізнити істотні ознаки демократичного управління та суміжних правових категорій (маються на увазі законність, правопорядок, наукова організація праці й навчання, реалізація прав, свобод, обов'язків учасників освітнього процесу). В такому разі цей відбір відбувати-

меться на принципах необхідності та достатності. Основою дослідження є четвертий етап методу педагогічної кваліфікації – саме на ньому виконується порівняльний аналіз реконструйованих на першому і другому етапах дослідження характерних рис демократичного управління на предмет їх відповідності ознакам загальнотеоретичних категорій, чинного законодавства, що відібрані для порівняння на третьому етапі. У підсумку встановлюється відповідність управління принципам демократичного громадянського суспільства, теорії управління як сферою освіти в цілому, так і закладом освіти зокрема. П'ятий етап передбачає юридичне закріплення управлінських рішень на основі поєднання вимог науки, практики, а також урахування потреб, запитів, вимог учасників державно-громадського управління.

Зауважимо, що за основу дослідження доцільно брати широке освітнє розуміння, котре поєднує весь спектр теорій демократичного державно-громадянського управління як сферою освіти в цілому, так і закладом освіти зокрема. У такому разі всі аспекти життєдіяльності учасників освітнього процесу знаходять своє місце в загальній системі. В контексті цієї концепції демократичне управління реалізацією прав, свобод і обов'язків слід розглядати як результат діяльності держави, а державно-громадське управління – як результативну характеристику діяльності учасників освітнього процесу після прийняття правових рішень, вчинення дій із метою встановлення справді правових взаємовідносин. Саме завдяки демократичному управлінню в нас з'являється можливість запропонувати

шляхи, котрі забезпечують надання якісної освіти, здобуття глибоких, якісних знань, широкий кругозір, що веде до панування стійких, непохитних духовно-моральних цінностей, співпраці, солідарності, взаєморозуміння і злагоди, миру.

Поняття демократичного управління та його законодавчих підстав має низку порівняно самостійних значень, що робить його єдине визначення малопродуктивним, але надає йому фундаментального характеру. Фундаментальність поняття «демократичне управління» полягає насамперед у тому, що за його допомогою забезпечується стабільний розвиток як сфери освіти в цілому, так і конкретного закладу зокрема в соціологічному, економічному, юридичному, політичному й природно-правовому аспектах. У контексті соціологічної думки це поняття відображає дійсний, емпірично встановлений стан реалізації права особи на якісну освіту, в контексті послідовного юридичного мислення – якість нормативності права на освіту, творчу діяльність з погляду його внутрішньої логічної узгодженості; в контексті природничо-правової думки – здатність деяких інваріантних властивостей суспільного життя, що безпосередньо характеризує природу освіти, навчання, пізнання, знання, переконання, стійкості.

Системний метод виступає однією з основоположних стратегій вказаного наукового дослідження, яка історично спричинена необхідністю вивчення складно організованих систем адекватними пізнавальними засобами. Використання цього методу, наприклад, у дослідженні демократичного управління зумовлює

потребу в його проведенні таким чином, щоб зрозуміти об'єкт пізнання як структуровану цілісність, розглянути його з точки зору взаємодії цілого й частини, елементів і підсистем. Поєднання елементів системи є об'єктивним. Загалом системне демократичне управління як ціле утворює єдність у результаті структурної впорядкованості його частин, що визначає їх функціональні залежності та взаємодію. Структура в такому випадку втілює в собі організацію системи, динамічну впорядкованість зв'язків, котрі є змінними впродовж існування системи. Зв'язки, в яких втілена структура, регламентують і впорядковують свободу елементів, створюючи рамкові умови їх існування (наприклад, накази стосовно діяльності закладу освіти обмежені нормативно-правовими актами, нормативно-правові акти – законами, закони повинні відповідати основним положенням базового закону, базовий закон – Конституції, а Конституція – духовним (натуральним), природним законам.

На думку вітчизняних науковців, єдиною характеристикою системи є цілісність, котра слугує основою правового управління та може розглядатися під декількома кутами зору. По-перше, демократичне управління має існувати й розвиватися в контексті єдності всіх його рівнів буття: особистісного, суспільного, громадського, державного, а також локального, регіонального, міжнародного. По-друге, цілісність демократичного управління визначається його інституційною та функціональною взаємозумовленістю, повноцінністю й нерозривністю. По-третє, цілісне демократичне управління повинне

бути відокремленою системою, тобто перебувати в постійному русі і зміні своїх компонентів. Тому для цього дослідження важливим є також поняття «стан системи» (статичний чи динамічний).

Варто наголосити, що структурна впорядкованість надає демократичному управлінню відповідної стійкості, й тільки в її межах допустимі зміни структурних підрозділів, підсистем та їх взаємозв'язків. Система й підсистеми як конкретні види реальності перебувають у постійному русі, в них стаються різноманітні зміни, котрі впливають одна на одну. Проте завжди є така зміна, що характеризує систему чи підсистему як обмежену єдність, і це виражається в певній формі руху. Системний підхід передбачає, що будь-які зміни в елементах системи чи підсистеми мають позначатися на системі загалом.

Системний підхід щодо дослідження демократичного управління повинен обов'язково ґрунтуватися на принципах обмеження об'єктів у часі й просторі, пошуку якісних модифікацій системоутворюючих процесів розвитку та еволюції, незворотності часу (як природної послідовності виникнення і зникнення системної визначеності) та деяких інших, пов'язаних із названими основними положеннями. З огляду на це, надзвичайно важливою для розвитку системи є закономірність, котра свого часу, за пропозицією Л. фон Берталанфі, дістала назву закону еквівалентності. Вона характеризує здатність системи досягати в певний момент часу таких станів, що визначатимуться не так зовнішніми початковими умовами, як параметрами самої системи. У свою чергу, демократичне управ-

ління розглядається як природна послідовність урегулювання відносин між складовими закладу освіти системи, класів, груп як підсистем та системи законодавства.

У контексті вказаного підходу робимо акцент на можливості дослідження демократичного управління під кутом зору синергетики як нового етапу розвитку системної методології наукового пізнання. Синергетика фокусується на процесах самоорганізації й удосконалення систем, вивченні сукупності їх внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків, ролі середовища в цих процесах. Вона забезпечила вихід системних досліджень на якісно новий рівень. За такого підходу напрошується висновок, що без процесів спонтанної самоорганізації поступ просто не можливий, тому демократичне управління розглядається як самоорганізована система, а не лише результат впливу держави.

В основу системно-синергетичної методології наукового пізнання демократизації управління як сферою, так і закладом освіти покладено фундаментальні принципи діалектики – взаємозв'язку й розвитку. Доповнюючи один одного, вони засвідчують єдність сфери освіти та її елементів – закладів освіти, зосереджуючи увагу дослідників на різних аспектах демократизації, що, у свою чергу, веде до інтеграції цих елементів. На думку науковців, демократичне управління являє собою суперечливу єдність ідеального й реального станів системи, поєднаних у правових нормах, і конкретніше суперечливе співвідношення позитивної й негативної самодіяльності, самоуправління та панування в освітньому управлінні, продуктом якого є узгоджений розвиток

системи й підсистем, соціальний порядок загалом і правопорядок зокрема. В такому розумінні проявляється реальна діалектика демократичного управління. Тому особливого значення в розвитку теорії управління закладом освіти набуває філософія освіти, котра «має спрямовувати освітній процес на майбутнє, вивести його з минулого у сучасність, орієнтувати його на розв'язання проблем, а не на засвоєння готового знання» [6, с. 433].

Отже, множинність підходів до дослідження такої універсальної категорії, як демократичне управління, необхідна й доцільна на сучасному етапі розвитку сфери освіти. При цьому завданнями дослідження є порушення й розв'язання проблем, що формуються перед педагогічною наукою з метою забезпечення здобуття учнями якісної освіти в сучасних умовах. Справжнє дослідження спрямоване на пошук ще не пізнаного в природі демократичного управління, на вивчення тих його сторін, рис, характеристик, котрі не можна було виявити за допомогою догматичного теоретико-педагогічного підходу. Тому, хоч би в якому ракурсі розглядалась ідея демократичного управління, хоч би які методологічні підходи використовувалися, ця проблема залишається відкритою для наукового дискурсу.

Зокрема, потребують опрацювання взаємозв'язок і залежність демократичного управління та Конституції як Основного Закону держави, взаємозв'язок управлінських рішень, законності й реалізації права учасників освітнього процесу на працю та освіту з погляду верховенства права, свобод, обов'язків, зо-

бов'язань. У підсумку це сприятиме збагаченню методології теоретико-педагогічних досліджень, формуванню й уведенню в пізнавальний процес нових концептуальних ідей, розробленню та впровадженню нових методологічних підходів, а отже, утвердженню в науковому обігу нових понять, таких як «демократичне управління». Ідеться про наукове осмислення практичних проблем, характерних для різних етапів такого управління, й теоретичних проблем конкретних педагогічних наук у контексті виявлення особливостей природи, змісту демократичного управління та його відповідності духовним (натуральним), природним, юридичним законам. Провідні філософи світу попереджають про близьку загибель такої держави, де закон не має сили й перебуває під чиеюсь владою. Водночас на державу, де закон владарює над правителем, а він – його раб, чекає порятунку та всі блага, які тільки може дарувати їй Бог.

Усвідомлюючи зазначене вище, «керівник вправі вимагати від учителя такої організації навчання, за якої учень, засвоюючи факти, завжди бачив би за ними певні закономірності, переконувався у справедливості та непохитності певних ідей. Це, зокрема, залежить від уміння згрупувати, співставити факти, що вивчаються, викласти найбільш значущі з них таким чином, щоб кожний учень прийшов до правильних роздумів, оцінок і висновків, котрі необхідні для засвоєння окреслених закономірностей та ідей» [7, с. 6, *авт. переклад*]. Критерієм духовності, вихованості та якості знань молоді слугує рівень пізнання глибини істини.

Список використаних джерел

1. Кондаков М. И. Теоретические основы школоведения. М. : Педагогика, 1982. 192 с.
2. Парсонс Т. О структуре социального действия. М. : Академический проект, 2002. 880 с.
3. Філософія : підручник / за заг. ред.: М. І. Горлача, В. Г. Кременя, В. К. Рибалка. Харків : Консум, 2000. 672 с.
4. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти : навч. посіб. Київ : Центр «Магістр – S» Творчої спілки вчителів України, 1996. 256 с.
5. Спиркин А. Г. Основы философии : учеб. пособ. для вузов. М. : Политиздат, 1988. 592 с.
6. Губерський Л. В., Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: історія, суспільство, освіта. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2011. 591 с.
7. Стрезикозин В. П. Руководство учебным процессом в школе. Планирование и организация работы. М. : Просвещение, 1972. 271 с.
8. Вебер М. Избранные произведения. М. : Прогресс, 1990. 808 с.
9. Міжнародні системи та глобальний розвиток : підручник / В. А. Манжола та ін. ; за ред.: Л. В. Губерського, В. А. Манжолі. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : Знання, 2014. 526 с.
10. Нариси історії філософії на Україні / гол. ред. кол. Д. Х. Острянин. Київ : Наук. думка, 1966. 655 с.
11. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 536 с.
12. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. кол. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
13. Платон. Сочинения : в 3 т. / под общ. ред.: А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса ; пер. с древнегреч. М. : Мысль, 1972. Т. 3. Ч. 2. 678 с.

Borys Chyzhevskyi

Ph. D. (Pedagogical), Senior Researcher, Honored Worker of Education of Ukraine, Secretariat of the Verkhovna Rada of Ukraine Committee on Education, Science and Innovation, Kyiv, Ukraine, chyzhevskyi@v.rada.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7878-1180>

METHODOLOGICAL PRINCIPLES FOR DEMOCRATIC MANAGEMENT OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. A current problem in the world and Ukraine is the reconsideration of the methodological principles of democratic management of an educational institution. The article describes the results of the study of such principles by defining theoretical approaches and management practices at the level of educational institution, district, national and legislative. General scientific methods of research such as analysis, comparison, synthesis, induction, deduction are used in the article. The methodological foundations of democratic management of the educational institution, regardless of subordination, type and form of ownership, are analyzed. The philosophical essence and the depth of meaning of the concept «principles of democratic management of the educational institution» are determined. The purpose of the article is to highlight the philosophical studies of the management of the

educational institution and to outline methodological approaches to defining key parameters of democratic management of the educational institution. The main problem is to find out the impact of the relationship and interaction between the state, society and the individual on the democratic nature of the educational system and to ensure the optimal coexistence of man and nature. The range of interpretations of the methodological bases of democratic management of the educational institution is identified. Emphasis is laid on the priority of its activities and stable development on a democratic basis. The regularities of the formation of methodological bases of democratic management of educational institutions are determined. Particular attention is paid to the importance of democratic management of educational institutions for the individual, society and the state.

Keywords: *philosophy, philosophy of education, methodology, pedagogy, principles, democracy, educational institution.*

References

1. Kondakov, M. I. (1982). *Theoretical foundations of school studies*. Moscow: Pedagogika [in Russian].
2. Parsons, T. (2002). *On the structure of social action*. Moscow: Akademicheskij proekt [in Russian].
3. Horlach, M. I., Kremen, V. H., Rybalka, V. K. (2000). *Philosophy*. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
4. Lutaj, V. S. (1996). *Philosophy of modern education*. Kyiv: Tsentr «Mahistr – S» Tvorchoi spilky vchyteliv Ukrainy [in Ukrainian].
5. Spirkin, A. H. (1988). *Fundamentals of Philosophy*. Moscow: Politizdat [in Russian].
6. Huberskyi, L. V., Kremen, V. H., Ilyin, V. V. (2011). *Philosophy: history, society, education*. Kyiv: VPTs «Kyivskyi universytet» [in Ukrainian].
7. Strezikozin, V. P. (1972). *Leadership of the educational process at school. Planning and organization of work*. Moscow: Prosveshchenie [in Russian].
8. Veber, M. (1990). *Selected works*. Moscow: Progress [in Russian].
9. Manzhola, V. A. (2014). *International systems and global development*. In L. V. Huberskyi, V. A. Manzhola (Ed.). Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
10. Ostrianyn, D. Kh. (Ed.). (1966). *Essays on the history of philosophy in Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
11. Podorozhna, T. S. (2016). *Legal order: theoretical and methodological principles of constitutionalization*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
12. Shynkaruk, V. I. (Ed.). (2002). *Philosophical encyclopedic dictionary*. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
13. Losev, A. F., Asmus, V. F. (Eds.). (1972). *Platon. Oeuvre, 3(2)*. Moscow: Mysl' [in Russian].

Лондар Л. П.

кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник
ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, londarlidia@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0873-5664>

РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ ЗА РАХУНОК РОЗШИРЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ

Анотація. У статті представлено результати дослідження можливостей розвитку людського капіталу за рахунок використання фінансових важелів держави. Проаналізовано ефективність бюджетної політики стосовно фінансового забезпечення охорони здоров'я та освіти як галузей, котрі відіграють ключову роль у створенні людського капіталу, необхідного для реформування й інноваційного розвитку економіки. Показано, що бюджетне фінансування цих галузей в Україні є недостатнім та істотно меншим порівняно не лише зі світовою практикою, а й із нормами, встановленими вітчизняним законодавством. Запропоновано заходи з підвищення ефективності зусиль уряду щодо розвитку людського капіталу, передусім збільшення обсягу бюджетних ресурсів, котрі спрямовуються на вказані цілі, за рахунок забезпечення належної функціональності державних фінансів. Розв'язання таких завдань перебуває, зокрема, в площині вдосконалення бюджетної політики держави, яка полягає в поліпшенні бюджетного планування і прогнозування щодо отримання фінансових ресурсів для сектору освіти та охорони здоров'я; посиленні інституційної спроможності й дієвості регуляторних механізмів; поглибленні взаємодії та координації інституцій із управління державними фінансами та органів місцевого самоврядування стосовно зміцнення системи охорони здоров'я й освіти; забезпеченні прозорості використання коштів та дієвого нагляду за їх цільовим спрямуванням. Зокрема, зазначено, що додаткові бюджетні кошти для соціально-економічного розвитку можуть з'явитися за умови зниження боргового навантаження й витрат на обслуговування державного та гарантованого державою боргу, подолання бюджетних дисбалансів Пенсійного фонду, підвищення ефективності співпраці з міжнародними фінансовими організаціями.

Ключові слова: людський капітал, індекс людського розвитку, видатки зведеного бюджету, рівень боргового навантаження, обсяг ВВП на одну особу, валовий зовнішній борг, фінансові важелі.

JEL classification: I15, I18, I22, I28.

DOI: 10.32987/2617-8532-2021-1-21-38.

Рівень інноваційного розвитку національної економіки та підвищення її конкурентоспроможності в умовах глобалізації визначаються передусім обсягом накопичення й інтелектуальним наповненням людського капіталу як одного з ключових чинни-

ків соціально-економічного поступу держави. Низький приріст інвестицій у освітню та медичну галузі на тлі негативних економічних і демографічних тенденцій упродовж багатьох років поспіль не лише створює передумови для відставання України

© Лондар Л. П., 2021

у світових рейтингах людського розвитку (згідно з Доповіддю ООН про стан людського розвитку у 2019 р. вона посідала за ІЛР 74-е місце серед 189 країн і територій), а й стимулює експорт кваліфікованої робочої сили. Така ситуація вимагає активізації досліджень щодо шляхів реформування вітчизняного інституційного середовища в контексті забезпечення гідних умов для інтелектуально-інноваційного розвитку суспільства та повноцінного входження України в європейський економічний простір.

3-поміж низки чинників розвитку сучасного суспільства людський капітал є чи не найважливішим, оскільки саме інтелектуальні здібності, знання й компетентності кожної особистості, набуті в процесі освіти і примножені навичками, отриманими під час професійної діяльності, є основними умовами переходу національної економіки до інноваційної моделі розвитку. Вартісна оцінка нагромадженого людського капіталу великою мірою визначається витратами на розбудову освітньої та медичної галузей, духовний і фізичний розвиток через їх істотний вплив на демографічні процеси та якість людських ресурсів. На відміну від багатьох країн світу, зокрема членів ЄС, в Україні номінальні державні витрати на розвиток освіти й науки, медицини залишаються на низькому рівні. Низхідні демографічні тренди, відкритість кордонів, значна різниця в заробітній платі у державах ЄС і нашій країні, що стимулює виїзд із неї висококваліфікованих працівників разом із сім'ями, призводить до зниження чисельності населення України та погіршення якості її людського капіталу. Вказане здатне уне-

можливити реалізацію розвитку нашої країни на інноваційній основі та критично посилити ризики її функціонування. Державна соціально-економічна політика повинна враховувати ці ризики та знаходити можливості змінити негативні тенденції. Також потрібно збільшити бюджетне фінансування освітньої й медичної галузей за одночасного підвищення його ефективності. Отже, наукове опрацювання можливостей збільшення в нинішніх умовах обсягів бюджетного фінансування, необхідного для функціонування освіти та медицини в Україні й розвитку людського капіталу, є актуальним.

Вагомий внесок у дослідження сучасної теорії та різних аспектів розвитку людського капіталу зробили такі зарубіжні науковці, як Г. Беккер, Е. Денісон, Дж. Кендрік, Р. Солоу, Т. Шульц. Велику увагу питанням теорії й методології людського капіталу приділили у своїх працях українські вчені, зокрема І. Алексєєв, Б. Андрушків, В. Антонюк, В. Близнюк, М. Бублик, Н. Верхоглядова, Л. Гальків, В. Геєць, Н. Голікова, О. Грішнова, І. Давидова, Л. Давідюк, М. Долішній, Г. Захарчин, І. Каленюк, А. Колот, О. Крайник, В. Куценко, Е. Лібанова, І. Лукінов, П. Мазурок, В. Мандибур, О. Маслак, В. Микитенко, С. Мочерний, О. Новікова, В. Осецький, І. Петрова, О. Пирог, У. Садова, О. Стефанишин, А. Турило, Н. Ушенко, Л. Шкварчук, А. Чухно та ін.

Метою цієї статті є дослідження впливу державного фінансування на розвиток людського капіталу в Україні, який є чинником підвищення інноваційного рівня національної економіки та її конкурентоспроможності в умовах сучасних процесів глобалізації.

Наукові дискусії щодо трактування категорії «людський капітал», її економічної сутності активно ведуться із середини ХХ ст. Світовий банк визначає людський капітал як сукупність знань, професійних рис, досвіду, котрими володіють індивідууми та які роблять цих індивідуумів «економічно продуктивними». Людський капітал може бути збільшений за рахунок вкладень в освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку.

Взаємозв'язок рівнів розвитку людського капіталу і зростання економіки ґрунтується не лише на спроможності розвинутих країн інвестувати великі обсяги фінансових ресурсів у людей та забезпечення сприятливого для них зовнішнього середовища, а й, більшою мірою, на здатності самого людського капіталу перетворити свою якість на ефективність у процесі створення та примноження національного багатства. Існування найтіснішого зв'язку між економічним зростанням і функціонуванням людського капіталу підтверджують загальновідомі моделі Солоу – Свона та Рамсея – Каса – Купманса [1–3]. Додатковим свідченням визначальної ролі людського капіталу в соціально-економічному розвитку країн є розроблення ООН спеціального показника для міжнародного порівняння – Індексу людського розвитку (ІЛР), в основу якого покладені, зокрема, такі індикатори: очікувана тривалість життя (середня тривалість життя населення віком 25–85 років); інтегральний показник рівня освіти; економічний рівень життя населення (обсяг ВВП на одну особу за паритетом купівельної спроможності (ПКС) у доларах США).

За даними, котрі щорічно оприлюднюються Програмою людського розвитку ООН, упродовж 1990–2019 рр. темп приросту ІЛР України становив 7,4 % (від 0,725 у 1990 р. до 0,751 у 2017 р. та 0,779 у 2019 р.). У рейтингу серед 189 країн світу наша країна у 2017 р. за ІЛР посідала 88-е місце, а за підсумками 2019 р. – 74-е, що вказує на повільну позитивну тенденцію, яка підтримується переважно за рахунок високого ступеня охоплення населення освітою [4].

Якісними характеристиками людського капіталу в контексті його економічної ефективності (здатності примножувати валовий національний продукт) є показники рівня здоров'я, освіти й демографічних процесів, доходів населення. Оскільки на сьогодні, як зазначається багатьма дослідниками [5], умови для формування, ефективного використання та розвитку конкурентоспроможного людського капіталу є недостатньо сприятливими (зменшення його обсягу та якості, відсутність нових напрямів його розвитку, повільні темпи реформування медичної й освітньої галузей), постає потреба у зміні підходів до його формування, вдосконаленні вітчизняної бюджетної політики.

Для України загалом характерний низький рівень фінансування медичної галузі, фізичного й духовного розвитку, що істотно впливає на забезпечення підвалин благополуччя як однієї зі складових підгруп індикаторів Індексу соціального прогресу (*Social Progress Index*), котрий відображає задоволення базових людських потреб, забезпечення основ благополуччя та можливостей для людей. У глобальному

рейтингу за цим індексом з-поміж 163 країн світу Україна, яка належить до групи з помірно високою якістю життя, у 2019 р. зі значенням 66,97 перебувала на 80-й позиції, а у 2020 р. зі значенням 73,38 посіла 63-є місце, випередивши Шрі-Ланку, Македонію, Казахстан, Молдову, Росію, Парагвай, Кабо-Верде [6].

Крім того, низхідні тренди бюджетного фінансування спостерігалися впродовж 2014–2019 рр. Це стосується частки видатків як у загальній структурі видатків зведеного бюджету, так і відносно ВВП. Відповід-

но до Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [7], обсяг бюджетних коштів, котрі щорічно спрямовуються на реалізацію програми медичних гарантій, має бути не меншим за 5 % ВВП. Утім, частка загальних бюджетних видатків, наданих на охорону здоров'я в Україні, є значно нижчою від встановленої законодавчо, а також меншою, ніж у країнах ОЕСР (табл. 1). Вказане негативно впливає на демографічні процеси та ефективність формування людського капіталу.

Таблиця 1

Динаміка окремих видатків у структурі зведеного бюджету України протягом 2014–2020 рр.

Видатки зведеного бюджету	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020 (оперативні дані)
Усього видатків, млн грн	523 125,7	679 871,4	835 589,8	1 056 759,9	1 250 173,6	1 370 113,0	1 595 289,7
Видатки на освіту, млн грн	100 109,5	114 193,5	129 435,1	177 755,7	210 029,4	238 757,4	252 283,1
% зведеного бюджету	19,14	16,80	15,49	16,82	16,80	17,43	15,81
% ВВП	6,4	5,8	5,4	6,0	5,9	6,0	6,0
Видатки на охорону здоров'я, млн грн	57 150,1	71 001,1	75 408,5	102 391,6	115 847,8	128 377,8	175 791,2
% зведеного бюджету	10,92	10,44	9,02	9,69	9,27	9,37	11,02
% ВВП	3,6	3,6	3,2	3,4	3,3	3,2	4,19
Видатки на духовний та фізичний розвиток, млн грн	13 857,7	16 228,3	16 884,7	24 342,3	28 992,9	31 550,1	31 710,9
% зведеного бюджету	2,65	2,39	2,02	2,30	2,32	2,30	1,99
% ВВП	0,88	0,82	0,71	0,82	0,81	0,79	0,76
Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, млн грн	138 004,7	176 339,8	258 326,1	285 761,2	309 363,6	321 786,7	346 719,5
% зведеного бюджету	26,38	25,94	30,92	27,04	24,75	23,49	21,73
% ВВП	8,80	8,90	10,84	9,58	8,69	8,10	8,27
Видатки на обслуговування державного боргу, млн грн	52 483,5	88 484,0	97 687,4	111 695,7	116 936,9	120 777,6	122 197,0
% зведеного бюджету	10,03	13,01	11,69	10,57	9,35	8,82	7,66
% ВВП	3,3	4,5	4,1	3,7	3,3	3,0	2,9

Складено за [8].

Як бачимо, у структурі загальних видатків зведеного бюджету України частка видатків на охорону здоров'я зменшувалася з 10,92 % у 2014 р. до 9,37 % у 2019 р., а відносно ВВП – із 3,6 % у 2014 р. до 3,2 % у 2019 р. [8; 9]. Збільшення ж їх обсягів у 2020 р. до 175,79 млрд грн, або 11,02 % усіх видатків зведеного бюджету, є вимушеним і пов'язане передусім із необхідністю додаткової мобілізації ресурсів із метою реагування на поширення COVID-19 та протидії цьому.

Динаміка витрат на охорону здоров'я в Україні в розрахунку на одну особу населення за період 2015–2020 рр. у співставних для міжнародного порівняння одиницях (доларах США) загалом була позитивною та мала такий вигляд (у постійних цінах 2018 р.): 2015 р. – 2598 грн (або 96 дол. США); 2016 р. – 2369 грн (87 дол.); 2017 р. – 2644 грн (97 дол.); 2018 р. – 2732 грн (100 дол.); 2019 р. – 2641 грн (97 дол. США) [10].

Однак ця, на перший погляд, позитивна тенденція спричинена, на жаль, не економічним зростанням, а негативними демографічними процесами, котрі призвели до скорочення населення за вказаний період на 2,9 %. Так, на 1 січня 2021 р. чисельність наявного населення (*present population*) становила 41 588 354 особи; показники приросту/скорочення були від'ємними й дорівнювали: загальний приріст/скорочення (*total increase/decrease*) – 314 062 особи, природний приріст/скорочення (*natural increase/decrease*) – 323 378 осіб, міграційний приріст/скорочення (*migration increase/decrease*) – 9 316 осіб [11].

Ще гіршою є ситуація з бюджетним забезпеченням потреб духовного й фізичного розвитку: якщо у

2014 р. частка спрямованих на такі цілі бюджетних видатків становила 2,65 % усіх видатків зведеного бюджету, або 0,88 % ВВП, то за підсумками 2019 р. – 2,3 % усіх видатків зведеного бюджету, або 0,79 % ВВП (див. табл. 1).

Зрозуміло, що за такого рівня фінансування соціально значущих галузей демографічні показники нашої країни далекі від позицій країн-лідерів. За даними ВООЗ, в Україні середня очікувана тривалість життя від народження у 2015 р. дорівнювала 71,3 року, у 2016–2018 рр. – 73,3 року, а середня очікувана тривалість здорового життя (без інвалідності) – 63,7 року у 2015 р. і 64 роки у 2016–2018 рр. (табл. 2).

З огляду на це, як зазначається у спільному звіті ВООЗ і Світового банку [10], ключовим чинником подальшого впровадження реформ системи охорони здоров'я є забезпечення загальної стабільності бюджету медичної сфери як базової передумови підвищення ефективності та якості надання послуг. Розв'язання таких завдань перебуває, зокрема, в площині розширення фінансування за рахунок багатьох джерел, але в першу чергу шляхом удосконалення бюджетної політики держави, котра має забезпечити краще бюджетне планування та прогнозування щодо отримання фінансових ресурсів для сектору охорони здоров'я; узгодження програми медичних гарантій із середньостроковим макроекономічним прогнозом країни; поліпшення фінансового менеджменту й дисципліни; поглиблення взаємодії та координації інституцій із управління державними фінансами й органів місцевого самоврядування стосовно

Таблиця 2

Тривалість життя в державах ЄС та окремих країнах світу
за даними ВООЗ у 2015–2018 рр.

№	Назва країни	Очікувана тривалість життя від народження, років						Очікувана тривалість здорового життя, років	
		середня		чоловіки		жінки		середня	
		2015	2016–2018	2015	2016–2018	2015	2016–2018	2015	2016–2018
1	Австрія	81,5	81,9	79,0	79,6	83,9	84,1	72,1	72,4
2	Бельгія	81,1	81,7	78,6	79,1	83,5	84,1	71,4	71,6
3	Болгарія	74,5	74,7	71,1	71,3	78,0	78,2	66,2	66,4
4	Греція	81,0	81,5	78,3	78,9	83,6	84,1	71,8	72,0
5	Данія	80,6	81,0	78,6	79,1	82,5	82,9	71,5	71,8
6	Естонія	77,6	78,1	72,7	73,4	82,0	82,3	68,9	68,2
7	Ірландія	81,4	81,6	79,4	79,7	83,4	83,5	72,0	72,1
8	Іспанія	82,8	83,0	80,1	80,1	85,5	85,8	73,5	73,8
9	Італія	82,7	82,8	80,5	80,4	84,8	85,0	73,0	73,2
10	Кіпр	80,5	82,7	78,3	80,4	82,7	85,1	71,3	73,3
11	Латвія	74,6	75,1	69,6	70,1	79,2	79,7	65,9	66,2
12	Литва	73,6	75,8	68,1	70,8	79,1	80,6	65,5	66,1
13	Люксембург	82,0	83,3	79,8	80,8	84,0	85,5	72,6	72,6
14	Мальта	81,7	82,0	79,7	79,8	83,7	84,1	72,2	72,2
15	Нідерланди	81,9	81,8	80,0	80,2	83,6	83,4	72,0	72,1
16	Німеччина	81,0	81,2	78,7	78,7	83,4	83,6	71,3	71,6
17	Польща	77,5	78,1	73,6	74,0	81,3	82,2	68,1	68,5
18	Португалія	81,1	81,4	78,2	78,1	83,9	84,4	71,8	72,0
19	Румунія	75,0	75,4	71,4	71,8	78,8	79,1	66,3	66,6
20	Словаччина	76,7	77,1	72,9	73,4	80,2	80,6	68,0	68,3
21	Словенія	80,8	81,0	77,9	77,9	83,7	84,0	70,2	70,5
22	Угорщина	75,9	76,1	72,3	72,6	79,1	79,4	66,4	66,8
23	Фінляндія	81,1	81,6	78,3	78,7	83,8	84,5	71,6	71,7
24	Франція	82,4	83,1	79,4	79,8	85,4	86,3	73,2	73,4
25	Хорватія	78,0	78,3	74,7	75,0	81,2	81,4	68,4	69,0
26	Чехія	78,8	79,2	75,9	76,2	81,7	82,1	68,8	69,3
27	Швеція	82,4	82,5	80,7	80,7	84,0	84,2	72,3	72,4
28	Швейцарія	83,4	83,1	81,3	80,8	85,3	85,2	73,2	73,5
29	Норвегія	81,8	82,7	79,8	80,9	83,7	84,4	72,9	73,0
30	Великобританія	81,2	81,3	79,4	79,5	83,0	83,1	71,7	71,9
31	Ізраїль	82,5	83,0	80,6	81,1	84,3	84,7	72,7	72,9
32	Україна	71,3	73,3	66,3	68,3	76,1	78,0	63,7	64,0
33	США	79,3	78,5	76,9	76,0	81,6	81,0	68,6	68,5
34	Японія	83,7	84,2	80,5	81,1	86,8	87,1	74,7	74,8
35	Канада	82,2	82,8	80,2	80,9	84,1	84,7	73,0	73,2
36	Китай	76,1	76,4	74,6	75,0	77,6	77,9	68,4	68,7
37	Куба	79,1	79,0	76,9	76,8	81,4	81,3	69,6	69,9
38	Австралія	82,8	82,9	80,9	81,0	84,8	84,8	72,7	73,0
39	Сінгапур	83,1	82,9	80,0	80,8	86,1	85,0	75,9	76,2

Складено за [12].

зміцнення системи охорони здоров'я; прозорість використання коштів та ефективний нагляд за їх цільовим спрямуванням.

Дуже важливе місце у формуванні розвитку людського капіталу належить сфері освіти, оскільки саме забезпеченість країни кваліфікованими фахівцями, науковими кадрами, що здатні працювати з високими технологіями, відіграє ключову роль у інноваційних перетвореннях національної економіки. Висока функціональність освітньої сфери забезпечується передусім її інституційною спроможністю (зокрема, досконалістю нормативно-правового базису), оптимальністю мережі закладів освіти та ефективністю управлінського менеджменту, дієвістю регуляторних механізмів, якістю аналізу й оцінки результатів діяльності за допомогою системи базових індикаторів [13], згрупованих таким чином: індикатори системи освіти; індикатори освіти населення та індикатори оцінки системи освіти.

Крім виконання моніторингової й оціночної функцій, базові освітні індикатори враховуються при розробленні політики держави в різних сферах та мають стимулюючий вплив на розвиток людського капіталу. Варто зауважити, що основним базовим індикатором системи освіти є бюджетні видатки на освіту (див. табл. 1), адже надійне фінансове забезпечення виступає передумовою підвищення функціональної спроможності закладів освіти різних рівнів, розкриття людського потенціалу в суспільстві.

Аналіз видаткової частини зведеного бюджету свідчить, що впродовж 2014–2016 рр. спостерігалася негативна динаміка фінансування освітньої сфери: частка видатків зведеного бюджету України на освіту відносно ВВП зменшувалась із 6,3 % у 2014 р. до 5,4 % у 2016 р., а видатків на освіту у структурі загальних видатків зведеного бюджету України – з 19,1 % у 2014 р. до 15,5 % у 2016 р. (рис. 1). Однак із 2017 р. ситуація змінилася

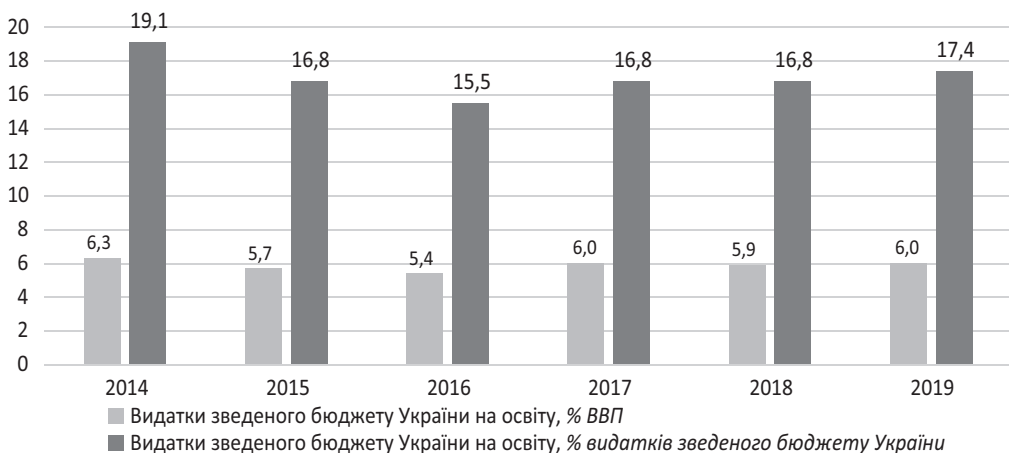

Рис. 1. Динаміка видатків зведеного бюджету України на освіту протягом 2014–2019 рр., %

Побудовано за даними Державної казначейської служби України (URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua>).

на краще й протягом 2017–2019 рр. видатки на освіту у відносному та номінальному вимірах збільшилися порівняно з 2016 р. Попри подальшу позитивну тенденцію щодо зростання обсягів фінансування освітньої галузі загалом, відношення видатків зведеного бюджету на освіту до ВВП поки що не досягло нормативного показника (згідно зі ст. 78 Закону України «Про освіту», держава забезпечує асигнування на освіту в розмірі щонайменше 7 % ВВП за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел фінансування, не заборонених законодавством).

У 2019 р. видатки на освіту становили 239 437 млн грн (6 % ВВП, або 17,4 % загального обсягу видатків зведеного бюджету України). Для порівняння: у 2018 р. ця сума дорівнювала 210 679 млн грн (5,9 % ВВП, або 16,8 % загального обсягу видатків зведеного бюджету). У 2020 р. на потреби освіти було передбачено бюджетне фінансування в розмірі 267 404,6 млн грн (16,6 % загальних видатків зведеного бюджету), що на 27 967,7 млн грн (10,5 %) більше, ніж у 2019 р. Із цієї суми 229 244,8 млн грн (85,7 %) планувалося профінансувати за рахунок коштів загального фонду, а 38 159,8 млн грн (14,3 %) – спеціального фонду. У 2020 р. (за оперативними даними) фактична сума видатків на освіту становила 252 283,1 млн грн, а їх частка – 6,0 % ВВП і 15,8 % загальних видатків зведеного бюджету України відповідно [14].

Показником потенціалу країни щодо інноваційного розвитку національної економіки є рівень забезпеченості дослідниками (кількість дослідників у розрахунку на 1 млн населення), який в Україні у 2016 р.

становив 1 495 осіб, у 2017 р. – 1 401 та у 2018 р. – 1 366 осіб на 1 млн населення (тобто у 2,5 раза менше, ніж у ЄС). Для прикладу, лідерами за цим показником є: Ізраїль (8 337 осіб), Південна Корея (6 533 особи), Японія (5 195 осіб), Великобританія (41 108 осіб). Така ситуація в Україні спричинена багаторічною тенденцією скорочення кадрового ресурсу в науці: загальна чисельність працівників, задіяних у виконанні досліджень і розробок (ДіР) у 2014 р. дорівнювала 136,1 тис. осіб (у тому числі 101,4 тис. дослідників); у 2015 р. – 122,5 тис. осіб (90,2 тис.); 2016 р. – 97,9 тис. осіб (63,7 тис.); 2017 р. – 94,3 тис. осіб (59,4 тис.); 2018 р. – 88,1 тис. осіб (57,6 тис.); у 2019 р. – 79,3 тис. осіб (51,1 тис.). Частка докторів наук та докторів філософії (кандидатів наук) серед виконавців ДіР становила 29,6 %, серед дослідників – 45,6 %, а у віковій структурі останніх частка вікової категорії 30–39 років була 23,1 %, 65 років і більше – 20,1 %, 40–49 років – 19,5 %, 50–59 років – 18,1 % [15].

Критерієм досягнення порівняльності показників наукового потенціалу зі стандартами ЄС як ключової передумови інноваційного економічного зростання, є належне бюджетне фінансування вітчизняної галузі освіти в частині науково-технічної діяльності, обсяг котрого відповідно до Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» повинен сягати щонайменше 1,7 % ВВП (для країн ЄС на науково-дослідні роботи згідно з Лісабонським протоколом має надаватися мінімум 3 % ВВП).

Аналіз бюджетного фінансування вітчизняної наукової сфери впродовж 2015–2019 рр. показав,

що в абсолютних значеннях загальний обсяг видатків мав тенденцію до зростання (з 5 290,66 млн грн у 2015 р. до 9 312,48 млн грн у 2019 р.), проте щодо їх частки відносно ВВП спостерігалася зворотна тенденція: вона знижувалася з 0,27 % у 2015 р. до 0,23 % у 2019 р. Подібна динаміка простежується й стосовно бюджетного фінансування ДіР, а показники наукоємності (витрати на ДіР у % ВВП) в Україні становили: у 2015 р. за всіма джерелами – 0,55 % (у тому числі 0,20 % за рахунок коштів державного бюджету); у 2016 р. – 0,48 % (0,16 %); у 2017 р. – 0,45 % (0,16 %); у 2018 р. – 0,47 % (0,17 %); у 2019 р. – 0,43 % (0,17 %) (табл. 3).

Зауважимо, що тривалий кризовий стан економіки України зумовлений відсутністю національного консенсусу, відвертими ворожими діями ближніх країн-сусідів, зокрема військовою агресією з боку РФ. Перманентна економічна криза в нашій країні супроводжується хронічним обмеженням фінансових ресурсів, зокрема недостатній рівень державного забезпечення освіти й медицини великою мірою перекладається на отримувачів цих послуг. Наразі суспільство з розумінням ставиться до збільшення бюджетних витрат на обороноздатність країни. Твердження урядових управлінців про те, що інвестиції в розвиток людського

Таблиця 3

**Динаміка бюджетного фінансування наукової сфери
та наукоємності ВВП України протягом 2015–2019 рр.**

Показник	2015	2016	2017	2018	2019
Бюджетне фінансування наукової сфери загалом					
Усього видатків державного бюджету					
млн грн	5290,66	5287,75	7509,85	8939,84	9312,48
% ВВП	0,27	0,22	0,25	0,25	0,23
– із загального фонду					
млн грн	3926,39	3898,21	5083,17	6551,14	6755,49
% ВВП	0,20	0,16	0,17	0,18	0,17
– зі спеціального фонду					
млн грн	1364,27	1389,54	2426,68	2388,70	2556,99
% ВВП	0,07	0,06	0,08	0,07	0,06
Бюджетне фінансування наукових досліджень і науково-технічних розробок (ДіР)					
Усього видатків державного бюджету					
млн грн	4689,86	4464,44	6118,26	7320,24	7761,48
% ВВП	0,24	0,19	0,21	0,21	0,20
– із загального фонду					
млн грн	3494,65	3272,67	4159,63	5195,77	5415,20
% ВВП	0,18	0,14	0,14	0,15	0,14
– зі спеціального фонду					
млн грн	1195,21	1191,77	1958,63	2124,47	2346,28
% ВВП	0,06	0,05	0,07	0,06	0,06
Наукоємність ВВП України					
Частка загальних витрат на ДіР за всіма джерелами, % ВВП	0,55	0,48	0,45	0,47	0,43
у т. ч. за рахунок коштів державного бюджету, % ВВП	0,20	0,16	0,16	0,17	0,17

Складено за [15].

капіталу недоотримано через брак коштів, виглядає не дуже переконливо з огляду на потенційну наявність таких коштів за умови оптимізації сфери державних фінансів. Наприклад, існують значні бюджетні дисбаланси та серйозні проблеми боргової політики, на стислому аналізі яких зупинимося в контексті пошуку додаткових джерел фінансування освіти й охорони здоров'я.

Аналіз показує, що за період 2014–2020 рр. сукупний державний (державний і гарантований державою) борг України зріс майже у 2,5 раза в гривневому та в 1,3 раза в доларовому еквівалентах, сягнувши на кінець 2020 р. 2 551,9 млрд грн, або 90,3 млрд дол. США (62,3 % ВВП), а валовий зовнішній борг збільшився зі 118,7 млрд дол. США у 2015 р. до 125,7 млрд дол. США на кінець 2020 р. (табл. 4).

З огляду на тенденцію останніх років щодо зростання глобального боргу, обсяг суверенного боргу Украї-

ни не є найкритичнішим: наприклад, борг Японії становить 250 % ВВП країни, а державний борг США – близько 110 % ВВП (понад 23 трлн дол. США). Однак підходи до формування політики управління боргом у цих країнах істотно відрізняються: вони здійснюють запозичення для інвестування в розвиток економіки та отримання більших обсягів національного багатства; умови отримання позик, а отже, й вартість їх обслуговування є низькими (приміром, на обслуговування позик із доходністю 0,5–2 % річних США щорічно витрачають максимум 2,2–2,6 % ВВП).

Стосовно України слід зауважити, що доходність за розміщеними ОЗДП у 2017 р. становила 7,13 %, у 2018 р. – 10,88 %, у 2019 р. – 9,33 %, у 2020 р. – близько 7,25 %, а за випущеними в січні 2020 р. 10-річними єврооблігаціями – 4,375 % [16], що значно вище за ставки доходності не лише в країнах із розвинутою економікою, а й своєї групи (країн – позичальників із

Таблиця 4

Динаміка окремих боргових показників та ВВП протягом 2014–2020 рр.

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020 (оперативні дані)
Сукупний борг (державний і гарантований державою) <i>млн грн</i> <i>млн дол. США</i>	1 100 564,0 69 794,8	1 572 180,2 65 505,7	1 929 758,7 70 970,9	2 141 674,4 76 305,2	2 168 627,1 78 323,0	1 998 275,4 84 364,5	2 551 935,6 90 255,4
Валовий зовнішній борг, <i>млн дол. США</i>	126 308	118 729	113 518	116 578	114 710	121 739	125 690
Валовий зовнішній борг на 1 особу населення, <i>дол. США</i>	2 884,5	2 771,3	2 660,6	2 744,0	2 713,2	2 896,6	3 008,8
ВВП номінальний <i>млн грн</i> <i>млн дол. США</i>	1 566 728 131 805	1 979 458 90 615	2 383 182 93 270	2 982 920 112 154	3 558 706 130 832	3 974 564 153 781	4 194 102,0 155 625,3
ВВП номінальний на 1 особу населення <i>грн</i> <i>дол. США</i>	35 834,0 3 010,1	46 210,2 2 115,4	55 853,5 2 185,9	70 224,3 2 640,3	84 192,0 3 095,2	94 589,8 3 659,8	100 848,9 3 742,1

Складено за [16].

ринками, що розвиваються). Так, дохідність за аналогічними інструментами в Чилі була на рівні 1,25 %, у Філіппінах – 0,7 %, в Мексиці – 1,125 %, в Індонезії – 0,9 %. Висока прибутковість за борговими інструментами притаманна й внутрішньому ринку України. Зокрема, дохідність за гривневими середньостроковими ОВДП у I кв. 2019 р. становила 18 % із тенденцією зниження на кінець 2020 р. до 12 % на тлі зменшення облікової ставки НБУ [14].

На відміну від світової практики, в Україні залучені кошти не є інвестиційним ресурсом у економічне зростання, а виступають джерелом рефінансування боргів попередніх років та розв'язання інших бюджетних проблем, розкручуючи витки боргової спіралі для наступних поколінь. Висока вартість запозичень і, відповідно, бюджетних видатків на обслуговування боргу зумовлюють так званий ефект витіснення – скорочення обсягів коштів на розвиток освіти, охорони здоров'я та забезпечення гідних соціальних стандартів населення, створюючи підґрунтя для падіння рівня життя, посилення міграційних процесів і відпливу з країни висококваліфікованих кадрів.

Упродовж багатьох років поспіль наша країна перебуває в критичній зоні за показником співвідношення сумарних виплат із погашення та обслуговування державного боргу і доходів бюджету (згідно з Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013, небезпечним рівнем є 13 %, а критичним – 16 %), формуючи виклики для стійкості державних фінансів: у 2015 р. це співвідношення становило 68,3 %; у 2016 р. – 36,1 %;

у 2017 р. – 34,3 %, а за підсумками 2018 р. – 37,8 % [17]. Прогнозні значення (відповідно до Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2019–2022 рр.) загальних витрат із погашення та обслуговування боргу є такими: у 2019 р. – 47,1 % доходів бюджету (або 12 % ВВП); у 2020 р. – 44,9 % (10,8 %); у 2021 р. – 40,4 % (9,5 %); у 2022 р. – 36,7 % (8,6 %) [18].

За даними Міністерства фінансів України у структурі її зведеного бюджету частка видатків на обслуговування державного та гарантованого державою боргу становила: у 2014 р. – 10 % видатків бюджету (або 3,3 % ВВП); 2015 р. – 13 % (4,5 %); 2016 р. – 11,7 % (4,1 %); 2017 р. – 10,6 % (3,7 %); 2018 р. – 9,4 % (3,3 %); 2019 р. – 8,8 % (3,1 %); у 2020 р. – 7,7 % (2,9 %). Прогнозні платежі на обслуговування боргу відповідатимуть рівню 3,5 % ВВП у 2021 р. і 3,3 % ВВП – 2022 р. [19].

Як наслідок, упродовж багатьох років поспіль валове боргове навантаження кожного українця в доларовому еквіваленті перевищувало його економічну спроможність (за винятком 2018–2019 рр.): якщо частка валового зовнішнього боргу України в розрахунку на одну особу населення дорівнювала у 2015 р. 2771,3 дол. США, у 2016 р. – 2660,6 дол. та у 2017 р. 2744 дол. США, то його частка відносно ВВП на одну особу відповідала 2115,4 дол. США у 2015 р., 2185,9 дол. у 2016 р. і 2640,3 дол. США у 2017 р. (див. табл. 4).

З огляду на викладене, одним із невідкладних завдань вітчизняної боргової політики є зосередження зусиль на зниженні вартості запозичень та боргового навантаження,

зокрема за рахунок розширення портфеля боргових інструментів на внутрішньому фінансовому ринку, подовженні строковості обігу ОВДП, активному пошуку альтернативних джерел фінансування державного бюджету тощо.

На нашу думку, додаткові ресурси на фінансування, в тому числі освіти й медицини, можуть з'явитися в разі підвищення ефективності управління гарантованим державою боргом, обсяг якого з 2014 р. зріс майже вдвічі у гривневому еквіваленті та на кінець 2020 р. сягнув 292,65 млрд грн (або 10,35 млрд дол. США) проти 153,8 млрд грн (9,8 млрд дол.) на кінець 2014 р., а також зниження фіскальних ризиків, пов'язаних із суб'єктами господарювання, що призводять до накопичення простроченої заборгованості перед державним бюджетом. Сумарна прострочена заборгованість позичальників перед державою за позиками, наданими державою чи під державні гарантії, станом на 1 січня 2020 р. дорівнювала 60 млрд грн (із них 12,3 млрд грн – заборгованість позичальників, котрі перебувають у державному реєстрі припинення юридичної особи, тож імовірність повернення цих коштів сумнівна). Крім того, обсяг бюджетних коштів на виконання державою гарантійних зобов'язань упродовж 2012 р. – 9 місяців 2020 р. становив 10 млрд грн [19].

Очевидно, що запровадження на законодавчому рівні дієвого механізму повернення такого чималого фінансового ресурсу позичальниками варто визначити одним із пріоритетів фінансової політики, який активізує соціально-економічний розвиток країни.

До напрямів поліпшення фінансового стану держави належить також подолання розбалансованості бюджету Пенсійного фонду України, оскільки розв'язання його проблем потребує значної бюджетної підтримки, в тому числі за рахунок випуску й розміщення ОВДП, а його дефіцит набув хронічного характеру: у 2014 р. він сягав 19 млрд грн, 2015 р. – 31,8 млрд грн, 2016 р. – 85,6 млрд грн, 2017 р. – 56,1 млрд грн, 2018 р. – 32,1 млрд грн, у 2019 р. – 40 млрд грн. Протягом 2016–2018 рр. частка коштів державного бюджету на фінансування видатків Пенсійного фонду перевищувала 4 % ВВП. Зокрема, обсяг перерахованих із держбюджету трансфертів у 2018 р. становив 150,1 млрд грн (4,2 % ВВП), 2019 р. – 182,3 млрд грн (4,6 % ВВП), 2020 р. – 202,3 млрд грн (5,1 % ВВП), у 2021 р. – 203,8 млрд грн (4,5 % ВВП) [20]. Актуальність запровадження обов'язкового накопичувального рівня страхування, як і реформування системи пенсійного забезпечення загалом, зумовлена не лише щорічним збільшенням бюджетних коштів на подолання дисбалансів Пенсійного фонду, а й потенційними можливостями використання «накопичувальних довгих грошей» для інвестування в освіту, медичну галузь, людський розвиток.

Варто згадати також відносини України з міжнародними фінансовими організаціями (МФО), чия допомога відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку нашої країни завдяки програмам кредитів і грантів національним урядам. Загальний обсяг коштів, фактично залучених державою до спеціального фонду державного бюджету України

впродовж 2014–2020 рр. від іноземних держав, банків і МФО для реалізації інвестиційних проєктів, сягає понад 78 млрд грн, із яких лише 0,28 % припадає на освітні проєкти та 6,13 % – на проєкти з охорони здоров'я [21].

Серед болючих проблемних питань у процесі реалізації інвестиційних проєктів залишається низький рівень освоєння (вибірки) коштів (рис. 2).

Усунення існуючих проблем із реалізацією інвестиційних проєктів в Україні за кредитної підтримки МФО дасть змогу мінімізувати як прямі фінансові втрати (недоотримання дешевих кредитних ресурсів), так і непрямі (комісійні виплати, пені тощо),

одержати додатковий фінансовий ресурс, котрий можна ефективно використати на суспільні потреби. Для прикладу, протягом 2014–2020 рр. Україна перерахувала тільки на користь МВФ комісії за невибрані транші, передбачені програмами співпраці (*commitment fee*), в сумі 65,74 млн дол. США (46,3 млн СПЗ), зокрема у 2020 р. – 4 млн дол. за неотримані через невиконання умов програми минулорічні транші [22].

Отже, як свідчать результати дослідження, наразі державне фінансування має переважний вплив на рейтинги України щодо розвитку людського капіталу. У Глобальному рейтингу людського капіталу 2015 р. Україна посіла 31-е місце серед

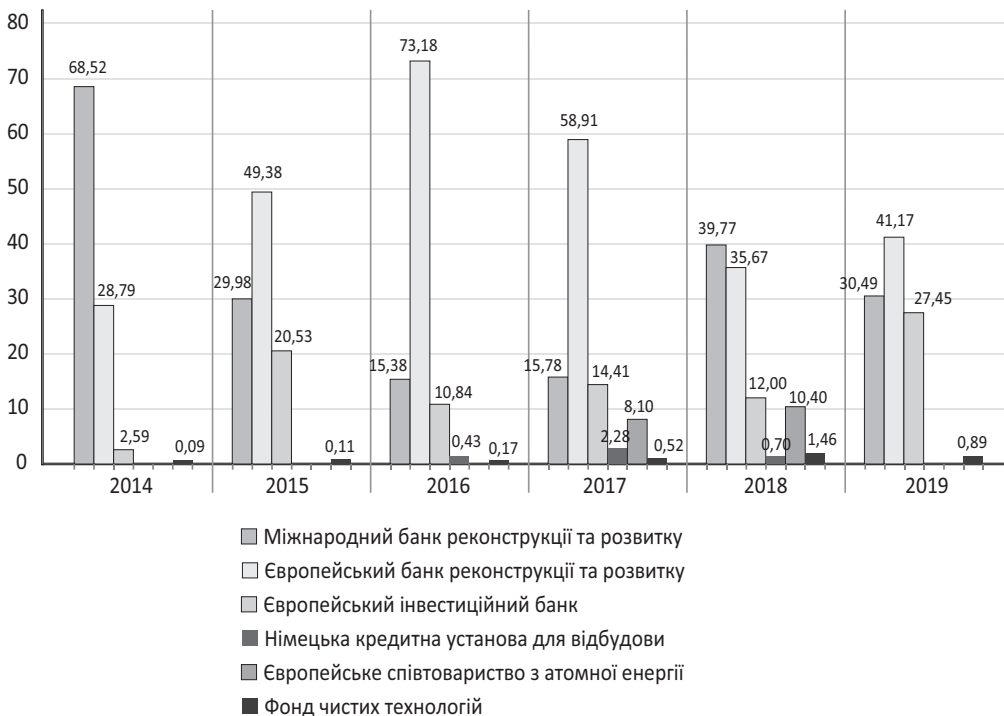

Рис. 2. Динаміка використання коштів за проєктами, що реалізуються із залученням коштів МФО, протягом 2014–2019 рр., %

Побудовано за інформацією, розміщеною на порталі реєстру проєктів МФО (IFIs projects) (URL: <https://proifi.gov.ua/?p=index>).

124 країн світу, 2016 р. – 26-е з-поміж 130 країн, а в 2017 р. – 24-е місце, таким чином, вона щорічно поліпшувала свої позиції здебільшого завдяки високому рівню грамотності та освіченості населення (за підіндексом «Освітній потенціал» у нашої держави 5-а позиція) [23].

В рейтингу за Глобальним інноваційним індексом Україна загалом також демонструвала позитивну динаміку, піднявшись із 64-го місця (серед 129 країн світу) у 2015 р. на 43-є у 2018 р. і 47-е у 2019 р. Водночас вона втрачає позиції за підіндексом «Людський капітал та дослідження», опустившись із 36-ї позиції у 2015 р. на 51-у в 2019 р. (табл. 5).

За рівнем доходів на одну особу населення Україна посідає 47-е місце та належить до групи країн із рівнем доходів, нижчим від середнього (1026–3995 дол. США), котрі вважаються «повільними інноваторами». А в рейтингу за Глобальним індексом

конкурентоспроможності 4.0 (*Global Competitiveness Index 4.0*) у 2019 р. вона посіла 85-е місце з оцінкою 57,0 з-поміж 141 країни та 73-є з оцінкою 67,8 – за підіндексом «Людський капітал 2 (*Human capital*)» відповідно [23].

Таким чином, наявні проблеми, пов'язані з недостатнім рівнем фінансування освіти й медичної галузі в Україні, створюють передумови для погіршення формування якісного людського капіталу, можуть загальмувати процеси інноваційного перетворення національної економіки. Додаткові фінансові ресурси держави для розвитку людського капіталу як ключового чинника сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності країни в умовах глобалізації можуть бути знайдені. Для цього необхідне коригування національної бюджетної, торгової й соціальної політики.

Отже, людський капітал у сучасному суспільстві є ключовим

Таблиця 5

Динаміка рейтингу України за складовими Глобального інноваційного індексу впродовж 2015–2019 рр.

Показник (місце у світовому рейтингу)	2015	2016	2017	2018	2019
Глобальний інноваційний індекс (<i>Global Innovation Index</i>)	64	56	50	43	47
Інституції (<i>Institutions</i>)	98	101	101	107	96
Людський капітал та дослідження (<i>Human capital & research</i>)	36	40	41	43	51
Інфраструктура (<i>Infrastructure</i>)	112	99	90	89	97
Розвиток внутрішнього ринку (<i>Market sophistication</i>)	89	75	81	89	90
Розвиток бізнесу (<i>Business sophistication</i>)	78	73	51	46	47
Знання й технологічні результати (<i>Knowledge & technology outputs</i>)	34	33	32	27	28
Результати творчої діяльності (<i>Creative outputs</i>)	75	58	49	45	42

Складено за [23].

елементом національного багатства та драйвером сталого, довгострокового зростання економіки на засадах інноваційного й соціально орієнтованого розвитку. Важливими чинниками впливу на стан розвитку людського потенціалу в Україні є бюджетна політика держави, зокрема в частині спрямування видатків на фінансування освіти та науки, охорони здоров'я. На сьогодні державне фінансування галузей освіти й охорони здоров'я не досягло показників, визначених у вітчизняному законодавстві, що державний менеджмент пояснює браком бюджетних коштів. У статті показано, що додаткові їх джерела можуть бути знайдені за умови оптимізації сфери державних фінансів, у тому числі в разі поліпшення управління державним і гарантованим держа-

вою боргом, та зменшення видатків на їх обслуговування. Ефективність системи управління державним боргом є недостатньою, зростання його вартості (видатків на обслуговування) спричиняє «ефект витіснення» ресурсів і, як наслідок, скорочення фінансування соціальної сфери, що веде до зниження соціальних стандартів, негативних демографічних процесів та зростання зовнішньої трудової міграції. Заходи з підвищення ефективності управління гарантованим державою боргом, усунення проблем із реалізацією інвестиційних проєктів за фінансової підтримки МФО, прискорення реформи системи пенсійного забезпечення в Україні дадуть змогу розширити джерела інвестиційних ресурсів для розвитку людського капіталу й інноваційної розбудови економіки.

Список використаних джерел

1. Solow R. M. Growth theory: an exposition. New York ; Oxford : Oxford University Press, 2000.
2. Ramsey F. A Mathematical Theory of Saving. *Economic Journal*. 1928. Vol. 38. P. 543-559.
3. Cass D. Optimum Growth in an Aggregate Model of Capital Accumulation. *Review of Economic Studies*. 1965. Vol. 32. Issue 3. P. 233-240.
4. Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>.
5. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf.
6. Марина Лазебна: Україна в рік пандемії піднялась на 17 позицій в глобальному рейтингу за індексом соціального прогресу. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/marina-lazebna-ukrayina-v-rik-pandemiyi-pidnyalas-na-17-pozicij-v-globalnomu-rejtingu-za-indeksom-socialnogo-progresu>.
7. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>.
8. Видатки зведеного бюджету України за роками. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/expense/>.
9. Бюджет України – 2019 : стат. зб. М-ва фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik>.

10. Україна: огляд реформи фінансування системи охорони здоров'я 2016–2019: спільний звіт ВООЗ та Світового банку. URL: https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0018/425340/WHO-WB-Joint-Report_UKR_Full-report_Web.pdf.
11. Демографічна та соціальна статистика. Населення та міграція. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ds.htm.
12. Основные показатели здоровья в Европейском регионе ВОЗ 2019. В центре внимания: Здоровье-2020. URL: <https://www.euro.who.int/ru/data-and-evidence/evidence-resources/core-health-indicators-in-the-who-european-region/core-health-indicators-in-the-who-european-region-2019-special-focus-health-2020>.
13. Освіта в Україні: базові індикатори : інформ.-стат. бюл. / МОН. 2018. URL: <http://ru.osvita.ua/doc/files/news/617/61743/1serpkonf-informatsiyniy-byulleten.pdf>.
14. Звіт про виконання Державного бюджету України за 2020 рік. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/u_minfini_vidzvituvali_pro_vikonannia_derzhavnogo_biudzhetu_ukraini_zh_2020_rik-2781.
15. Наукова та науково-технічна діяльність в Україні у 2019 році : наук.-аналіт. доповідь. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/informatsiyno-analitychni/2020/08/13/nadnaukaza2019-stisnuto.pdf>.
16. Боргова статистика. URL: <https://mof.gov.ua/uk/borgovi-pokazniki-st>.
17. Забезпечення боргової стійкості України щодо впливу зовнішніх шоків із використанням передового міжнародного досвіду. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-11/analit-londar-economy-7-2019-1.pdf>.
18. Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2019–2022 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 05.06.2019 № 473. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2019-%D0%BF#Text>.
19. Наближення вітчизняної системи управління борговими ризиками до стандартів ЄС. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/nablizhennya-vitchiznyanoi-sistemi-upravlinnya-borgovimi-rizikami-do>.
20. Проблеми та перспективи зміцнення стійкості фінансової системи України : аналіт. доповідь. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-02/e_book_zhalilo_2-sait-2_0.pdf.
21. Лондар Л. Міжнародна фінансова підтримка процесів структурного реформування економіки України. *Стратегічні пріоритети*. 2019. № 50 (2). С. 79–90. URL: <https://niss-priority.com/index.php/journal/article/view/255>.
22. За останні 6 років Україна заплатила МВФ понад 65 млн доларів за неотримані транші – НБУ. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/03/23/672228/>.
23. The Global Innovation Index 2019: Creating Healthy Lives – The Future of Medical Innovation. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/gii-full-report-2019.pdf>.

Lidia Londar

Ph. D. (Economics), Associate Professor, SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine,
 londarlidia@gmail.com
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0873-5664>

DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL IN UKRAINE THROUGH EXPANDED PUBLIC FINANCES

Abstract. *The article presents the results of the study of opportunities for human capital development through the use of financial levers by the state authorities. The effectiveness of budget policy for financing health care and education as key industries being instrumental in the creation of human capital necessary for reforms and innovative economic development is analyzed. The gap in budget funding for education and medicine in Ukraine is shown, which is visibly lower not only in comparison with world practice but also the norms established by national legislation. The measures to increase the efficiency of the state's efforts to develop human capital are proposed, in particular, an increase in budget resources used for these goals by providing a high level of functionality of public finances. To achieve those tasks it is necessary to improve the public budget policy, meaning to improve budget planning and forecasting for financial resources for the education and healthcare sector; to strengthen the institutional capacity and effectiveness of regulatory frameworks; to expand interactions and coordination of institutions managing public finances and local self-government bodies to strengthen the health and education systems; to ensure transparency and effective supervision of assigned resources and their effective use. In particular, it has been shown that additional budget funds for socio-economic development may be freed by decreasing debt load and reducing the cost of servicing public debt, balancing the budget of the Pension Fund, increasing efficiency of cooperation with IFOs.*

Keywords: *human capital, human development index, consolidated budget expenditures, debt load level, GDP per capita, gross external debt, financial levers.*

References

1. Solow, R. M. (2000). *Growth theory: an exposition*. New York; Oxford: Oxford University Press.
2. Ramsey, F. (1928). A Mathematical Theory of Saving. *Economic Journal*, 38, 543–559.
3. Cass, D. (1965). Optimum Growth in an Aggregate Model of Capital Accumulation. *Review of Economic Studies*, 32(3), 233–240.
4. The United Nations Development Programme (2019). *Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century*. Retrieved from <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>.
5. The Razumkov Centre (2018). *Human capital development: on the way to quality reforms*. Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf [in Ukrainian].
6. Government portal (2021). *Marina Lazebna: In the year of the pandemic, Ukraine rose by 17 positions in the global ranking of the index of social progress*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/marina-lazebna-ukrayina-v-rik-pandemiyi-pidnyalas-na-17-pozicij-v-globalnomu-rejtingu-za-indeksom-socialnogo-progresu> [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). *About the state financial guarantees of medical service of the population* (Act No. 2168–VIII, October 19). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> [in Ukrainian].

8. Expenditures of the consolidated budget of Ukraine by years. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/expense/> [in Ukrainian].
9. Ministry of Finance of Ukraine (2020). *Budget of Ukraine 2019*. Retrieved from <https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik> [in Ukrainian].
10. World Health Organization (2019). *Ukraine: A Review of Health Care Financing Reform 2016–2019*. Retrieved from https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0018/425340/WHO-WB-Joint-Report_UKR_Full-report_Web.pdf [in Ukrainian].
11. State Statistics Service of Ukraine (n. d.). *Demographic and social statistics. Population and migration*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ds.htm [in Ukrainian].
12. World Health Organization (2019). *Core Health Indicators in the WHO European Region 2019. Special focus: Health 2020*. Retrieved from <https://www.euro.who.int/ru/data-and-evidence/evidence-resources/core-health-indicators-in-the-who-european-region/core-health-indicators-in-the-who-european-region-2019.-special-focus-health-2020> [in Russian].
13. Ministry of Education and Science of Ukraine (2018). *Education in Ukraine: basic indicators*. Retrieved from <http://ru.osvita.ua/doc/files/news/617/61743/1serpknf-informatsiyniy-byuletten.pdf> [in Ukrainian].
14. Ministry of Finance of Ukraine (2021). *Report on the implementation of the National Budget of Ukraine for 2020*. Retrieved from https://www.mof.gov.ua/uk/news/u_minfini_vidzvituvali_pro_vikonannia_derzhavnogo_biudzhetu_ukraini_za_2020_rik-2781 [in Ukrainian].
15. Ministry of Education and Science of Ukraine (2020) *Scientific and scientific-technical activity in Ukraine in 2019*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/informatsiyno-analitychni/2020/08/13/nadnaukaza2019-stisnuto.pdf> [in Ukrainian].
16. Ministry of Finance of Ukraine (n. d.). *Debt Statistics*. Retrieved from <https://mof.gov.ua/uk/borgovi-pokazniki-st> [in Ukrainian].
17. Ensuring Ukraine's debt resilience to the effects of external shocks using international best practices. (2019). Retrieved from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-11/analit-londar-economy-7-2019-1.pdf> [in Ukrainian].
18. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2019). *On approval of the Medium-Term Public Debt Management Strategy for 2019–2022* (Resolution No. 473, June 5). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
19. Approximation of the domestic debt risk management system to EU standards. (2019). www.niss.gov.ua. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/nablizhennya-vitchiznyanoi-sistemi-upravlinnya-borgovimi-rizikami-do> [in Ukrainian].
20. Problems and prospects of strengthening the stability of the financial system of Ukraine. (2021). www.niss.gov.ua. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-02/e_book_zhalilo_2-sait-2_0.pdf [in Ukrainian].
21. Londar, L. (2019). *International financial support for structural reformation of the economy of Ukraine*. Strategic Priorities, 50(2), 79–90. Retrieved from <https://niss-priority.com/index.php/journal/article/view/255> [in Ukrainian].
22. Over the past 6 years, Ukraine has paid the IMF more than \$ 65 million for unreceived tranches – the NBU. (2021). Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2021/03/23/672228/> [in Ukrainian].
23. The Global Innovation Index 2019: Creating Healthy Lives – The Future of Medical Innovation. (2019). www.globalinnovationindex.org. Retrieved from <https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/gii-full-report-2019.pdf>.

Гапон В. В.

кандидат педагогічних наук, начальник відділу освітнього інформаційного забезпечення ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, garon@mon.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7521-5450>

Барабаш О. А.

заступник начальника відділу освітнього інформаційного забезпечення ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, o_barabash@mon.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2545-0369>

МОНІТОРИНГ ПОКАЗНИКІВ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена інформаційно-аналітичним засобам обліку та аналізу матеріально-технічного забезпечення в закладах вищої освіти (ЗВО) для надання якісних освітніх послуг. У процесі дослідження розроблено методи опрацювання й аналізу галузевої інформації для формування системи аналітичних показників, що визначають ефективність використання матеріально-технічної бази на різних рівнях управління (заклади вищої освіти, Міністерство освіти і науки України, Фонд державного майна України). Створено інформаційне середовище для підготовки зведених звітів на рівні галузі освіти та їх передання до вказаного фонду з метою складання Єдиного реєстру державного нерухомого майна України. Розроблено низку аналітичних показників для оцінювання стану навчальних корпусів і гуртожитків за результатами діяльності ЗВО у 2019 р. загалом по Україні, в розрізі груп ЗВО (залежно від профілю) й кожного закладу вищої освіти. Аналіз виконано на основі таких показників, як забезпеченість площами в навчальних корпусах та гуртожитках у розрахунку на одного студента денної форми навчання, середньорічна вартість оплати комунальних послуг на утримання одного квадратного метра площі будівель, коефіцієнт їх зносу, вікова структура будівель, протипожежна безпека, аварійність будівель, що уможливорює виявлення технічно застарілих об'єктів, котрі потребують ремонту, модернізації або виведення з експлуатації.

Ключові слова: заклади вищої освіти, моніторинг, матеріально-технічна база, аналітичні показники, державне нерухоме майно, навчальні корпуси, гуртожитки.

JEL classification: I21, I23, Y10.

DOI: 10.32987/2617-8532-2021-1-39-54.

Основними завданнями у сфері матеріально-технічного забезпечення закладів вищої освіти (ЗВО) передбачено впорядкування функціонування навчально-лабораторних корпусів, гуртожитків, санаторіїв-профілаторіїв, забезпечення будівництва та реконструкції приміщень, їх своєчасного ремонту, створення матеріаль-

но-технічних і санітарно-гігієнічних умов для організації навчально-виховного процесу. При цьому Міністерство освіти і науки України (МОН) здійснює контроль та аналіз ефективності використання і збереження закріпленого за ЗВО майна.

Аналіз наукових джерел свідчить про різноманіття підходів до аналізу

структурних компонентів матеріально-технічного забезпечення, розроблення методів та системи показників, за допомогою яких здійснюється оцінювання. Зокрема, науковці В. В. Стадник [1; 2], А. Йохна [1; 3], Г. О. Соколюк [2] зосереджуються на формуванні системи збалансованих показників, що мають орієнтувати на структурування цілей у досліджуваній сфері та використовуватись як основа для вимірювання ефективності діяльності й досягнутих результатів. Структурування цілей, на їхню думку, повинне починатися із фінансових показників, котрі відображають загальні фінансові результати, та доповнюватися нефінансовими показниками. На переконання науковців, уведення саме цих показників дає змогу підвищити оперативність управління за умови існування безпосереднього зв'язку між ними й можливістю досягнення результатів.

О. В. Ярмош [4] до ключових індикаторів ефективності використання майна зараховує співвідношення загального доходу від квадратного метра приміщень, сумарної вартості майна від загального доходу ЗВО; капіталовкладень і технічного обслуговування від вартості нерухомості, вартість комунальних послуг, технічного обслуговування й витрат на обслуговування одного квадратного метра площ.

Доцільно наголосити, що в багатьох публікаціях розглядаються проблеми забезпечення практичної реалізації випереджального оновлення матеріально-технічної бази, якісних перетворень обслуговуючої інфраструктури. Також підкреслюється необхідність розроблення системи кількісних, якісних і розрахункових

показників оцінювання ефективності використання матеріально-технічної бази. До них можна віднести чисельність навчально-лабораторних корпусів, гуртожитків, їдалень, їх вартість та площу. Такі явища, як брак площ навчальних корпусів, їх технічне старіння, негативно позначаються на доступності та якості освіти, збереженні здоров'я її здобувачів.

Високо оцінюючи внесок вітчизняних авторів у вирішення методико-теоретичних питань аналізу матеріально-технічного забезпечення, варто звернути увагу на об'єктивну потребу в дослідженні його практичного застосування та проведенні порівняння серед ЗВО з урахуванням використання бюджетних і власних коштів.

Метою статті є здійснення порівняльного аналізу стану матеріально-технічного забезпечення закладів вищої освіти МОН на базі окреслених статистичних і фінансових показників. Головними завданнями є: дослідження інформаційних потоків, що забезпечують ефективність використання матеріально-технічної бази, розроблення методів і підходів для моніторингу нерухомого майна, визначення основних потреб користувачів інформаційної системи на різних рівнях управління. У процесі підготовки статті застосовано загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема системного аналізу і структурно-ієрархічний, за допомогою яких розроблено інформаційну модель системи управління матеріально-технічним забезпеченням; порівняльно-зіставний та системно-структурний, за допомогою котрих розкрито зміст

та структуру форм звітності; метод статистичного визначення зв'язків і залежностей між показниками, за допомогою якого сформовано основні групи показників, схеми розрахунку аналітичних індикаторів, побудовано електронні статистичні таблиці; графічні методи відображення інформаційно-аналітичних даних.

Головним завданням держави є поліпшення якості й конкурентоспроможності вищої освіти в нових економічних умовах, прискорення інтеграції України в міжнародний освітній простір. Відповідно до ст. 70 Закону України «Про вищу освіту», матеріально-технічна база ЗВО відіграє велику роль у створенні необхідних умов для навчання та якісної підготовки фахівців з вищою освітою та включає в себе будівлі, споруди, комунікації, обладнання, транспортні засоби, службове житло, землю та інше майно [5].

Згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 14.04.2004 № 467 «Про затвердження Положення про Єдиний реєстр об'єктів державної власності» [6] та від 30.11.2005 № 1121 «Про затвердження Методики проведення інвентаризації об'єктів державної власності» [7], наказом Міністерства освіти і науки України від 19.01.2009 № 23 [8], заклади вищої освіти подають до МОН звіт за формою 26(д) «Відомості про державне майно (нерухоме майно державних підприємств, їх об'єднань, установ та організацій)».

Технологія збору та опрацювання інформації передбачає складання електронних звітів із використанням програмного забезпечення Фонду державного майна України (ФДМУ) на всіх рівнях управління (навчальні

заклади та установи освіти й науки, обласні департаменти / управління освіти і науки, МОН, ФДМУ). База даних (БД) «Юридичні особи» на дату інвентаризації основних фондів містить:

- відомості про юридичну особу / балансоутримувача державного майна (ідентифікаційний код за ЄДР-ПОУ, повне найменування, місцезнаходження, загальний розмір земельної ділянки);

- відомості про державне майно (реєстровий номер майна, код та назва майна відповідно до класифікатора державного майна, інвентарний номер майна, назва та місцезнаходження майна, вартість майна на дату останньої інвентаризації (первісна, залишкова та експертна), дата останньої індексації основних фондів, розмір земельної ділянки / площа забудови, розмір/площа об'єкта);

- відомості про державну реєстрацію на право власності;

- зведені дані щодо державного майна.

Для аналізу функціонування й управління матеріально-технічним забезпеченням розроблено схему інформаційних потоків, що забезпечує взаємозв'язок передання звітної інформації між органами управління в галузі освіти (рис. 1).

Для аналізу фінансових показників ефективності використання матеріально-технічної бази використано звітність про фінансово-господарську діяльність ЗВО за 2019 р., яка подається відповідно до Порядку складання бюджетної звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів, звітності фондів загальнообов'язкового державного соціального й пенсійного страхування

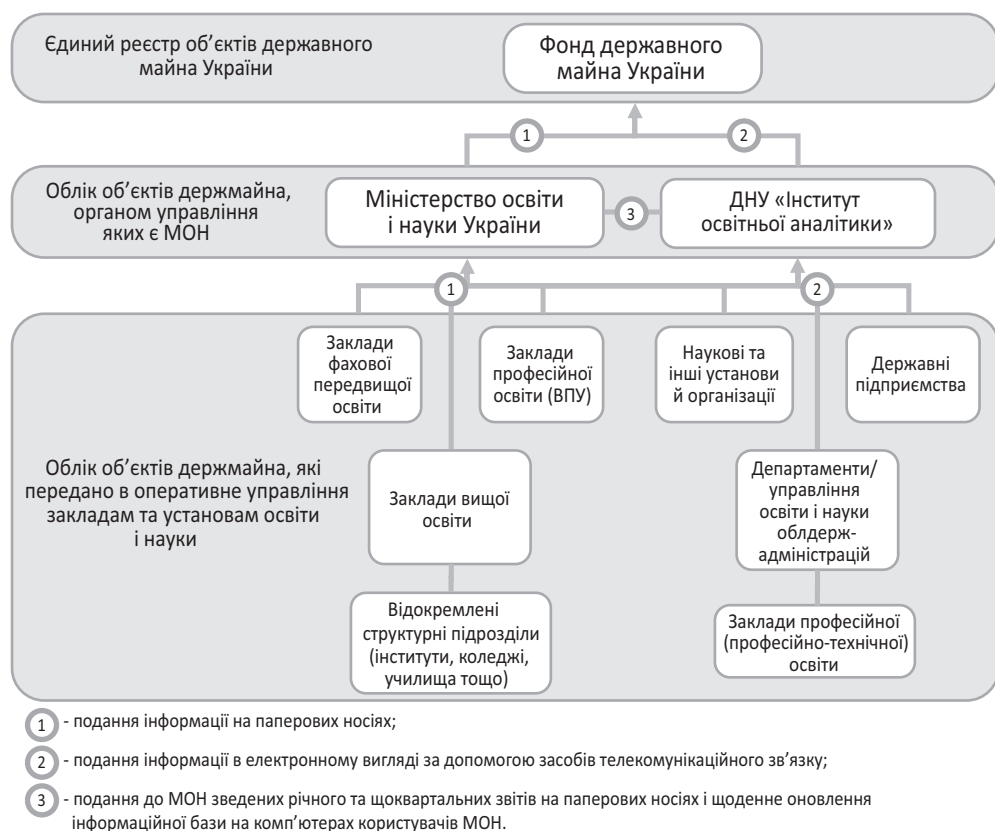

Рис. 1. **Схема інформаційних потоків передавання звітної інформації системи матеріально-технічного забезпечення галузі освіти**

Побудовано авторами.

та інших нормативно-правових і законодавчих актів з бухгалтерського обліку в державному секторі [9–11].

Фінансування діяльності ЗВО здійснюється за рахунок бюджетних коштів, коштів юридичних і фізичних осіб та доходів від основної й допоміжної господарської діяльності установи за бюджетними програмами КПКВ 2201160 «Підготовка кадрів вищими навчальними закладами III–IV рівнів акредитації та забезпечення діяльності їх баз практики» і КПКВ 2201280 «Підготовка кадрів Київським національним університетом імені Тараса Шевченка».

Фінансові ресурси спрямовуються як на підготовку фахівців, що навчаються у ЗВО, так і на належне утримання матеріально-технічної бази цих закладів, модернізацію, ремонт будівель та споруд, котрі перебувають на їх балансі.

У дослідженні для аналізу показників матеріально-технічного забезпечення ЗВО використано інформацію, що відображена в таких формах звітності:

– форма 2б(д) «Відомості про державне майно (нерухоме майно державних підприємств, їх об'єднань, установ та організацій)»;

- форма 2д «Звіт про надходження та використання коштів загального фонду»;
- форма 4-1д «Звіт про надходження і використання коштів, отриманих як плата за послуги»;
- форма 4-2д «Звіт про надходження і використання коштів, отриманих за іншими джерелами власних надходжень»;
- форма 3-2 «Звіт про виконання плану по штатах і контингентах закладів підготовки і підвищення кваліфікації кадрів».

Схема формування аналітичних показників для оцінювання ефективності використання матеріально-технічного забезпечення ЗВО наведена на рис. 2.

За основу для вимірювання й моніторингу ефективності використання матеріально-технічного забезпечення ЗВО взято низку кількісних, вартісних, якісних та розрахункових показників, котрі в комплексі дають змогу приймати оптимальні управлінські рішення. При цьому розроблення системи показників ґрунту-

Рис. 2. Схема формування аналітичних показників для оцінювання ефективності використання матеріально-технічного забезпечення ЗВО

Побудовано авторами.

ється на виокремленні такої їх оптимальної сукупності, що відображає результативність підготовки фахівців із вищою освітою.

Кількісні показники матеріально-технічної бази характеризують наявність об'єктів, їх площу й вартість, а якісні – відповідність елементів вимогам державних освітніх стандартів, навчальним планам і програмам, вимогам охорони праці й техніки безпеки, зокрема протипожежної, санітарним умовам тощо. Вікова структура основних засобів і знос елементів матеріально-технічної бази уможливають виявлення технічно застарілих об'єктів, які потребують ремонту, модернізації або виведення з експлуатації.

До розрахункових показників віднесено: забезпеченість площами в навчальних корпусах і гуртожитках на одного студента денної форми навчання (ДФН), середньорічну вартість оплати комунальних послуг на утримання одного квадратного метра площі будівель, коефіцієнт їх зносу.

Аналіз показників використання матеріально-технічної бази проведено в розрізі груп ЗВО (залежно від профілю), таких як класичні університети; технічні; технологічні, будівництва та транспорту; педагогічні, гуманітарні, фізичного виховання і спорту, мистецтва та дизайну; права, економіки, управління, підприємництва й торгівлі; аграрні.

У дослідженні зазначений аналіз розпочато зі сфери фінансових показників ЗВО, котрі відображають загальні фінансові результати діяльності. Згідно із фінансовою звітністю університетів за 2019 р., надходження коштів, отриманих як плата

за послуги (форма 4-1д), становлять 10 354 млн грн, у т. ч. за послуги, що надаються бюджетними установами за їх основною діяльністю, – 8 051 млн грн (77,8 %); доходи від додаткової господарської діяльності – 2 185 млн грн (21,1 %), від оренди майна – 95,8 млн грн (0,93 %), від реалізації в установленому порядку майна (крім нерухомого) – 21,9 млн грн (0,21 %).

Надходження коштів, отриманих за іншими джерелами власних надходжень (форма 4-2д), дорівнюють 604,4 млн грн, із них від благодійних внесків, грантів і дарунків – 380,5 млн грн (62,9 %); від підприємств, організацій, фізичних осіб для виконання цільових заходів – 37,9 млн грн (6,3 %); від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, одержаних за надання платних послуг, проценти, нараховані на залишок коштів, та ін. – 186,1 млн грн (30,8 %).

Технічний стан нерухомого майна впливає на визначення показників фінансування для його утримання в належному стані, забезпечення безперебійного функціонування різноманітних комунікацій та необхідного санітарного й протипожежного режиму. Тому в умовах ринкових відносин від ЗВО вимагається ефективно використовувати матеріально-технічне забезпечення в навчальному процесі.

Проведений аналіз свідчить, що найбільшу сумарну площу навчальних корпусів мають три столичних ЗВО, а саме: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» – 333,6 тис. м² та 35 корпусів, Національний авіа-

ційний університет – 253,5 тис. м² і 75 корпусів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка – 232,2 тис. м² та 71 корпус. Далі за ранжуванням ідуть Національний університет «Львівська політехніка» – 227,4 тис. м² і 57 корпусів, Національний університет біоресурсів і природокористування України – 198,7 тис. м² та 71 корпус. Усі ці ЗВО розташовані в містах обласного підпорядкування із чисельністю населення понад 600 тис. осіб.

Також встановлено, що 60 % ЗВО мають на балансі мінімум чотири навчальних корпуси й тільки 33 % – по одному. В аграрних університетах більша кількість таких корпусів, але за розміром останні значно менші.

Найбільші навчальні корпуси належать Дніпровському національному університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна (35,4 тис. м²), Національному технічному університету України «Ки-

ївський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (32,3 тис. м²), Київському національному університету імені Тараса Шевченка (29,6 тис. м²), Київському національному університету технологій та дизайну (27,9 тис. м²), Одеському національному політехнічному університету (24,7 тис. м²).

Для порівняльного аналізу оптимальності використання навчальних корпусів і гуртожитків ЗВО використано показник забезпеченості площами в розрахунку на одного студента ДФН у розрізі груп ЗВО за 2019 р. (рис. 3).

Серед основних груп ЗВО найбільшу середню площу в розрахунку на одного студента ДФН мали навчальні корпуси аграрних університетів – 18,77 м², котра перевищувала середню по Україні на 44,2 %. Також більшим 32,7 % від середнього значення по країні цей показник був у технологічних закладах, будівництва

Рис. 3. Забезпеченість площами в розрахунку на одного студента денної форми навчання в навчальних корпусах і гуртожитках за групами ЗВО, м²

Побудовано авторами на основі БД «Юридичні особи» та БД «Фінансово-економічна звітність» за 2019 р.

та транспорту (17,28 м²), на 4,7 % – у технічних (13,63 м²). Найменшим значення середньої площі є в педагогічних, гуманітарних університетах, а також фізичного виховання і спорту, мистецтва та дизайну – 9,59 м² (на 26,4 % нижче від середнього показника по Україні).

Серед ЗВО найбільша площа на одного студента ДФН у навчальних корпусах зафіксована в Криворізькому національному університеті (67,15 м²), Дніпровському державному технічному університеті (59,59 м²), Подільському державному аграрно-технічному університеті (46,62 м²), Львівському національному аграрному університеті (40,81 м²), Українському державному хіміко-технологічному університеті (36,28 м²), Одеському державному аграрному університеті (35,83 м²); найменша – в Рівненському державному гуманітарному університеті (5,18 м²), Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди (5,37 м²), Київському лінгвістичному університеті (5,8 м²), Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини (5,9 м²).

Велике соціальне значення для ЗВО має наявність гуртожитків, кількість у них місць для проживання, забезпеченість студентів місцями, належний протипожежний і санітарно-гігієнічний стан.

Порівняльний аналіз забезпеченості площами в гуртожитках дав можливість виявити групи ЗВО, де цей показник є найкращим. Це група аграрних університетів – 11,85 м² (на 51,2 % вище за середнє значення по Україні); технологічних закладів, будівництва та транспорту – 10,1 м²

(28 %); права, економіки, управління, підприємництва і торгівлі – 8,16 м² (4,3 %). Найменшим цей показник був у групі класичних університетів – 5,42 м², що на 31 % нижче від середнього значення по країні.

Серед ЗВО найбільша площа на одного студента ДФН у навчальних корпусах зафіксована в Луганському національному аграрному університеті (27 м²), Дніпровському державному технічному університеті (23,65 м²), Криворізькому національному університеті (19,59 м²), Одеській державній академії технічного регулювання та якості (17,35 м²), Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя (14,91 м²); найменша – в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини (2,59 м²), Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка (2,85 м²), Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника (2,95 м²), Державному університеті телекомунікацій (3,12 м²), Національному університеті «Києво-Могилянська академія» (3,39 м²), Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки (3,51 м²), Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича (3,81 м²).

За результатами дослідження найбільшу загальну площу гуртожитків мають чотири столичних ЗВО. Це Національний університет біоресурсів і природокористування України – 162,7 тис. м² і 50 гуртожитків, Київський національний університет імені Тараса Шевченка – 158,1 тис. м² та 31 гуртожиток, Національний авіаційний університет – 157,2 тис. м² і 38 гуртожитків, Національний технічний університет України «Київ-

ський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» – 148,5 тис. м² та 21 гуртожиток. Далі йдуть Національний університет «Львівська політехніка» – 145,6 тис. м² і 25 гуртожитків, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» – 114,6 тис. м² та 15 гуртожитків.

Визначено найбільші за площею будівлі гуртожитків. Вони належать Національному технічному університету «Харківський політехнічний інститут» – 27,5 тис. м², Українському державному університету залізничного транспорту – 17,9 тис. м², Національному університету кораблебудування імені адмірала Макарова – 16,4 тис. м², Національному технічному університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» – 15 тис. м², Харківському національному педагогічному університету імені Г. С. Сковороди – 15 тис. м².

За рахунок коштів загального і спеціального фондів здійснюється оплата на утримання будівель за надані комунальні послуги та енергоносії, включаючи оплату тепло-, водопо-

стачання й водовідведення, електроенергії, природного газу, інших енергоносіїв. У цілому по Україні касові видатки на оплату комунальних послуг на утримання будівель ЗВО у 2019 р. сягають 2 298,4 млн грн, у т. ч. із загального фонду – 1 382,8 млн грн, спеціального – 915,6 млн грн (табл. 1).

Як свідчать наведені дані, частка касових видатків загального фонду на оплату комунальних послуг, вища від середнього значення по Україні, характерна для таких груп ЗВО, як технологічні, будівництва та транспорту (62,9 %) і права, економіки, управління, підприємництва й торгівлі (65,1 %).

У дослідженні виконано аналіз середньорічної вартості оплати комунальних послуг на утримання будівель у розрахунку на 1 м² площі будівель (рис. 4). Очевидно, що найвищим цей показник є в групі педагогічних, гуманітарних ЗВО, фізичного виховання і спорту, мистецтва та дизайну – 215,87 грн (на 18 % більше за середній по Україні), а найнижчим – у аграрній групі – 130,87 грн (на 28,3 % менше від середнього значення).

Таблиця 1

Касові видатки на оплату комунальних послуг ЗВО за 2019 р.

Групи ЗВО	Касові видатки, млн грн			Частка загального фонду, %
	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Разом	
Класичні університети	306,6	224,1	530,7	57,8
Технічні	339,3	230,7	570,0	59,5
Технологічні, будівництва та транспорту	298,9	176,6	475,5	62,9
Педагогічні, гуманітарні, фізичного виховання і спорту, мистецтва та дизайну	151,3	109,2	260,5	58,1
Права, економіки, управління, підприємництва і торгівлі	135,1	72,5	207,6	65,1
Аграрні	151,6	102,5	254,1	59,6
Всього	1382,8	915,6	2298,4	60,2

Складено авторами на основі БД «Фінансово-економічна звітність» за 2019 р.

Рис. 4. Середньорічна вартість оплати комунальних послуг у розрахунку на 1 м² площі навчальних корпусів та гуртожитків за групами ЗВО, грн

Побудовано авторами на основі БД «Юридичні особи» та БД «Фінансово-економічна звітність» за 2019 р.

Найбільшою вартість оплати комунальних послуг у розрахунку на 1 м² площі є в Придніпровській державній академії фізичної культури і спорту (458,31 грн), Львівському національному університеті імені Івана Франка (394,56 грн), Одеському національному політехнічному університеті (392,67 грн), Київському національному лінгвістичному університеті (315,16 грн), Харківському національному університеті радіоелектроніки (304,44 грн), Національному університеті «Острозька академія» (284,7 грн); найменшою – в Донецькому національному університеті економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (28,78 грн), Криворізькому національному університеті (43,06 грн), Таврійському державному агротехнологічному університеті імені Дмитра Моторного (56,76 грн), Львівському національному університеті ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького (65,51 грн), Донецькому національному технічному університеті

(76,28 грн), Подільському державному аграрно-технічному університеті (80,91 грн), Мукачівському державному університеті (84,83 грн).

Аналіз стану будівель навчальних корпусів і гуртожитків проведено за таким показником як коефіцієнт зносу елементів матеріально-технічної бази, котрий обраховується як відношення залишкової вартості об'єкта до його первісної вартості (у відсотках) та представлено за групами ЗВО на рис. 5.

Наведені дані свідчать, що найменший середній показник зносу навчальних корпусів характерний для ЗВО права, економіки, управління, підприємництва й торгівлі (32,65 %); в усіх інших групах він удвічі більший та варіює від 62,31 % (аграрні) до 74,13 % (технічні).

За допомогою аналізу виявлено 38 закладів (27 % загальної кількості ЗВО), що мають на балансі застарілі навчальні корпуси із середнім коефіцієнтом зносу понад 90 %. Це Дніпровський національний університет імені Олеса Гончара, Хар-

Рис. 5. Середні коефіцієнти зносу навчальних корпусів та гуртожитків за групами ЗВО, %

Побудовано авторами на основі БД «Юридичні особи».

ківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Одеський національний морський університет, Українська академія друкарства.

У 36 ЗВО (25,7 % загальної кількості) середній коефіцієнт зносу навчальних корпусів становить до 50 %, найменші його значення спостерігаються у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського (9,6 %), Одеському національному економічному університеті (11,8 %), Одеській державній академії будівництва та архітектури (11,9 %), Ужгородському національному університеті

(14,8 %), Харківському національному технічному університеті сільськогосподарства імені Петра Василенка (16,3 %), Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича (18,1 %), Мукачівському державному університеті (26,9 %).

Найбільш застарілі об'єкти гуртожитків належать ЗВО, які входять до груп класичних університетів і технічних, та становлять відповідно 90,77 і 94,08 %. Найнижчим цей показник є у ЗВО права, економіки, управління, підприємництва й торгівлі (50,86 %).

Детальний аналіз дав можливість виявити ЗВО з найвищим середнім коефіцієнтом зносу будівель гуртожитків. Так, 100 % зносу мають будівлі гуртожитків Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», Донецького націо-

нального університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, Бердянського державного педагогічного університету, Київського національного лінгвістичного університету, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Одеського національного економічного університету, Луганського національного аграрного університету, Миколаївського національного аграрного університету. Найменш зношеними є будівлі гуртожитків Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (9,13 %), Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова (10,8 %), Львівського національного аграрного університету (18,4 %), Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (19,9 %), Одеської державної академії будівництва та архітектури (20,7 %), Університету банківської справи (24,7 %), Національного університету «Запорізька політехніка» (28,8 %), Ізмаїльського державного гуманітарного університету (31,0 %), Національного університету фізичного виховання і спорту України (34,7 %).

У процесі дослідження здійснено пооб'єктний аналіз розподілу навчальних корпусів і гуртожитків за коефіцієнтом зносу (рис. 6). Як свідчать наведені дані, коефіцієнт зносу до 50 % мають 402 навчальних корпуси (або 17,8 %) та 215 гуртожитків (22 %); 50–75 % – 298 од. (13,2 %) навчальних корпусів і 182 од. (18,6 %) гуртожитків. При цьому для найбільшої кількості навчальних корпусів (1557 од., або 69 %) та гуртожитків (580 од., або 59,4 %) такий коефіцієнт дорівнює понад 75 %.

На 100 % зношені будівлі 902 навчальних корпусів, тобто 40 % їх загальної чисельності. З них у групі класичних університетів – 175 од. (19,4 % кількості навчальних корпусів зі 100-відсотковим зносом); технічних – 199 од. (22,1 %); технологічних, будівництва та транспорту – 170 од. (18,9 %); педагогічних, гуманітарних, фізичного виховання і спорту, мистецтва та дизайну – 104 од. (11,5 %); права, економіки, управління, підприємництва і торгівлі – 39 од. (4,3 %); аграрних – 215 од. (23,8 %).

Також на 100 % зношені будівлі 216 гуртожитків, тобто 22 % їх загальної чисельності. З них у групі класичних університетів – 26 од. (12,1 % кількості гуртожитків зі 100-відсотковим зносом); технічних – 51 од. (23,6 %); технологічних, будівництва та транспорту – 42 од. (19,4 %); педагогічних, гуманітарних, фізичного виховання і спорту, мистецтва та дизайну – 27 од. (12,5 %); права, економіки, управління, підприємництва й торгівлі – 11 од. (5,1 %); аграрних – 59 од. (27,3 %).

Згідно з БД «Юридичні особи», перші будівлі навчальних корпусів ЗВО введено в експлуатацію в 1646 р. (педагогічна група ЗВО), а гуртожитків – у 1830 р. (аграрна група ЗВО).

За оперативними даними, отриманими від ЗВО (лист МОН від 11.12.2019 № 1/9-755), проведено аналіз стану протипожежної безпеки та аварійного стану будівель. Згідно з його результатами, протипожежну сигналізацію встановлено в 763 гуртожитках, що становить 78,1 % їх загальної кількості, й у 234 навчальних корпусах, або 10,4 %. Інформацію про виконані перевірки стану протипо-

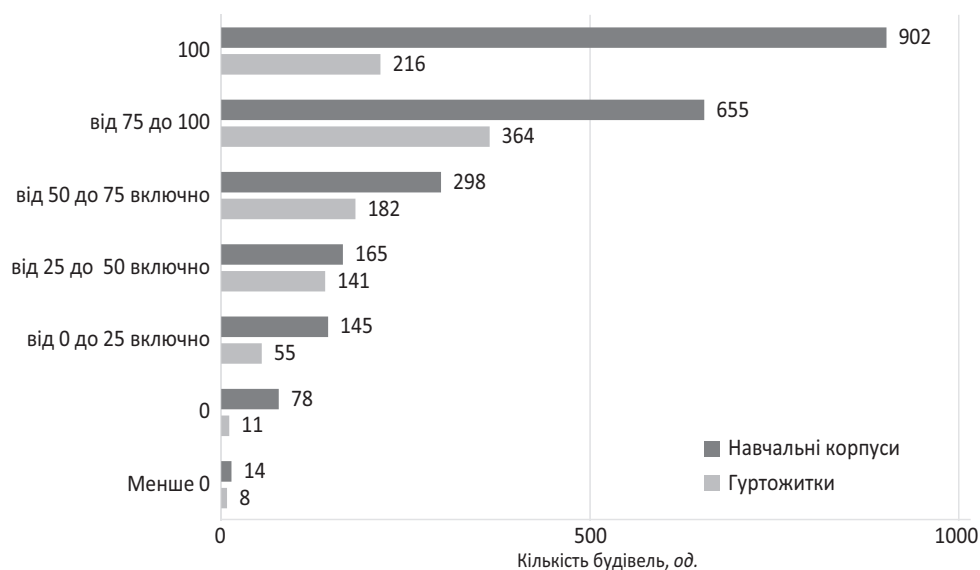

Рис. 6. Розподіл навчальних корпусів і гуртожитків ЗВО за коефіцієнтом зносу, %
Побудовано авторами на основі БД «Юридичні особи».

жежної безпеки в навчальних корпусах і гуртожитках наведено в табл. 2. Як бачимо, ретельні перевірки протипожежного стану в університетах проводились упродовж останніх двох років.

На 01.12.2020 в аварійному стані перебуває 381 будівля, котра значиться на балансі ЗВО, в тому числі 46 гуртожитків (12,1 %) і 57 навчальних корпусів (15 %).

Чимала частина аварійних будівель перебуває на балансі ЗВО аграрної групи, а саме Луганського національного аграрного університету (7 гуртожитків, 2 корпуси), Дніпровського державного аграрно-

економічного університету (5 гуртожитків, 2 навчальних корпуси), Вінницького національного аграрного університету (2 гуртожитки, 1 навчальний корпус), Білоцерківського національного аграрного університету (3 гуртожитки, 3 навчальних корпуси), Львівського національного аграрного університету (1 гуртожиток, 8 корпусів), Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного (2 гуртожитки, 4 корпуси).

Серед інших профільних груп ЗВО аварійний стан мають гуртожитки й навчальні корпуси Луганського національного університету імені Тараса

Таблиця 2
Будівлі ЗВО, охоплені перевіркою протипожежного стану, за роками, %

Тип будівлі	2009–2014	2015	2016	2017	2018	2019
Навчальні корпуси	2,8	1,5	3,7	4,8	10,1	77,1
Гуртожитки	2,0	0,7	4,5	7,6	10,9	74,3

Складено авторами на основі оперативної інформації, отриманої від ЗВО (лист МОН від 11.12.2019 № 1/9-755).

Шевченка (2 гуртожитки, 2 корпуси), Львівської національної академії мистецтв (1 гуртожиток, 3 корпуси), Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського (1 гуртожиток, 3 корпуси). По два аварійних гуртожитки в Національного університету «Одеська юридична академія» та Одеського державного екологічного університету.

Отже, вікова структура об'єктів матеріально-технічної бази й коефіцієнт зносу дають змогу виявити технічно застарілі об'єкти, що потребують ремонту, модернізації або виведення з експлуатації. Здійснені заходи з перевірки протипожежної безпеки вказу-

ють на необхідність встановлення в навчальних корпусах ЗВО додаткової протипожежної сигналізації.

Запропоновані аналітичні показники оптимальності використання площ у навчальних корпусах і гуртожитках університетів уможливають проведення порівняльного аналізу ефективності спрямування фінансових ресурсів на утримання цих будівель.

Предметом подальших досліджень має бути розроблення інформаційно-аналітичної системи, яка забезпечить поєднання й застосування показників двох баз даних, а саме «Юридичні особи» та «Фінансово-економічна звітність».

Список використаних джерел

1. Стадник В. В., Йохна А. Стратегічне управління інноваційним розвитком підприємства. Хмельницький : ХНУ, 2011. 327 с.
2. Стадник В. В., Соколюк Г. О. Використання збалансованої системи показників для реалізації диверсифікованого зростання. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2012. № 4. Т. 2. С. 125–131.
3. Концепції інституціональної економічної теорії в управлінні розвитком соціально-економічних систем : монографія / за заг. ред. М. А. Йохни. Хмельницький : ХНУ, 2007. 313 с.
4. Ярмош О. В. Система показників моніторингу стратегії розвитку вищих навчальних закладів. *Актуальні питання підвищення конкурентоспроможності держави, бізнесу та освіти в сучасних економічних умовах* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 14–15 лют. 2013 р. Дніпропетровськ : Біла К. О., 2013. С. 100–102. URL: http://www.confcontact.com/20130214_econ/2013_02_14_econ_tom2.pdf.
5. Про вищу освіту : закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page>.
6. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр об'єктів державної власності : постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2004 № 467. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/467-2004-%D0%BF>.
7. Про затвердження методики проведення інвентаризації об'єктів державної власності : постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.2005 № 1121. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1121-2005-%D0%BF>.
8. Щодо запровадження автоматизованої системи «Юридичні особи» в навчальних закладах і установах МОН : наказ Міністерства освіти і науки України від 19.01.2009 № 23. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-zaprovadzhennya-avtomatizovanoyi-sistemi-yuridichni-osobi-v-navchalnih-zakladah-i-ustanovah-mon>.

9. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності»: наказ Міністерства фінансів України від 28.12.2009 № 1541. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0103-10>.

10. Про затвердження Порядку заповнення форм фінансової звітності в державному секторі та Змін до Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності»: наказ Міністерства фінансів України від 28.02.2017 № 307. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0384-17>.

11. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку в державному секторі: наказ Міністерства фінансів України від 29.11.2017 № 976. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1546-17>.

Valentyna Gapon

Ph. D. (Pedagogical), SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, gapon@mon.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7521-5450>

Olena Barabash

SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, o_barabash@mon.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2545-0369>

MONITORING OF INDICATORS OF EQUIPMENT AND MATERIAL PROCUREMENT OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. *The authors studied the legal documents on the collection and processing of sectoral reports on the logistics of higher education institutions (HEI). The purpose of the article is to conduct a comparative analysis of the state of logistics of the HEIs of the Ministry of Education and Science of Ukraine using specific statistical and financial indicators. The method of system and structural-hierarchical analysis is applied in the work, it was used to develop the information model of information collection and processing, the methodology and technology of information databases formation; a statistical method for determining the relationships between indicators and developing a system of analytical indicators. For the information and analytical support, the data from the databases «Legal Entities» and «Financial and Economic Reporting» are used, formed using common methodological principles. Analytical indicators make it possible to assess the condition of academic buildings and dormitories, make it possible to identify technically obsolete facilities in need of repair, modernization or decommissioning. To do this, a number of indicators have been calculated and presented, including the provision of space in academic buildings and dormitories per full-time student, the average annual cost of maintaining one square meter of building area, the coefficient of wear and tear, etc. Analytical data are formed based on the financial results of the HEIs for the year 2019 in Ukraine as a whole, for each group of the HEIs and each institution of higher education. The obtained results make possible operational monitoring of the working efficiency of academic buildings and dormitories. The proposed framework of data processing, storage and usage provides high-quality analytical information when making management decisions on logistics issues of the HEIs. The topic of further research should be the development of the information and analytical system combining and using*

indicators of two information databases, namely «Legal Entities» and «Financial and Economic Reporting».

Keywords: higher education institutions, monitoring, equipment and material procurement, analytical indicators, public real estate, academic buildings, dormitories.

References

1. Stadnyk, V. V., Yokhna, A. (2011). *Strategic management of innovative development of the enterprise*. Khmelnytskyi: KhNU [in Ukrainian].
2. Stadnyk, V. V., Sokoliuk, H. O. (2012). Using a balanced scorecard to achieve diversified growth. *Bulletin of Khmelnytskyi National University*, 4(2), 125–131 [in Ukrainian].
3. Iokhny, M. A. (Ed.). (2007). *Concepts of institutional economic theory in managing the development of socio-economic systems*. Khmelnytskyi: KhNU [in Ukrainian].
4. Yarmosh, O. V. (2013). System of indicators for monitoring the development strategy of higher education institutions. *Topical issues of increasing the competitiveness of the state, business and education in modern economic conditions* (pp. 100–102). Dnipropetrovsk: Bila K. O. Retrieved from http://www.confcontact.com/20130214_econ/2013_02_14_econ_tom2.pdf [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). *On Higher Education* (Act No. 1556-VII, July 1). Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page> [in Ukrainian].
6. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2004). *On approval of the Regulations on the Unified Register of State Property* (Decree No. 467, April 14). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/467-2004-%D0%BF> [in Ukrainian].
7. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2005). *About the statement of a technique of carrying out inventory of objects of the state property* (Decree No. 1121, November 30). Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1121-2005-%D0%BF> [in Ukrainian].
8. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2009). *Regarding the introduction of the automated system "Legal Entities" in educational institutions and institutions of the Ministry of Education and Science* (Order No. 23, January 19). Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-zaprovadzhennya-avtomatizovanoyi-sistemi-yuridichni-osobi-v-navchalnih-zakladah-i-ustanovah-mon> [in Ukrainian].
9. Ministry of Finance of Ukraine (2009). *On approval of the National Regulation (standard) of accounting in the public sector 101 "Submission of financial statements"* (Order No. 1541, December 28). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0103-10> [in Ukrainian].
10. Ministry of Finance of Ukraine (2017). *On Approval of the Procedure for Completing Financial Reporting Forms in the Public Sector and Amendments to the National Regulation (Standard) of Accounting in the Public Sector 101 "Submission of Financial Statements"* (Order No. 307, February 28). Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0384-17> [in Ukrainian].
11. Ministry of Finance of Ukraine (2017). *On amendments to some regulations on accounting in the public sector* (Order No. 976, November 29). Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1546-17> [in Ukrainian].

Шкіренко О. В.

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри мовно-літературної освіти Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, Київ, Україна, olenavitaliy@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3184-3660>

РОЗВИТОК ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ЦІННОСТЕЙ ПЕДАГОГА В СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ САМООСВІТИ

Анотація. У статті розглядаються духовна культура й цінності педагога в системі неперервної самоосвіти. Духовна культура особистості являє собою систему світоглядних уявлень і переконань, які реалізуються у ставленні до себе, інших людей і навколишнього світу та є основою розвитку майбутнього професіонала. Цінності педагога – джерело мотивації, планування вчинків, конструктивні орієнтири свідомості, що базуються на ідеалах Добра, Краси, Істини, Любові й визначають норми поведінки особистості, мають індивідуально-суспільне підґрунтя, є основою вирішення питання про призначення людини, сенс її життя, вершинні досягнення людства, котрі зумовлюють успіхи суспільства – економічні, ідеологічні, культурні, соціальні, політичні тощо. В ході діагностики рівня розвитку духовної культури й цінностей педагогів виявлено існування залежності, взаємовпливу, взаємодетермінації між рівнем розвитку особистісно-професійної складової духовної культури та потребнісно-мотиваційною спрямованістю, духовним потенціалом, ціннісною орієнтацією особистості. Встановлено наявність середньої кореляції між розвитком духовної культури педагогів і спрямованістю, характером, спілкуванням, інтелектом, а також високої кореляції між розвитком духовної культури й самосвідомістю (0,734) та спрямованістю (0,625) педагогів. Зазначено, що психологічні особливості розвитку цінностей у педагогів полягають у врахуванні когнітивних, емоційних, мотиваційно-вольових процесів, в актуалізації вищих психічних функцій особистості та психологічних механізмів її духовного розвитку.

Ключові слова: духовна культура, цінності, система неперервної самоосвіти, психологічні особливості розвитку особистості.

JEL Classification: I21, L84, M53, P21.

DOI: 10.32987/2617-8532-2021-1-55-64.

Стратегічною метою сучасної освіти є формування високоосвіченої, інтелігентної, самодостатньої творчої особистості з інноваційним типом мислення й діяльності, здатної гідно відповісти на виклики цивілізації. Міжнародна спільнота в рамках ЮНЕСКО підтримує концепцію суспільства сталого розвитку та скеровує цю організацію вживати заходів, щоб запобігти глобальній

кризі шляхом розвитку культури та духовно-моральних цінностей [1].

Педагог є представником однієї з найбільш соціально значущих людських професій, робота якого спрямована на формування і всебічний розвиток дітей. Працюючи з ними, вчитель виконує функції компетентного фахівця, психолога, дипломата, актора, режисера, диригента, новатора. Від представників цієї професії

великою мірою залежить майбутнє нашої нації, тому необхідно створити для них комфортні умови праці та визначити психологічні особливості розвитку їх духовної культури й цінностей у системі неперервної самоосвіти.

Неперервна самоосвіта та духовне вдосконалення педагогів знаходять свої витоки ще у творах філософів Стародавньої Греції. Так, вислів Сократа «Пізнай самого себе» характеризує людину, яка здатна на рефлексію, постійне самовивчення, самоаналіз, конструктивне перетворення, самовдосконалення й ефективну реалізацію своїх життєвих завдань у процесі створення матеріальних, духовних цінностей та культури особистості. Отже, й сьогодні кожен педагог повинен замислитися над необхідністю самовдосконалення, розвитком духовної культури та цінностей.

Сучасні вчені розглядають духовну культуру та цінності особистості в контексті соціокультурного поступу як складне інтегративне утворення останньої, інтерпретуючи їх із різних наукових позицій, а саме як: адекватні індикатори розвиненої особистості (В. Рибалка [2]); основу естетичного виховання (А. Антонова [3]); важливий компонент духовної свідомості (О. Дробницький [4], С. Ставицька [5]); механізм соціального контролю (В. Анненков [6]); показник духовно-морального розвитку (І. Бех [7], М. Каган [8]); фактор життєдіяльності й розвитку особистості (З. Фрейд [9], Е. Фромм [10]); детермінацію ідентичності особистості (М. Головина [11]).

На переконання Е. Помиткіна, ціннісне ставлення особистості є вихід-

ним, первинним ставленням до світу, таким, що визначає всі інші взаємини [12]. Розширення функцій педагога в сучасному суспільстві, його ролі та призначення, ускладнення освітніх завдань зумовлюють підвищення вимог до особистості вчителя. На думку українських науковців (Н. Павлик [13], З. Шевчук [14]), саме неперервна освіта покликана сприяти духовному розвитку кожного члена суспільства й формуванню духовної культури нації. Незважаючи на живий і постійно зростаючий інтерес, ця проблема не може бути досліджена остаточно, оскільки життя щодня вносить нові корективи.

Мета цієї статті – дослідити рівень розвитку духовної культури та цінностей педагогів у системі неперервної самоосвіти, визначити психологічні особливості формування внутрішнього світу особистості.

Свідоме прагнення особистості до саморозвитку, досконалості, ідеалу, до освоєння професійних, загальнолюдських, абсолютних цінностей безпосередньо пов'язане з духовною культурою. Специфіка духовної культури вчителя полягає в тому, що вона виступає особистісним утворенням, котре синтезує ціннісну орієнтацію, психологічну й педагогічну культуру педагога.

Духовна культура особистості розуміється нами як система світоглядних уявлень і переконань, що реалізуються у ставленні до себе, інших людей, навколишнього світу та є основою розвитку майбутнього професіонала.

Духовна культура педагога – це інтегральна риса особистості, котра визначає: 1) спрямованість на орієнтацію у професійному спілкуванні й

діяльності на базові цінності людства; 2) професійну позицію вчителя у ставленні до дитини (та взагалі до іншої людини) як до особистості, що, безумовно, має гідність, честь і цінність; 3) націленість на такі власні спроби оволодіння базовими ціннісними орієнтаціями в професійному житті, як професійна рефлексія, саморозвиток та самовдосконалення [15].

На сьогодні в науковій думці переважає ідея про те, що цінності визначають норми поведінки людей. Цінність може виступати своєрідним стандартом при виборі альтернативних життєвих орієнтирів. *Цінність* – це багатоаспектне явище, зумовлене соціальними обставинами, які мають чітко окреслений культурний зміст, що визначає позитивну або негативну оцінку явища в широкому розумінні. Таким чином, цінність є психолого-педагогічним утворенням, у котрому в стислому вигляді присутнє безпосереднє чи (найчастіше) опосередковане ставлення людини до середовища та самої себе. Це ставлення є результатом особливого суб'єктивно-соціального за природою ціннісного акту, складовими якого виступають власне суб'єкт, об'єкт оцінки, рефлексія з приводу оцінки та її реалізації [15].

Критерієм, еталоном високоморальної й духовної поведінки можна вважати «золоте правило» Ісуса Христа: «Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви» [16].

Філософське бачення загальнолюдського ідеалу задане способом існування людини за законами Істини, Добра, Краси, Любові (за Платоном). Адже саме любов є вихідною цінністю та еталоном для самороз-

витку, прагнення вести морально відповідальне життя. «Любов довго терпить, любов милосердствує, не заздрить, любов не величається, не надимається, не поводить ся нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди, але тішиться правдою, усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить. Ніколи любов не перестає...», – написано в Біблії [16, с. 1417].

Отже, *духовні цінності* – джерело мотивації, планування вчинків, конструктивні орієнтири людської свідомості, які базуються на ідеалах Добра, Краси, Істини, Любові та визначають норми поведінки особистості, мають індивідуально-суспільне підґрунтя, являють собою основу вирішення питання про призначення людини, сенс життя, вершинні досягнення людства, котрі зумовлюють успіхи суспільства – економічні, ідеологічні, культурні, політичні тощо.

На основі класифікації духовних, професійних і особистісних цінностей було визначено, що духовні цінності педагога умовно можна поділити на цінності-цілі (термінальні цінності) та цінності-засоби (інструментальні цінності). *Духовними цінностями-цілями педагога* є: визнання, що дитина – найцінніший скарб всесвіту; прагнення донести до її серця не тільки знання з предмета, а й духовно-моральні принципи; повага до прав, честі, гідності дитини, емпатійне ставлення до вихованця; здатність виявити здібності, уподобання учня та бажання допомогти йому, а також створювати та підтримувати в колективі атмосферу шани, порозуміння, творчої співпраці; виважене ставлення до труднощів професії;

цілеспрямоване освоєння системи знань, практичних навичок і вмінь у діяльності педагога; бажання робити добро, приносити користь світу, країні, людству, ближнім своєю працею; стійкий інтерес до методів самопізнання та саморозвитку тощо. Духовні цінності-цілі мають багато спільного із глобальними цілями ЮНЕСКО для систем освіти, яка вбачає своє завдання в самопізнанні й розвитку внутрішнього світу особистості.

До *духовних цінностей-засобів педагога* ми відносимо: сумлінність, надійність; доброзичливість; увічливість, тактовність; дисциплінованість, організованість, здатність усвідомити залежність між власними рисами та життєвими успіхами або невдачами; вміння мобілізувати свої ресурси на виконання важкої, але необхідної роботи, котра потребує часу й сил; здатність розробляти реальні плани, програму самовиховання своєї особистості на тривалий період та ефективно її реалізовувати; бажання здобувати психологічні знання, розвивати відповідні вміння, навички; вміння набувати додаткову компетентність; здатність до творчого синтезу, поєднання різних точок зору, поглядів тощо.

Духовна культура – складова загальної і професійної культури, яка базується на свідомому засвоєнні духовних цінностей.

У процесі дослідження рівня розвитку духовної культури й цінностей педагогічного персоналу було обрано концепцію тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості, розроблену В. Рибалкою, котра дає можливість виявити взаємозалежність розвитку духовної культури педагогів та спрямованості, ха-

рактеру, спілкування, самосвідомості, інтелекту [2].

Базою для виконання експериментальної роботи обрано Інститут післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка. Об'єктом дослідження були 235 педагогів, які проходили курси підвищення кваліфікації в Інституті післядипломної освіти.

Із вчителями, що брали участь у експерименті, проведено відповідну підготовчу роботу, покликану допомогти їм усвідомити мету й завдання експерименту, ознайомитися з його програмою, оволодіти знаннями щодо теоретично-методичних засад духовної культури та цінностей особистості.

Дослідження здійснювалося за визначеним психодіагностичним інструментарієм, що включав: опитувальник для виявлення розвитку духовної культури педагогічних працівників, методику Е. Помиткіна «Духовний потенціал особистості» [12], методику С. Бубнової «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» [17], авторську анкету.

Відповідно до мети нашого дослідження, до психодіагностичного інструментарію введено систему валідних психодіагностичних методик (спостереження, бесіди, анкетування, тестові методики, соціометричні дані колег-педагогів), а також групу методів обробки даних (якісний і кількісний аналіз, визначення кореляційних зв'язків).

Діагностика рівня розвитку духовної культури та цінностей педагогічного персоналу виконувалася з обов'язковим повідомленням і обговоренням результатів; окрім того, проводилися консультації за даними

тестування у формі індивідуальних та колективних бесід, щоб допомогти педагогам усвідомити власний рівень розвитку духовної культури й цінностей.

Узагальнюючи результати експерименту, доходимо висновку, що *початковий рівень* розвитку духовної культури та цінностей мають 21,8 % педагогів (рисунок). Це означає, що майже четверта частина викладачів розуміють необхідність набувати й удосконалювати особистісно-професійні риси, додаткові знання, вміння, навички для виконання духовно-культурної педагогічної діяльності. Педагогічним працівникам із *початковим рівнем* розвитку духовної культури найчастіше притаманна орієнтація на індивідуалістичні цінності. Для них характерні слабкий самоконтроль, імпульсивність, низький рівень емпатії та морально-етичних норм, невмотивоване почуття суперництва, зверхнє ставлення до інших, підвищена асоціальна активність (інтриги, бунт), порушення ієрархії мотивів і ціннісно-духовної регуляції, нездатність до вищих духовних почуттів, деструктивний розвиток духовно-моральної сфери, пов'язаний із певним внутрішнім

конфліктом, дискомфортом. Вони мають бажання поглиблювати теоретичний та практичний рівні духовної культури й цінностей, але, на жаль, не докладають належних зусиль для саморозвитку.

Педагоги із *середнім рівнем* розвитку духовної культури (37,4 %) вважають, що педагогічна компетентність допомагає самовдосконалюватися та розвивати духовну культуру й учнів, і батьків. Для таких педагогів характерна орієнтація на суспільно-соціальні та сімейні цінності. Їм не завжди притаманні стійкість і несуперечливість ціннісної системи особистості, але вони адекватно оцінюють риси свого характеру, рівень розвитку культури й цінностей, здатні побачити свої недоліки, розпочати свідому боротьбу із власною духовно-моральною недосконалістю. Вчителі із *середнім рівнем* розвитку духовної культури окреслюють духовні цілі та намагаються досягти їх у своїй педагогічній діяльності згідно з традиційними духовно-моральними нормами і стандартами.

Педагоги з *достатнім рівнем* розвитку духовної культури (29,5 %) здатні ефективно розв'язувати духовно-моральні проблеми, виконувати

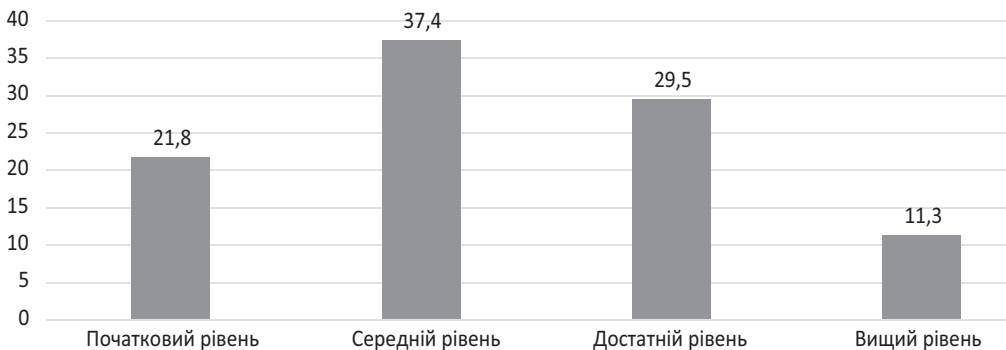

Рисунок. Рівень розвитку духовної культури й цінностей педагогів, %

Побудовано автором.

професійні завдання навчально-виховного процесу. Для них характерна ціннісна орієнтація на сімейні й загальнолюдські, суспільно-соціальні, професійні цінності. Таким вчителям притаманна соціально-психологічна активність.

Вищий рівень розвитку духовної культури та цінностей мають 11,3 % педагогів. Вони свідомо намагаються здобувати духовно-моральні знання, засвоювати, зберігати, примножувати і вчасно актуалізувати вказані цінності Добра, Краси, Істини, Любові у власній професійній діяльності. Педагоги та студенти з вищим рівнем розвитку духовної культури визнають необхідність постійного поглиблення теоретичних знань і практичних навичок, потрібних для успішного навчально-виховного процесу. Для таких педагогів характерні любов до дітей, здатність до самовдосконалення, любов до власної професії, розвинені волеволі риси, доброзичливість, чуйність, врівноваженість, толерантність, рефлексія, людяність, ціннісна орієнтація на сімейні, загальнолюдські, вищі цінності.

При визначенні кореляційних зв'язків за Пірсоном враховувалася значущість кореляційних коефіцієнтів:

- $r = 1,0$ – повна кореляція;
- $0,6 \leq r < 1,0$ – висока кореляція;
- $0,4 \leq r < 0,6$ – середня кореляція;
- $r < 0,4$ – низька кореляція;
- $-r < 0$ – обернено пропорційна кореляція.

За результатами статистичної обробки розвиток духовної культури педагогів прямо пропорційно корелює з орієнтацією на альтруїзм (0,854). Маючи готовність поступитися своїми інтересами заради блага інших, розвинену самосвідомість,

відповідальність, вчителі і студенти працюють над розвитком духовної культури, внутрішнього світу.

Обернено пропорційна залежність між орієнтацією на егоїзм (-0,601) і розвитком духовної культури педагогів вказує на необхідність створення належних умов для розвитку потребнісно-мотиваційної спрямованості, щоб сприяти пізнанню власної індивідуальності порівняно із класифікацією психологічних властивостей високодуховної особистості педагога й тим самим стимулювати роботу над самопізнанням, самокорекцією, самовираженням, самопокращенням.

Виразної залежності між рівнем розвитку духовної культури педагогів та їхнім духовним потенціалом у підструктурі психофізіології особистості не виявлено, однак існує середня кореляція між розвитком їх духовної культури і спрямованістю, характером, спілкуванням, інтелектом. Спостерігається висока кореляція між розвитком духовної культури та самосвідомістю (0,734) і спрямованістю (0,625) педагогів та майбутніх вчителів.

Педагогам із розвиненою духовною культурою властиві цілеспрямованість, розсудливість, винахідливість, передбачливість, вміння об'єктивно оцінювати себе та оточуючих, цілісність і гармонійність рис характеру, старанність у виконанні своїх обов'язків. У них розвинена здатність до самопізнання, інтроспекції, є прагнення до самовдосконалення.

Виявлено залежність між розвитком духовної культури й орієнтацією особистості на вищі, загальнолюдські, суспільно-соціальні, професійні цінності. За результатами вторинної статистичної обробки отриманих даних доходимо висновку, що існує висока

кореляція між розвитком компетентнісної складової духовної культури та орієнтацією на вищі (0,854), професійні (0,796), загальнолюдські (0,623), сімейні (0,735) цінності й середня кореляція між її розвитком і орієнтацією на суспільно-соціальні (0,501) цінності. Зазначене, очевидно, пояснюється бажанням дотримуватися духовно-моральних норм та стандартів, здатністю адекватно оцінювати дійсність, вмінням відрізняти добро від зла. Проте помітна й обернено пропорційна залежність між орієнтацією на індивідуалістичні цінності (-0,734) та розвитком компетентнісної складової духовної культури.

Аналіз даних, отриманих під час експерименту, анкетування й бесіди з педагогічним персоналом засвідчили наявність потреби у визначенні психолого-педагогічних особливостей розвитку духовної культури та цінностей.

Виходячи з того, що духовна культура структурується системою духовних цінностей і життєвих позицій особистості, психолого-педагогічними особливостями розвитку її духовної культури й цінностей є:

- усвідомлення необхідності змін і перетворень внутрішнього світу особистості на краще, уявлення про свій ідеальний образ, відчуття високодуховних потреб і мотивів у сфері спрямованості;

- засвоєння системи необхідних знань, інформації, пошук істини, покликання надати допомогу тим, хто її

потребує, поділитися своїм досвідом і знаннями з оточуючими;

- усвідомлення особистих психічних станів, знаходження сенсу життя та прийняття рішення щодо мети, задуму, ідеї, плану високодуховної діяльності, поведінки, дій і вчинків;

- прагнення особистості до абсолютного, досконалого й реалізація свого потенціалу в суспільно-корисній діяльності;

- осмислення та переживання своєї спорідненості з іншими, відчуття радості, задоволення від допомоги тим, хто її потребує, від самовіддачі, досягнення цілей.

У ході дослідження встановлено існування залежності, взаємовпливу, взаємодетермінації між рівнем розвитку духовної культури та духовним потенціалом, потребнісно-мотиваційною спрямованістю, ціннісною орієнтацією особистості. Можна дійти висновку, що в системі неперервної самоосвіти психолого-педагогічні особливості розвитку духовної культури й цінностей у вчителів полягають у врахуванні когнітивних, емоційних, мотиваційно-вольових процесів, в актуалізації вищих психічних функцій особистості (свідомості, самосвідомості, волі) та психологічних механізмів її духовного розвитку.

Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на обґрунтування й апробацію психолого-педагогічного супроводу розвитку внутрішнього світу та духовно-моральне вдосконалення педагогів.

Список використаних джерел

1. Гуменюк Б. І. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури. *Українська дипломатична енциклопедія* / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.

2. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці : навч. посіб. Одеса : Букаєв Вадим Вікторович, 2009. 575 с.
3. Антонова А. М. Методологічні та теоретичні основи естетичного виховання сучасної студентської молоді. *Адаптивне управління: теорія і практика. Сер. : педагогіка*. 2018. Вип. 4 (7). URL: http://am.eor.by/images/adapt/Vol.4ped7/18ped4_7antonova.pdf.
4. Дробницький О. Г. Ценность. *Философский энциклопедический словарь*. М., 1989. С. 230.
5. Ставицька С. О. Духовна самосвідомість особистості: становлення і розвиток в юнацькому віці : монографія. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. 727 с.
6. Анненков В. П. Особливості формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді в умовах промислово-економічного коледжу : монографія. Київ : Друк ФПУ, 1998. 137 с.
7. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
8. Каган М. С. О духовном (опыт категориального анализа). *Вопросы философии*. 1985. № 9. С. 93–95.
9. Фрейд З. Психология бессознательного : сб. произведений / сост. М. Г. Ярошевский. М. : Просвещение, 1989. 447 с.
10. Фромм Е. Мати чи бути. Київ : Український письменник, 2010. 222 с.
11. Головина М. О. Рефлексивно-ценностная детерминация идентичности личности : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Новосибирск, 2005. 164 с.
12. Помиткін Е. О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості : посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 144 с.
13. Павлик Н. В. Ціннісна детермінація морального становлення особистості в юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ, 2006. 270 с.
14. Шевчук З. М. Життєві цінності особистості як передумова розвитку духовного потенціалу в юнацькому віці. *Проблеми сучасної психології*. 2012. № 1. С. 83–87.
15. Шкіренко О. В. Психологічні особливості діагностики духовної культури і цінностей педагогічного персоналу. *Духовна культура як умова розвитку інтелектуальної обдарованості старшокласників* : матеріали круглого стола, м. Київ, 23 трав. 2013 р. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2013. С. 202–211.
16. Біблія. Київ : УБТ, 1988. 1523 с.
17. Галян І. М. Психодіагностика : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2009. 464 с.

Olena Shkirenko

Ph. D. (Psychological), In-service Teacher Training Institute of Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine, olenavitaliay@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3184-3660>

DEVELOPMENT OF SPIRITUAL CULTURE AND VALUES OF TEACHERS IN THE SYSTEM OF CONTINUOUS SELF-EDUCATION

Abstract. The article deals with the spiritual culture and values of teachers in the system of lifelong self-education. The spiritual culture of the individual is a system of worldviews and beliefs that are realized in relation to themselves, other people and the world around them. This is an essential basis for the development of future professionals. The values of the teacher can be a source of motivation, action planning, constructive guidelines of consciousness. It is usually based on the ideals of Goodness, Beauty, Truth, and Love. It defines the norms of the individual and usually has an individual and a social framework. It can be the basis for addressing the purpose of man, the meaning of life, the highest achievements of mankind, which determine the success of society: economic, ideological, cultural, social, political, etc. Determining the level of development of spiritual culture and values of teachers, it is found that there is a relationship, interaction, mutual determination between the level of development of a personal and professional component of spiritual culture and need-emotional orientation of personality, spiritual potential, value orientation. There is an average correlation between the development of the spiritual culture of teachers and orientation, character, communication, intelligence. There is a high correlation between the development of spiritual culture and self-awareness (0,734) and orientation (0,625) of teachers. It is noted that the psychological peculiarities of the development of teachers' values should be taken into consideration. Psychological peculiarities are interconnected with cognitive, emotional, motivational and volitional processes. The actualization of higher mental functions of the individual and the psychological mechanisms of spiritual development of the individual is of great importance as well.

Keywords: spiritual culture, values, system of lifelong self-education, psychological peculiarities.

References

1. Humeniuk, B. I. (2004). United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. In L. V. Huberskyi (Ed.). *Ukrainian diplomatic encyclopedia*, 2. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
2. Rybalka, V. V. (2009). *Theories of personality in domestic psychology and pedagogy*. Odesa: Bukaiev Vadym Viktorovych [in Ukrainian].
3. Antonova, A. M. (2018). Methodological and theoretical foundations of aesthetic education of modern student youth. *Adaptive control: theory and practice. Series: Pedagogy*, 4(7). Retrieved from http://am.eor.by/images/adapt/Vol.4ped7/18ped4_7antonova.pdf [in Ukrainian].
4. Drobnickij, O. G. (1989). Value. *Encyclopedic Dictionary of Philosophy*. Moscow [in Russian].
5. Stavytska, S. O. (2011). *Spiritual self-consciousness of the individual: formation and development in adolescence*. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
6. Annenkov, V. P. (1998). *Features of formation of value orientations of student's youth in the conditions of industrial and economic college*. Kyiv: Druk FPU [in Ukrainian].

7. Bekh, I. D. (2008). *Education of personality*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
8. Kahan, M. S. (1985). On the spiritual (the experience of categorical analysis). *Philosophy questions*, 9, 93–95 [in Russian].
9. Freid, Z. (1989). *Psychology of the unconscious*. In M. H. Iaroshevskiy (Ed.). Moscow: Prosveshchenie [in Russian].
10. Fromm, E. (2010). *To have or to be*. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk [in Ukrainian].
11. Golovina, M. O. (2005). *Reflexive-value determination of personality identity*. Novosibirsk [in Russian].
12. Pomytkin, E. O. (2013). *Psychological diagnosis of the spiritual potential of the individual*. Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian].
13. Pavlyk, N. V. (2006). *Value determination of moral formation of personality in adolescence*. The Institute of Pedagogy and Psychology of Vocational Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
14. Shevchuk, Z. M. (2012). Life values of the individual as a prerequisite for the development of spiritual potential in adolescence. *Problems of modern psychology*, 1, 83–87 [in Ukrainian].
15. Shkirenko, O. V. (2013). Psychological features of diagnostics of spiritual culture and values of pedagogical staff. *Spiritual culture as a condition for the development of intellectual talent of high school students* (pp. 202–211). Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
16. Bible. (1988). Kyiv: UBT [in Ukrainian].
17. Halian, I. M. (2009). *Psychodiagnostics*. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

Мельник С. В.

кандидат економічних наук, доцент, заслужений економіст України, завідувач сектору професійної освіти відділу освітньої статистики і аналітики ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, s.melnik@iea.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5724-2428>

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ

Анотація. У статті зроблено спробу комплексно, за весь період незалежності України, проаналізувати стан і перспективи розвитку вітчизняної системи підготовки кадрів. Під час проведення відповідних досліджень застосовувалися статистичний метод, метод порівнянь та співставлень, системний аналіз і монографічний метод. Розглянуто питання ефективної та якісної підготовки кадрів; оптимізації обсягів і освітньо-кваліфікаційної структури прийому й випуску студентів/учнів у регіонально-галузевому розрізі з прив'язкою до потреб міжнародного, національних і регіональних ринків праці; створення умов для навчання (й академічного, й професійного) дорослого населення протягом усього життя; порівняння кваліфікацій, визнаних у якомога більшій кількості країн, що сприятиме підвищенню регіональної та професійної мобільності робочої сили; мінімізації втрат держави, роботодавців, платників податків і одержувачів освітніх послуг унаслідок розбалансованої й низькоефективної діяльності провайдерів цих послуг. Складено орієнтовні сценарії розвитку подій відповідного спрямування. Зроблено висновок, що, незважаючи на великі зусилля ключових стейкхолдерів у сфері підготовки кадрів та чималі обсяги задіяних ними ресурсів, вітчизняна модель цієї системи є неефективною й потребує комплексної модернізації. Передусім стосовно досягнення збалансованості обсягів і напрямків підготовки кадрів відповідно до потреб національного та регіональних ринків праці.

Ключові слова: кваліфікація, навички, національний і регіональні ринки праці, підготовка кадрів, попит та пропозиція кадрів у професійному розрізі, прогнозування потреби в кадрах, стейкхолдери.

JEL classification: J44, O15.

DOI: 10.32987/2617-8532-2021-1-65-80.

Після розпаду Радянського Союзу система підготовки кадрів в Україні, орієнтована на оволодіння професійними навичками, ще не зазнала всеосяжної реформи. Проте певні перетворення відбулися.

Так, протягом останніх років профільне законодавство було оновлене за рахунок прийняття низки законів реформаторського характеру («Про освіту» [1], «Про внесення змін до

деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти» [2], «Про фахову передвищу освіту» [3], «Про повну загальну середню освіту» [4] та ін.); підготовлені або подані на проходження погоджувальних процедур законопроекти «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про Національну систему кваліфікацій», «Про освіту дорослих», складені

© Мельник С. В., 2021

163 та готуються 65 (станом на 01.02.2021) нових для країни професійних стандартів [5; 6]; набули значного поширення в системі професійної (професійно-технічної) й вищої освіти дуальна форма навчання та підготовка робітників на засадах компетентнісного підходу; центрами професійної освіти Державної служби зайнятості практикується визнання результатів неформального навчання з професій (упродовж 2016–2020 рр. професійні кваліфікації присвоєно майже 500 особам [7]); створене та перебуває у стадії інституційного формування Національне агентство кваліфікацій; проводиться незалежна акредитація освітніх програм Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти; впроваджені нові підходи до шкільної освіти, насамперед програми профільного навчання старшокласників, тощо.

За період незалежності України неодноразово вживалися заходи з оптимізації закладів освіти різних форм і типів, які супроводжувалися «масовізацією» й «комерціалізацією» вищої школи. Зазначене призвело до формування в країні «ринку дипломів», а не кваліфікацій, скорочення прикладних напрямків підготовки кадрів і цілих секторів освіти (професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої (технікуми, коледжі)), зниження в 5–7 разів рівня працевлаштування за здобутою спеціальністю, тотального охоплення молоді вищою освітою [8].

За період 1990–2019 рр. кількість закладів професійної (професійно-технічної) освіти зменшилась у 2,6 раза (з 1246 до 723 од.), технікумів / коледжів – у 2,2 раза (із 742 до

338 од.), водночас кількість університетів зросла в 1,9 раза (зі 149 до 281 од.) [9–11]¹.

У країні зберігається тенденція невідповідності обсягів і напрямків підготовки кадрів у професійному розрізі потреби в них, котра формується на національному та регіональних ринках праці. Так, якщо в середньому за 2013–2019 рр. на офіційному ринку праці серед безробітних переважали власники дипломів про вищу освіту (близько 50 % загальної чисельності), то вільні робочі місця / вакансії були зорієнтовані головним чином на кваліфікованих робітників і службовців (у межах 70–75 %) [12].

Чинна в Україні система державного замовлення на підготовку кадрів і далі має здебільшого формальний, вузьковідомчий, соціально орієнтований, а не економічний (із позиції закупівель освітніх послуг) характер. Прийняття в листопаді 2012 р. Закону України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» не привело до створення чіткого, прозорого, доступного широкому загалу стейкхолдерів механізму; появи у провайдерів освітніх послуг відповідальності за якісне виконання своїх обов'язків, у тому числі щодо набуття їхніми випускниками професійних умінь і навичок, а в замовників кадрів – за їх працевлаштування та/або кар'єрне зростання [13].

¹ Тут і далі варто враховувати, що освітня статистика, як і інша, починаючи із середини 2014 р. не містить інформації щодо окупованих територій Донецької й Луганської областей та анексованих міста Севастополя й АР Крим.

Попри виконання великого обсягу роботи з реформування вітчизняної системи підготовки кадрів, її результативність залишається досить низькою через низку недоліків «реформаторської політики». Зокрема:

- на державному рівні так і не визначено механізм забезпечення якісної підготовки кадрів, зорієнтованої на набуття ними затребуваних ринком праці професійних навичок. Тому стейкхолдери цієї політики фактично всі заходи реалізують «наосліп», шляхом спроб і помилок;

- у відповідних діях урядовців, профільних центральних органів виконавчої влади, соціальних партнерів усіх рівнів, передусім галузевого й регіональних, відсутні системність і комплексність;

- владі так і не вдалося залучити до цієї роботи таких важливих «гравців», як галузеві об'єднання роботодавців і профспілок, торгово-промислові палати, професійні асоціації та інші профільні громадські об'єднання;

- відзначається невідповідність окремих норм і положень законодавчих актів певного напрямку, насамперед освітнього й трудового законодавства;

- певні центральні органи виконавчої влади, в тому числі фінансові та фіскальні, ніяк не розглядають можливості додаткового фінансування (перерозподілу наявного) цього інноваційного реформаторського спрямування, запровадження механізмів пільгового податкового / кредитного стимулювання роботодавців до їх повноцінної участі в політиці навчання професійних навичок;

- чимало закладів освіти країни, давно втративши галузеву орієнта-

цію й базові для виробничої практики / дуальної освіти підприємства, і далі працюють на застарілій матеріально-технічній базі з орієнтиром на підготовку за неактуальними професіями. Водночас, для того щоб «вижити» та зберегти педагогічних і науково-педагогічних працівників, багато з них переорієнтувалися на підготовку кадрів за престижними на ринку праці (чи просто популярними серед молоді, але незатребуваними роботодавцями) професіями, не маючи для цього якісних ресурсів. Критично низьким є рівень оплати праці вчителів та викладачів. Проблемою для цих підгалузей бюджетної сфери залишається дедалі більше старіння кадрів, вплив кращих працівників до інших видів економічної діяльності або за кордон;

- в Україні, як і раніше, функціонує широка мережа установ освіти з невеликою чисельністю учнів / студентів. Незважаючи на вжиті заходи з укрупнення закладів освіти, спостерігається тенденція зниження їх комплектності.

Серед різноманітних факторів, що впливають на формування в країні системи підготовки кадрів, яка відповідатиме затребуваним і сучасним професійним вимогам, виокремимо п'ять ключових:

1. *Демографічний.* Демографічна ситуація в Україні критична. Вона входить до десятки країн світу – «лідерів» за темпами скорочення чисельності населення протягом 1991–2018 рр. (мінус понад 18 % за цей період). У реальності втрати можуть виявитися ще більшими, адже останній перепис населення проводився у 2001 р. У 2018 р. на 100 померлих припадало 54 народжених, тобто сформувалася

стійка загрозлива тенденція істотно-го зниження заміщення дорослого населення, що, крім іншого, зменшує абітурієнтську базу [14].

2. *Соціально-економічний*. Тільки за 2010–2019 рр. в Україні зменшилася кількість робочої сили на 9,3 %, зайнятих – на 13,6 %, найманих працівників – на 27,5 % [15]. Зазначене супроводжувалося перерозподілом зайнятих до сфери торгівлі й сервісу на тлі істотного скорочення чисельності працівників у наукомістких видах економічної діяльності, котрі вимагають високої кваліфікації; втратою галузевої, профільної та професійної орієнтації переважною частиною післяшкільних закладів освіти.

3. *Міграційний*. Орієнтовно з України за весь період її незалежності виїхало близько 7 млн громадян, понад 70 % яких не планують повертатися. Хоча переважає трудова міграція, останніми роками окреслилася тенденція виїзду молодих людей, як правило до прикордонних країн, для здобуття там освіти, з наміром не повертатися на батьківщину, що істотно погіршує ситуацію дефіциту кваліфікованих кадрів [16].

4. *Політичний*. Процеси становлення української державності після розпаду Радянського Союзу затягнулися на три десятиліття та не перейшли в динамічні, ефективні й незворотні форми соціально-економічного розвитку. Намагаючись упровадити найкращі здобутки демократії, соціальних суспільств і ринкової економіки, країна зіткнулась із внутрішніми (засилля в усіх інститутах влади корупційного та олігархічного впливу) та із зовнішніми (військова агресія з боку авторитарного режиму сусідньої держави) викликами. Це, у свою чергу, перешкоджає

розробленню й упровадженню середньострокових стратегій її соціально-економічного розвитку, поліпшенню добробуту та соціального захисту населення, розбудові конкурентних систем гнучкого й мобільного набуття сучасних навичок і професійних кваліфікацій.

5. *Історичний*. Багатоукладність економіки, тривалий транзитивний період становлення ринкових відносин, істотні структурні зміни, повільне зміщення світогляду пересічних громадян до парадигми власності, підприємництва й індивідуальної успішності, – все це та багато іншого вимагає розуміння й терпіння з боку представників влади, котрі проводять численні реформи, в тому числі у сфері підготовки кадрів.

Слід наголосити, що в Україні за період її незалежності утворилася доволі розгалужена мережа сторін, зацікавлених у реалізації політики підготовки кадрів.

За ступенем участі в цій політиці стейкхолдерів можна згрупувати таким чином:

- громадські об'єднання провайдерів і споживачів освітніх послуг, у тому числі громадські ради при профільних міністерствах;

- об'єднання роботодавців і професійних спілок різних рівнів впливу (національного, галузевого й регіонального);

- державні інституції (профільні міністерства, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, Національне агентство кваліфікацій, освітній омбудсмен тощо);

- професійні об'єднання/асоціації, торгово-промислові палати, незалежні центри оцінювання результатів навчання;

– заклади освіти та профільні наукові установи;

– міжнародні донори й експерти та ін.

Важливим чинником формування в українських учнів/студентів сучасних навичок є допомога з-за кордону. Міжнародні експерти й донори докладають чималих зусиль зі створення в нашій країні ефективної системи підготовки кадрів, забезпечення їх професійної мобільності, визнання результатів неформальної освіти та інформального навчання, побудови нової моделі планування, підготовки, оцінювання й використання кадрів за незалежно підтвердженими (визнаними) професійними кваліфікаціями.

Наприклад, Європейським фондом освіти за останніх п'ять років в Україні проведено 8 соціологічно-аналітичних досліджень і 13 міжнародних практичних семінарів; передано профільним центральним органам влади та вітчизняним експертам більш ніж 270 інформаційних матеріалів, головним чином стосовно зарубіжного досвіду й напрацювань.

Серед таких напрацювань можна виокремити підготовку та поширення рекомендацій з розроблення професійних стандартів, модульних навчальних програм на компетентнісній основі та стандартів професійної (професійно-технічної) освіти; підтримку й організацію підготовки в шести регіонах країни дводенних тренінгів майже 200 фахівців із розроблення професійних стандартів; координацію створення вебсайту й макета Національного реєстру кваліфікацій із подальшим їх переданням Національному агентству кваліфікацій тощо.

Зауважимо, що з 2019 р. стартував проєкт ЄС «U4Skills: кращі навички

для сучасної України». Це спільна програма Євросоюзу та його держав-членів Німеччини, Фінляндії, Польщі й Естонії, метою якої є підтримка реформи професійної (професійно-технічної) освіти в нашій країні задля навчання відповідно до вимог ринку праці та допомоги молоді й дорослим у реалізації свого потенціалу. Проєкт планується завершити у 2023 р. Загальний обсяг фінансування становить 58 млн євро, з них 21 млн євро буде спрямовано на оновлення обладнання та інфраструктури [17].

Як уже зазначалося, головною проблемою вітчизняної політики у сфері навичок є те, що в країні так і не розроблено стратегію соціально-економічного розвитку на найближчих 15–20 років, чітко не визначено пріоритети використання трудового потенціалу в регіонально-галузевому, професійному й функціональному розрізі. Все це перешкоджає розвитку навичок у контексті багатьох неузгоджених заходів стейкхолдерів, у тому числі закладів освіти різних форм і типів.

Серед ключових характеристик формування навичок варто виокремити такі фактори впливу та/або напрямки підготовки кадрів.

Навчання протягом усього життя. На жаль, вітчизняні заклади освіти досі приділяють мало уваги створенню умов для навчання населення протягом життя (*далі* – НПЖ). Серед багатьох причин «пробуксовки» НПЖ слід назвати передусім такі:

– за останніх два десятиліття університети пристосувалися до масової підготовки кадрів, здебільшого молоді, яка була (й залишається) націленою на здобуття освітніх кваліфікацій без наміру працевлаштуватися за фахом;

– заклади освіти «доуніверситетського» рівня – у зв'язку з економічними потрясіннями, закриттям великих виробництв (базових підприємств), здешевленням робочої сили загалом та оплати праці викладачів закладів фахової передвищої й професійної (професійно-технічної) освіти зокрема, дуже легким доступом до отримання дипломів за спеціальностями вищої освіти, передусім на комерційній формі навчання, та ін. – нерідко перебувають у стані стагнації, виробничого «зубожіння» й безперспективності;

– лібералізація соціально-трудових відносин в Україні, послаблення регуляторних і наглядових механізмів у сфері праці тощо призвели у низці видів економічної діяльності та на багатьох підприємствах малого й середнього бізнесу, з одного боку, до зниження кваліфікації робочої сили, а надто вимог до освітніх і професійних кваліфікацій; з другого – до посилення й завищення вимог до професійних навичок за дефіцитними та високооплачуваними вакансіями / професіями;

– державна політика у сфері підготовки кадрів, спрямована переважно на реалізацію довгострокових програм підготовки з відомим фундаментальним компонентом, не відповідає запитам ринку праці, роботодавців і всієї економіки, котрі зорієнтовані на різну короткотермінову підготовку, зокрема за частковими кваліфікаціями;

– низький рівень доходів широких верств населення не дає змоги працівникам інвестувати у власне кар'єрне зростання й підвищення рівня (відновлення, набуття) конкурентоспроможних професійних навичок і часткових кваліфікацій.

Разом із тим в Україні спостерігаються нові, позитивні тенденції у НПЖ. Так, протягом календарного року на базі закладів професійної (професійно-технічної) освіти навчається на короткостроковій формі в середньому близько 10 % (загальної чисельності учнів) слухачів із числа незайнятого населення, котрі перебувають на обліку в Державній службі зайнятості, яка у 2019 р. направила в цілому на професійне навчання, профінансувала підготовку та працевлаштувала 139 тис. безробітних, тобто більше за спільний річний випуск усіх закладів професійної (професійно-технічної) освіти країни. Також згадана служба сформувала в 11-и з 27 регіонів навчальні центри із фахової освіти, де у 2019 р. 54 тис. слухачів здобули професійні кваліфікації за 79 професіями, що відносяться до 11 галузей економіки (рівень фактичного працевлаштування цієї категорії носіїв професійних навичок становив 96 %) [18]. Окрім того, Міністерство соціальної політики України запровадило визнання результатів неформального навчання за робітничими професіями; здійснюється підготовка незайнятого населення через ваучерну систему навчання за 30 професіями і 23 спеціальностями тощо.

Втрата Україною частини інфраструктури, трудового потенціалу, інших ресурсів для підготовки кадрів у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації на Донбасі та анексією нею Криму. Негативний вплив цього порівняно нового фактора важко оцінити, але він однозначно колосальний. Орієнтовні втрати становлять близько 20 % економічного потенціалу країни. На непідконтрольних територіях залишилися «функціо-

нувати» 113 закладів професійної (професійно-технічної) освіти – 53 в Донецькій і 60 у Луганській областях, десятки університетів і технікумів. Державою-агресором вивезено обладнання з більш ніж 40 провідних у минулому підприємств машинобудування. Призупинили свою діяльність понад 120 навчально-виробничих комбінатів, 45 наукових і проектно-конструкторських установ. Заклади вищої освіти й наукові установи, переміщені на територію України (близько 30), через замалу фінансову підтримку з боку держави та слабе матеріально-технічне сприяння з боку місцевих органів влади ніяк не можуть розв'язати численні проблеми.

Найбільших втрат на Донбасі зазнала система підготовки робітничих кадрів, зокрема на виробництві, в таких базових для регіону видах економічної діяльності, як вугільна промисловість, металургія, теплоенергетика й промисловість будівельних матеріалів.

Як зазначалося, в Україні високу активність і результативність у формуванні системи підготовки кадрів показують роботодавці та їх об'єднання. Серед основних напрямків такої участі можна назвати:

- надання виробничих площ, робочих місць, персоналу (наставників, майстрів) для проведення виробничої практики та дуальної форми навчання. Згідно з офіційною статистикою, середньорічний рівень забезпечення учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти робочими місцями для практики коливається в межах 90–95 % [19];

- навчання професійних навичок власних працівників у навчальних центрах (комбінатах), спрямування

їх на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації з відривом і без відриву від виробництва в закладах формальної освіти. Цими видами підвищення професійних навичок охоплено близько 10 % найманих працівників країни;

- участь представників об'єднань роботодавців і профспілок в інституціях, що регулюють політику підготовки кадрів (наглядові ради та колеції профільних міністерств, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, Національне агентство кваліфікацій, Міжвідомча робоча група із створення та впровадження Національної рамки кваліфікацій та ін.);

- участь у законо- й нормотворчій діяльності відповідного спрямування тощо.

Наведемо конкретні приклади активності соціальних партнерів. Так, Спільним представницьким органом об'єднань роботодавців створені перші в Україні (6 із 9-и) галузеві ради з розроблення професійних стандартів і розвитку кваліфікацій, готується близько 70 % заявлених проєктів професійних стандартів та багато іншого. Зазначимо, що саме великі приватні корпорації України стали у 2010 р. ініціаторами та фундаторами створення національної системи кваліфікацій. У свою чергу, Федерація роботодавців України за підтримки німецьких партнерів реалізує впровадження в освітній процес технічних університетів дуальної форми навчання та бере активну участь у щорічних всеукраїнських конкурсах професійної майстерності «WorldSkills Ukraine» тощо.

Варто зауважити, що слабкою ланкою в цьому напрямку реалізації соціального партнерства виступають об'єднання профспілок.

Авторський аналіз офіційно доступних оцінок зацікавлених сторін (стейкхолдерів) стану формування якості робочої сили в Україні за останніх 10 років свідчить, що вітчизняна система підготовки кадрів загалом і соціальні партнери зокрема менш ніж на третину виконують свої ключові завдання, серед яких:

- забезпечення економіки країни кваліфікованими кадрами відповідно до потреб ринку праці;

- збалансованість попиту й пропозиції робочої сили на ринку праці з урахуванням пріоритетних напрямів розвитку економіки;

- забезпечення працевлаштування випускників, їх професійного та кар'єрного зростання;

- поглиблення соціального партнерства між закладами освіти й роботодавцями шляхом їх участі в підготовці, перепідготовці, підвищенні кваліфікації працівників;

- оновлення змісту, впровадження новітніх форм професійно-практичної підготовки учнів і студентів, зміцнення навчально-матеріальної бази освітніх закладів.

Такий стан навчання професійних навичок в Україні, до яких причетні й соціальні партнери, зумовлений тим, що:

- роботодавці часто змушені витратити додаткові кошти на «донавчання» більшості випускників закладів освіти через відсутність у них професійних навичок. Саме це вказує на те, що в Україні сформувався так званий ринок дипломів (наявність документа, що підтверджує здобуття знань і закінчення закладу освіти), а не ринок професійних навичок і кваліфікацій;

- у таких видах економічної діяльності, як торгівля, ремонт авто-

мобілів та побутової техніки, ресторанний бізнес і заклади швидкого харчування, операції з нерухомістю, фінансова й банківська діяльність тощо, понад 70 % робочих місць не вимагають наявності вищої освіти, але заповнені саме випускниками університетів. Головною проблемою є те, що лєвова частка цих бакалаврів і магістрів вчилися за кошти державного бюджету. Це свідчить про низьку ефективність та недосконалість чинного механізму державного замовлення на підготовку кадрів, формальне залучення до цього процесу соціальних партнерів усіх рівнів суспільного діалогу;

- робоча сила швидко старіє. На багатьох вітчизняних підприємствах, в організаціях і установах, насамперед бюджетної сфери, середній вік працівників стрімко наближається до пенсійного. Рівноцінно замінити тих, хто вийде чи виходить на пенсію, в нинішніх умовах (порівняно низькі заробітна плата й престижність серед молоді робітничих професій та зайнятості в бюджетній сфері) вкрай проблематично;

- колишні висококваліфіковані працівники, котрі за певних обставин змушені самотійно займатися пошуком роботи, зайняті в першу чергу торгівлею на ринках і до вільних робочих місць або вакансій на виробництві не повертаються та, найімовірніше, не повернуться. Наразі з цією проблемою зіткнулися підприємства оборонно-промислового комплексу й проєктно-конструкторські центри, які, маючи в умовах військової агресії фінансово-матеріальні ресурси, відчують дуже гострий дефіцит інженерно-конструкторських кадрів і висококваліфікованих робітників (фре-

зерувальників, зварників, операторів промислових роботів та ін.). Проблема полягає також у тому, що заклади професійної (професійно-технічної) освіти країни неспроможні за короткі терміни й на належному рівні підготувати працівників, зайнятих на роботах із високотехнологічним обладнанням, через відсутність відповідної матеріально-технічної бази та практиків-майстрів виробничого навчання. Ця ситуація вказує на недостатню участь соціальних партнерів у розв'язанні ресурсних проблем;

– за кордон виїжджає працювати дуже багато українців, як правило найкраща робоча сила, оскільки зарубіжний роботодавець потребує молодих, здорових і здебільшого висококваліфікованих працівників. Ця проблема поглиблюється в контексті вжитих заходів щодо посиленого стимулювання переїзду до окремих сусідніх держав українського населення працездатного віку. Також окреслилася тенденція «переманювання» наших абітурієнтів до закладів вищої й професійної (професійно-технічної) освіти сусідніх (і не тільки) країн. З огляду на це, переважна частина вітчизняних роботодавців не прагнуть закріпити носіїв професійних навичок за робочими місцями на батьківщині (за рахунок підвищення оплати праці та компенсацій, надання житла й соціальних пакетів тощо);

– функціонування системи професійної (професійно-технічної) освіти, недостатньо адаптованої до перспективних потреб економіки, призвело до того, що велика частина молоді має низьку конкурентоспроможність на ринку праці, насамперед через брак спеціальних знань, відсутність необхідної кваліфікації й професій-

них навичок. Обсяги та професійно-кваліфікаційна структура підготовки робітничих кадрів у системі професійної (професійно-технічної) освіти значною мірою не відповідають запитам роботодавців, котрі, у свою чергу, не проводять систематичних прогностичних розрахунків потреби в навичках/кваліфікаціях;

– практично згорнуто систему профорієнтації учнів закладів загальної середньої освіти, особливо на робітничі професії. Для сучасної молоді визначальним чинником при виборі майбутнього фаху є престижність. У зв'язку з орієнтацією більшості юнаків і дівчат на модні й емоційно привабливі назви професій та спеціальностей, на здобуття вищої освіти рейтинг робітничих професій знизився настільки, що виникають серйозні проблеми з набором учнів до відповідних закладів освіти;

– підготовка робітничих кадрів на виробництві, за малим винятком, практично відірвана від формальної освіти. В цьому контексті роботодавці та провайдери освітніх послуг, передусім через законодавчі перешкоди, не є рівноцінними партнерами й однодумцями. Навчання працівників у понад 1200 навчально-виробничих комбінатів (центрів) слугує конкурентним середовищем для мережі закладів формальної освіти. Водночас на сьогодні ці центри так і не визнані рівноцінними гравцями на ринку освітніх послуг [20].

Проблемами зазначеного ринку є: відсутність чіткого зв'язку спеціальностей, освітніх стандартів і програм із професійними кваліфікаціями; надлишковий випуск носіїв професійних кваліфікацій спеціальностей; часткова чи повна невідповідність

професійних умінь і навичок випускників / здобувачів кваліфікацій вимогам ринку праці.

На національному рівні управління сферою підготовки кадрів досі не вирішено низку актуальних для закладів освіти питань через відсутність:

- достовірного оцінювання ступеня розбалансованості обсягів та напрямів підготовки кадрів відносно потреб національного, регіональних і місцевих ринків праці в певних професійних кваліфікаціях;

- ефективного, простого в застосуванні й дієвого механізму прогнозування потреби в підготовці кадрів, необхідного для формування та розміщення державного (регіонального, відомчого) замовлення на підготовку працівників із визначеними (замовниками) вимогами до навичок і компетенцій;

- чіткого алгоритму порівняння стандартів та дипломів, у першу чергу про університетську освіту, із запитами роботодавців, можливого отримання/присвоєння професійних кваліфікацій, що відповідають конкретним професіям.

Органи влади мають усвідомити глибину проблеми невідповідності обсягів, напрямів і змісту підготовки кадрів вимогам економіки й суспільства та розв'язати низку системних завдань, насамперед на ринках праці, де:

- роботодавці не докладають зусиль щодо якісної підготовки кадрів, створення мережі центрів незалежного оцінювання професійних кваліфікацій, системи прогнозування потреби не так у кадрах, як у кваліфікаціях / навичках;

- владою досі не складено стратегічні плани стосовно використання праці, кваліфікацій, людських ресур-

сів на національному рівні, а також у регіонально-галузевому й освітньо-кваліфікаційному розрізах;

- роботодавці неповною мірою прив'язують рівень оплати праці до кваліфікації, а самі розміри першої непорівнянні з вартістю життя в Україні. В результаті конкурентної боротьби за людські ресурси наша країна програє практично всім державам – учасникам цих «змагань» за трудових мігрантів, у тому числі з високим рівнем компетентності у відповідних сферах діяльності.

Слід зазначити, що в Україні за останнє десятиліття проводився цілий ряд досліджень, присвячених питанням прогнозування потреби в кадрах/навичках, зокрема:

Дослідження з побудови моделі професійно-кваліфікаційного прогнозування в Україні [21]. Методологію оцінки середньострокової потреби в навичках було розроблено протягом 2012–2013 рр. експертами Мінекономрозвитку України, вченими Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України імені М. В. Птухи за участю інших стейкхолдерів та за безпосередньої підтримки Європейського фонду освіти (ЄФО) з метою задовольнити зростаючу потребу в інструментах для аналізу майбутніх тенденцій у сфері професій і кваліфікацій на основі статистичного аналізу тенденцій.

У 2014–2015 рр. українські експерти за консультативної та фінансової підтримки ЄФО, на засадах сучасних міжнародних методологічних підходів, що застосовуються Європейським центром розвитку професійного навчання, ЄФО, компанією «Economix Research & Consulting», розробили й уперше використали

основні елементи моделі прогнозування середньострокової потреби в навичках. Однак технічно методологічні та інституційні питання не дали змоги в той час вивести розроблену модель на рівень, на якому вона була б готова до використання. Наразі вчені Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України імені М. В. Птухи намагаються доопрацювати цю модель і впровадити її.

Дослідження «Навички для сучасної України». Проведене у 2014–2017 рр., воно є результатом праці співробітників Світового банку за участю зовнішніх і внутрішніх експертів [22] та ін. За його підсумками було сформульовано п'ять ключових висновків і напрямків для подальшої реалізації, а саме:

- незалежно від професії та виду економічної діяльності працівники повинні володіти передовими когнітивними, соціальними й технічними / технологічними навичками, щоб мати успіх на ринку праці;

- вітчизняна система розвитку навичок має певні переваги, такі як хороший рівень базових когнітивних навичок і велика чисельність осіб із вищою освітою, але потребує поліпшення якості та відповідності потребам сучасного ринку праці;

- критичні інституційні чинники не дають змоги ефективно розподіляти робочу силу й розвивати навички в Україні;

- невідповідність навичок працівників вимогам роботодавців не є найбільшою перешкодою в діяльності підприємств, проте знижує ефективність і продуктивність їхньої роботи;

- для кращого розвитку й застосування навичок варто вживати різні заходи освітньої політики та політики

зайнятості. Це можуть бути, наприклад, зміни у структурі управління професійною (професійно-технічною) освітою, у змісті освітніх і навчальних програм, поліпшення інформування про ситуацію на ринку праці та навчальні програми, вдосконалення трудового законодавства тощо.

Виходячи з виконаного в цій статті аналізу ситуації, міжнародного й зарубіжного досвіду, розвиток в Україні системи навчання професійних навичок може відбуватися за такими трьома основними сценаріями:

Трансформаційний сценарій, коли система підготовки кадрів поступово підлаштовується під зміни в економіці й на ринку праці. Хоча законодавчі та нормативні акти регуляторного характеру приймаються, через брак фінансування й бюрократичну тяганину вони не реалізуються на практиці. Держава не приваблює (фінансово-матеріальними стимулами) широкі верстви стейкхолдерів. Уряд і центральні органи виконавчої влади вживають заходи відповідного напрямку безсистемно та з відривом від цільної інноваційної політики щодо формування навичок. Такий підхід тривалий у часі, малоефективний і збитковий для економіки у зв'язку з нераціональним та далеким від реалій використанням ресурсів зацікавленими сторонами. Його ознаки більш характерні для перетворень, що наразі відбуваються в Україні.

Модернізаційний сценарій, що передбачає системне перетворення сфери підготовки кадрів із чітко розробленою моделлю, зазвичай наближеною до європейських систем і до рамки кваліфікацій. Застосовується деталізований план реалізації ухвалені стратегії з визначенням етапів,

виконавців та обсягів їх законодавчого, інституційного, фінансового, методично-інформаційного й кадрового забезпечення.

Реформаційний підхід, за якого в максимальному обсязі «імпортується» найвдаліша модель функціонування ринку навичок і кваліфікацій із його численними складовими.

Автором пропонується четвертий, *комбінований сценарій*, що передбачає:

- якомога повніше врахування напрацювань і наявних регуляторів у сфері підготовки кадрів в Україні;

- передання певних функцій та частини обсягів фінансування, котрі витрачаються окремими центральними органами виконавчої влади, підпорядкованими їм державними установами, НАН України й галузевими академіями наук тощо, єди-

ному, колегіальному органу управління;

- формування інституційного забезпечення нової інноваційної моделі механізму регулювання підготовки кадрів за принципом суспільно-приватно-державного партнерства, тобто залучення всіх наявних ресурсів зацікавлених сторін та наскільки можна більшого їх охоплення;

- максимально можливе запозичення зарубіжних (міжнародних) підходів і аналогів за умови, що вони кращі за вітчизняні;

- усунення законодавчо-нормативних бар'єрів на шляху визнання за єдиними підходами набутих навичок, професійних кваліфікацій, отриманих завдяки формальній і неформальній освіті, а також інформальному навчанню.

Список використаних джерел

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
2. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти : Закон України від 18.12.2019 № 392-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-20#Text>.
3. Про фахову передвищу освіту : Закон України від 06.06.2019 № 2745-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text>.
4. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>.
5. Реєстр професійних стандартів. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=22469103-4e36-4d41-b1bf-288338b3c7fa&title=RestrProfesiinikhStandartiv>.
6. Реєстр заявок на розроблення професійних стандартів. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=36e05d29-134a-48c2-961d-0e3e06fdaf78>.
7. Підтвердження неформального навчання. URL: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/pidтвердження-неформального-навчання>.
8. Моніторинг забезпечення педагогічними працівниками закладів освіти України: методологічні підходи до прогнозування. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/1-na_sajt_AZ_Monitoring_potrebi_ZO_u_pedpratsivnikah-final.pdf.
9. Освіта в Україні: базові індикатори : інформ.-стат. бюл. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2018. 210 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/1serpkonf-informatsiyniy-byuleten.pdf>.

10. Заклади вищої освіти. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html.

11. Заклади професійної (професійно-технічної) освіти. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/ptu_u.html.

12. Аналітична та статистична інформація. *Державний центр зайнятості*: вебсайт. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67>.

13. Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів : Закон України від 20.11.2012 № 5499-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5499-17#Text>.

14. Темпы сокращения населения Украины нарастают. URL: <http://newsep.com.ua/new/1153?fbclid=IwAR0id89AzVFqYinZ6nK-17tEJJcy7gBkdFjxefOybGJ7oRLOaE6z29tYRTQ>.

15. Демографічна та соціальна статистика. Ринок праці. Зайнятість та безробіття. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/grp.htm.

16. Майже 10 % населення: в Уряді підраховали, скільки українців виїхало за її межі за останнє десятиріччя. URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/pochti-10-naseleniya-v-pravilstve-podschitali-skolko-ukraincev-vyehali-za-granicu-s-nachala-desyatiletiya>.

17. EU4SKILLS. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/eu4skills>.

18. Інформація щодо ситуації на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості. URL: https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infocfiles/analitichna_zapyska_shchodo_sytuaciyi_na_rynku_praci_ta_diyalnist_derzhanoyi_sluzhby_zaynyatosti_u_2019_roci.pdf.

19. Освітня реформа: результати та перспективи : інформ.-аналіт. зб. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2019. 228 с. URL: <https://iea.gov.ua/naukovo-analitichna-diyalnist/materiali-komunikatsijnih-zahodiv/2019-2/>.

20. Національна рамка кваліфікацій. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/natsionalna-ramka-kvalifikatsiy>.

21. Аналітичний звіт щодо професійно-кваліфікаційного прогнозування в Україні : робочий проєкт для обговорення, м. Київ, 9 листоп. 2017 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nrk/Analitichni-materialy/2-analitichniy-zvit-shchodo-profesiyno-kvalifikatsiynogo-prognozuvannya-v-ukraini.pdf>.

22. Дель Карпіо Х., Купець О., Мюллер Н., Олефір А. Навички для сучасної України. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/25741/210890UK.pdf?sequence=8&isAllowed=y>.

Sergii Melnyk

Ph. D. (Economics), Associate Professor, Honored Economist of Ukraine,
SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, s.melnik@iea.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5724-2428>

STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THE NATIONAL EDUCATION AND TRAINING SYSTEM

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the development of the national education and training system for the period of the country's independence. Using statistical, comparative and monographic methods, factor and system analysis the key achievements during the formation of the national education and training system were identified, they consist primarily of the formation of legislative, institutional, personnel, financial and material support. The main problems that need to be addressed as a matter of priority are identified, namely, the low level of participation in the education and training of employers and other key stakeholders (professional associations, trade unions and other civil associations); imbalance of volumes of the supply and demand of experts and skilled workers within different fields of studies in the national and regional labor markets; difficulties in creating a new national qualifications system, etc. The most significant factors causing respective issues have been identified, in particular demographic, socio-economic, migration and political ones. New problems of political nature, advantages and disadvantages of authorities, relevant institutions, social partners of different levels in the process of modernization of the education and training system are considered in detail. Four scenarios are proposed (transformation, when the education and training system gradually adapts to changes in the economy and the labor market; modernization, which involves a systematic transformation of the educational sector using a clearly defined model, usually similar to European systems and framework qualifications; reformation, meaning that the most successful model of the market of skills and qualifications with its many components is «imported» to the maximum extent; author's own approach). The general conclusion is to propose that the relevant decision-making bodies utilize the author's approach, which provides for: maximum consideration of developments and regulators in the field of education and training in Ukraine; redistribution of certain functions and funding spent by certain central executive bodies, subordinate public institutions, the National and branch academies of sciences, etc., under a single collegial governing body; creating institutional support for a new model of the regulatory framework for education and training on the principle of public-private partnership, i.e. attracting available resources of stakeholders and their maximum coverage.*

Keywords: *qualification, skills, national and regional labor markets, education and training, supply and demand of personnel for different professions, forecasting the need for personnel, stakeholders.*

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). *About education* (Act No. 2145-VIII, September 5). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). *On amendments to some laws of Ukraine on the improvement of educational activities in the field of higher education* (Act No. 392-IX, December 18). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-20#Text> [in Ukrainian].

3. Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). *About professional higher education* (Act No. 2745-VIII, June 6). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text> [in Ukrainian].

4. Verkhovna Rada of Ukraine. (2020). *On general secondary education* (Act No. 463-IX, January 16). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> [in Ukrainian].

5. Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine. (2021). *Register of professional standards*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=22469103-4e36-4d41-b1bf-288338b3c7fa&title=RestrProfesiinikhStandartiv> [in Ukrainian].

6. Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine. (n. d.). Register of applications for the development of professional standards. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=36e05d29-134a-48c2-961d-0e3e06fdaf78> [in Ukrainian].

7. State Employment Center. (n. d.). *Confirmation of non-formal learning*. Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/storinka/pidtvverdzhennya-neformalnogo-navchannya> [in Ukrainian].

8. State Scientific Institution "Institute of Educational Analytics". (n. d.). Monitoring of pedagogical staff of educational institutions of Ukraine: methodological approaches to forecasting. Retrieved from https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/1-na_sajt_AZ_Monitoring_potrebi_ZO_u_pedpratsivnikah-final.pdf [in Ukrainian].

9. Ministry of Education and Science of Ukraine (2018). *Education in Ukraine: basic indicators*. Retrieved from <http://ru.osvita.ua/doc/files/news/617/61743/1serpkonf-informatsiyniy-byuleten.pdf> [in Ukrainian].

10. State Statistics Service of Ukraine. (n. d.). *Institutions of higher education*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html [in Ukrainian].

11. State Statistics Service of Ukraine. (n. d.). *Institutions of vocational (vocational and technical) education*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/ptu_u.html [in Ukrainian].

12. State Employment Center. (n. d.). *Analytical and statistical information*. Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67> [in Ukrainian].

13. Verkhovna Rada of Ukraine. (2012). *About formation and placement of the state order for preparation of experts, scientific, scientific and pedagogical and working shots, advanced training and retraining of shots* (Act No. 5499-VI, November 20). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5499-17#Text> [in Ukrainian].

14. The rate of population decline in Ukraine is growing. (n. d.). *newsep.com.ua*. Retrieved from <http://newsep.com.ua/new/1153?fbclid=IwAR0id89AzVFqYinZ6nK-17tEJcy7gBkdFjxefOybGJ7oRLOaE6z29tYRTQ> [in Russian].

15. State Statistics Service of Ukraine. (n. d.). *Demographic and social statistics. Labor market. Employment and unemployment*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/rp.htm [in Ukrainian].

16. Almost 10% of the population: the Government has calculated how many Ukrainians have left abroad in the last decade. (n. d.). *hromadske.ua*. Retrieved from <https://hromadske.ua/ru/posts/pochti-10-naseleniya-v-pravitelstve-podschitali-skolko-ukraincev-vyehali-zagranicu-s-nachala-desyatiletiya> [in Ukrainian].

17. Ministry of Education and Science of Ukraine. (n. d.). *EU4SKILLS*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/tag/eu4skills> [in Ukrainian].

18. State Employment Center. (n. d.). *Information on the situation on the labor market and the activities of the State Employment Service*. Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/>

sites/default/files/infocfiles/analychna_zapyska_shchodo_sytsiacyi_na_rynku_praci_ta_diyalnist_derzhanoyi_sluzhby_zaynyatosti_u_2019_roci.pdf [in Ukrainian].

19. State Scientific Institution "Institute of Educational Analytics". (2019). *Educational reform: results and prospects*. Kyiv. Retrieved from <https://iea.gov.ua/naukovo-analitichna-diyalnist/materiali-komunikatsijnih-zahodiv/2019-2/> [in Ukrainian].

20. Ministry of Education and Science of Ukraine. (n. d.). *National qualifications framework*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/tag/natsionalna-ramka-kvalifikatsiy> [in Ukrainian].

21. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2017). *Analytical report on professional qualification forecasting in Ukraine*. Kyiv. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nrk/Analychni-materialy/2-analitichnyy-zvit-shchodo-profesiyno-kvalifikatsiynogo-prognozuvannya-v-ukraini.pdf> [in Ukrainian].

22. Del Carpio, Ximena, Olga Kupets, Noël Muller, and Anna Olefir. 2017. *Skills for a Modern Ukraine. Overview booklet*. World Bank, Washington, DC. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/25741/210890UK.pdf?sequence=8&isAllowed=y>.

Самойленко О. А.

доктор педагогічних наук, викладач-методист Коростишівського педагогічного фахового коледжу імені І. Я. Франка, Коростишів, Україна, samoilenckoohana@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2305-4111>

Дубасенюк О. А.

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, професійної освіти та управління навчальними закладами Житомирського державного університету імені Івана Франка, Житомир, Україна, dubaseniyuk@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9447-4527>

Левченко С. В.

аспірантка кафедри педагогіки, професійної освіти та управління навчальними закладами Житомирського державного університету імені Івана Франка, Житомир, Україна, svitlana10111978@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9409-4508>

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

Анотація. Професійна (професійно-технічна) освіта є складником української системи освіти, де людина може оволодіти знаннями, вміннями й навичками за певною робітничою професією. Необхідною умовою розвитку такої освіти виступає забезпечення відповідності її змісту потребам і викликам сучасного суспільства. Вона має відповідати на запити ринку праці та водночас залишатися важливою ланкою системи освіти. У статті висвітлено результати дослідження особливостей реалізації програм розвитку закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Встановлено, що основним бар'єром на шляху розроблення таких програм є недостатня обізнаність керівників і педагогічних працівників щодо організації й планування проєктної діяльності, співпраці із грантодавцями, залучення краудфандингових платформ як додаткових джерел фінансування. З'ясовано, що закладам професійної (професійно-технічної) освіти необхідне додаткове фінансування для оновлення та поліпшення матеріально-технічної бази, комп'ютерного й програмного забезпечення; вдосконалення механізмів матеріального заохочення педагогічних працівників до впровадження інноваційних технологій навчання, а учнів – до успішної навчальної діяльності. Окреслено перспективи розвитку закладів на засадах краудфандингу як ефективного інструменту залучення додаткового фінансування з альтернативних джерел. Обґрунтовано потребу в проведенні широкої просвітницької кампанії серед керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти стосовно поширення інформації про вказані можливості, а також у заходах щодо формування необхідних навичок використання інструментів краудфандингу.

Ключові слова: професійна освіта, управління закладом освіти, проєктна діяльність, фінансування, краудфандинг.

JEL classification: I22.

DOI: 10.32987/2617-8532-2021-1-81-92.

Пріоритети державної політики щодо розвитку професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти в Україні окреслено в законах України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» [1], «Про вищу освіту» [2], «Про освіту» [3], «Про фахову передвищу освіту» [4], «Про професійний розвиток працівників» [5], а також у Середньостроковому плані пріоритетних дій Уряду на період до 2020 року [6], Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року [7] та ін. У цих документах наголошується на важливості розроблення і здійснення програм розвитку закладів професійної (професійно-технічної) освіти (ЗП(ПТ)О), які нададуть їй нового змісту, забезпечуватимуть якість останньої та розбудову публічно-приватного партнерства, ефективність системи управління тощо.

Слід зазначити, що вітчизняний науковий дискурс містить достатньо напрацювань з окресленої проблематики. Провідним науковцем у цій царині є Н. Ничкало [8, с. 42–53], яка опікується нею понад півстоліття; за її керівництва вийшли у світ низка монографій, методичних рекомендацій та наукових посібників з підготовки кваліфікованих робітників різних галузей економіки.

Науковий інтерес для вітчизняних і зарубіжних дослідників представляє проблема становлення й розвитку професійної освіти в умовах трансформацій трудової сфери інформаційного суспільства. Зокрема, професійна освіта в галузі журналістики, туризму, авіа-, теле-, кіноін-

дустрії достатньою мірою висвітлена в працях В. Костюк [9, с. 229–233], Л. Лянь [10, с. 276–283], Н. Черкасової [11, с. 95–97], Т. Соловйової [12, с. 161–171] та ін. Загальні тенденції розвитку такої освіти в умовах глобалізації ґрунтовно досліджено В. Радкевич [13, с. 5–14], а його європейський контекст – А. Сбруєвою [14, с. 110–123], Л. Пуховською [15, с. 124–132], Н. Юрченко [16, с. 313–318] та ін. Проте аспекти планування, формування й реалізації програм розвитку ЗП(ПТ)О потребують подальшого вивчення.

Метою статті є визначення особливостей реалізації програм розвитку ЗП(ПТ)О.

У зв'язку з цим протягом березня–травня 2020 р. на базі лабораторії зарубіжних систем професійної освіти і навчання Інституту професійно-технічної освіти Національної академії педагогічних наук України було проведено опитування керівників ЗП(ПТ)О щодо особливостей реалізації програм розвитку останніх. У ньому взяли участь 196 респондентів із різних регіонів України, а саме Дніпропетровської (16,8 %), Запорізької (12,2 %), Львівської, Полтавської (10,2 %), Закарпатської, Чернігівської, Луганської, Донецької (9,7 %), Одеської (8,2 %) областей. Усі інші регіони представлено в межах 1 % вибірки.

За допомогою Google-форми авторами було створено анкету «Програма розвитку закладу професійної (професійно-технічної) освіти» [17] із 15 запитань, спрямованих на виявлення особливостей реалізації програм розвитку ЗП(ПТ)О. Запитання згруповано у три блоки:

І блок – запитання загального характеру, націлені на з'ясування

поінформованості респондентів щодо програм розвитку ЗП(ПТ)О;

II блок – запитання щодо особливостей фінансування таких програм;

III блок – виявлення труднощів / бар'єрів у розробленні програм розвитку ЗП(ПТ)О.

Опитування показало, що 91,3 % управлінців вважають програму розвитку ЗП(ПТ)О стратегічним документом; 12,8 % – організаційним; 11,2 % – фінансовим. З точки зору невеликої групи опитаних (менш ніж 5 %), така програма передбачає й організаційні, й фінансові, й стратегічні аспекти розвитку закладу освіти.

На думку респондентів, програма розвитку ЗП(ПТ)О розроблена з метою:

- створення умов для забезпечення в закладі сучасної, доступної та якісної освіти відповідно до вимог суспільства, запитів особистості й потреб держави (84,7 %);

- забезпечення ефективного управління розвитком закладу (34,2 %);

- формування позитивного іміджу закладу (17,3 %).

Важливо, що 80,6 % опитаних обізнані щодо можливостей фінансування зазначених програм із додаткових джерел, основні з яких зображено на рис. 1.

При цьому головним джерелом фінансування ЗП(ПТ)О досі залишається бюджет – обласний (55,6 %), державний (38,8 %) і місцевий (26 %). Тільки 17,9 % закладів одержують кошти з різних джерел.

Про можливості додаткового фінансування програм розвитку ЗП(ПТ)О респонденти дізнаються через розсилки на електронну пошту, соціальні мережі, від стейкхолдерів тощо. До речі, 50 % керівників таких закладів скористалися вказаною інформацією та мають додаткове джерело фінансування програми розвитку закладу. Завдяки цьому в них з'явилася можливість поліпшити матеріально-технічну базу закладу (96,9 %), оновити комп'ютерне і програмне забезпечення (64,8 %), а

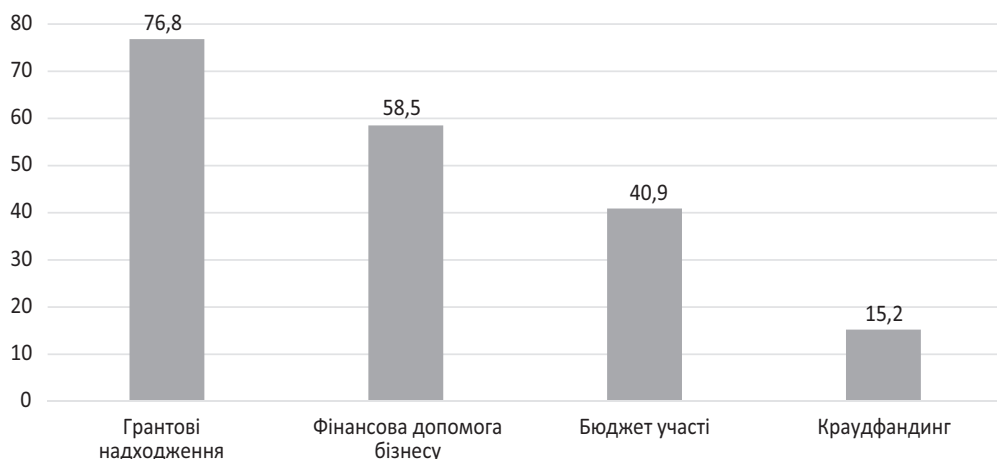

Рис. 1. Основні джерела додаткового фінансування закладів професійної (професійно-технічної) освіти, %

Побудовано авторами.

також фінансувати додаткове заохочення педагогічних працівників до впровадження інновацій (51,5 %), а учнів – до успішної навчальної діяльності (43,9 %).

Серед основних перешкод участі закладу в проєктах, що фінансуються з альтернативних джерел, респонденти назвали: низьку обізнаність педагогічних працівників щодо сутності проєктної діяльності (47,2 %); відсутність команди однодумців стосовно реалізації проєктів (24,1 %) та стратегії розвитку закладу загалом (7,7 %). При цьому 55,4 % керівників ЗП(ПТ)О вважають кваліфікацію педагогічного персоналу достатньою для здійснення проєктів, котрі фінансуються з альтернативних джерел.

У цьому контексті є привабливими риси педагогічних працівників,

долучених до проєктної команди (рис. 2).

На думку респондентів, основними рисами таких педагогічних працівників повинні бути: вміння працювати в команді, ініціативність і творчий підхід. Важливими в цьому контексті також є критичне мислення, внутрішня мотивація та цілеспрямованість. Керівники закладів переконані: тільки креативна, націлена на результат і достатньо вмотивована команда педагогічних працівників здатна реалізувати проєкт із залучення додаткових джерел фінансування програми розвитку ЗП(ПТ)О.

Вагомою складовою успішної реалізації проєкту є достатня обізнаність педагогічних працівників щодо особливостей планування проєктної діяльності (74,4 %), формування заявки

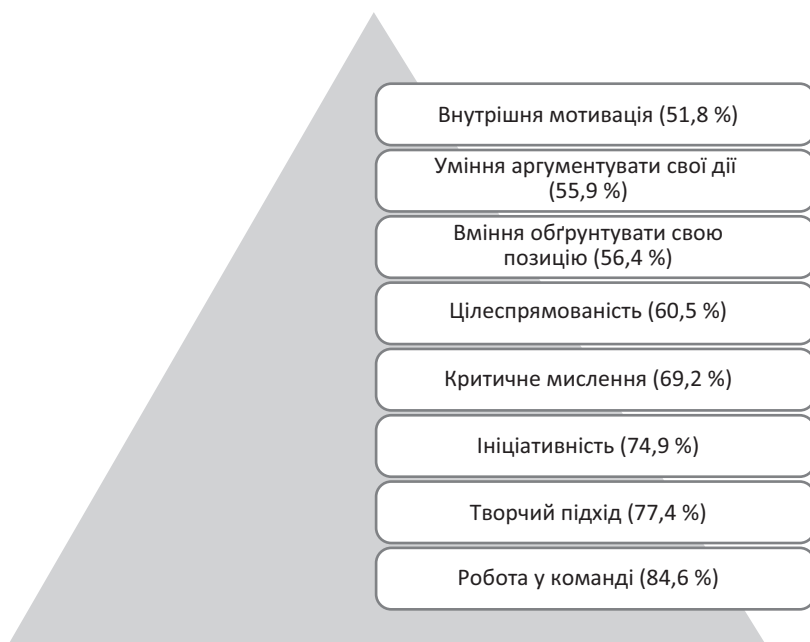

Рис. 2. Риси педагогічних працівників, долучених до проєктної команди з розроблення програми розвитку закладів професійної (професійно-технічної) освіти

Побудовано авторами.

на отримання грантової підтримки (62,1 %), організації проєктної групи (44,1 %).

Виконане дослідження дає підстави для таких висновків:

1. Керівники ЗП(ПТ)О володіють достатньою інформацією про можливості додаткового фінансування програм розвитку закладів із альтернативних джерел.

2. Більшість таких закладів фінансуються за рахунок бюджетного фінансування різних рівнів, при цьому їхнім керівникам відомо про можливості альтернативного фінансування програм їх розвитку й вони прагнуть залучити додаткові кошти.

3. Додаткове фінансування необхідно ЗП(ПТ)О для оновлення та поліпшення матеріально-технічної бази, комп'ютерного і програмного забезпечення; вдосконалення механізмів матеріального заохочення педагогічних працівників до впровадження інноваційних технологій навчання, а учнів – до успішної навчальної діяльності.

4. Основним бар'єром на шляху розроблення програм розвитку ЗП(ПТ)О є недостатня обізнаність керівників і педагогічних працівників щодо організації й планування проєктної діяльності, співпраці із грантодавцями, використання краудфінансінгових платформ для залучення додаткових джерел фінансування.

5. Керівники ЗП(ПТ)О відкриті до навчання у сфері проєктної та грантової діяльності.

Зазначене вказує на необхідність проведення практичних семінарів, тренінгів, вебінарів, воркшопів, майстер-класів для керівників і педагогічних працівників ЗП(ПТ)О стосовно реалізації проєктного підходу та

грантового фінансування в діяльності сучасного закладу освіти.

У цьому контексті показовою є діяльність Центральноєвропейської академії навчань та сертифікації (CEASC) [18]. Протягом червня 2020 р. нею проведено три вебіари для педагогічного, управлінського й адміністративного персоналу закладів освіти (дошкільна, середня, позашкільна, професійна (професійно-технічна) освіта); профільних інституцій з підвищення кваліфікації в системі середньої шкільної, професійної (професійно-технічної) та післядипломної освіти; дослідників, коло наукових інтересів яких включає проєктну і грантову діяльність, із метою продемонструвати учасникам можливості фінансування проєктів та методики їх створення (від формалізації ідеї до структурованого документа партнерського проєкту). По завершенні вони мали змогу отримати Сертифікат учасника онлайн-курсу – 30 академічних годин (дистанційна й самостійна робота), 1 кредит ECTS, оформлений згідно з вимогами підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних працівників та державних службовців.

Серед урядових ініціатив, спрямованих на реалізацію програм розвитку ЗП(ПТ)О, успішною є програма «EU4Skills: кращі навички для сучасної України» (EU4Skills), яка стартувала у 2019 р. [19]. Це спільний проєкт МОН і ЄС, котрий допоможе оновити обладнання у відібраних для нього закладах профосвіти, розробити нові навчальні програми й підвищити кваліфікацію педагогів. EU4Skills реалізується за підтримки Євросоюзу та його країн-членів Німеччини, Фінляндії, Польщі й Есто-

нії. В Україні її здійснюють Німецьке товариство міжнародного співробітництва (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit, GIZ), Німецька кредитна установа для відбудови (Kreditanstalt für Wiederaufbau, KfW) і партнери. Результатом реалізації чотирирічного проєкту також стане ефективна система управління закладами.

Відповідно до її мети, EU4Skills підтримує реформу професійної (професійно-технічної) освіти в Україні, щоб зробити навчання, яке відповідає сучасним вимогам ринку праці, та допомогти молоді й дорослим реалізувати власний потенціал.

Загальне фінансування програми – 58 млн євро, з них 21 млн євро буде спрямовано на оновлення обладнання та інфраструктури.

Основними структурними компонентами EU4Skills є [19]:

Компонент 1. Підвищення ефективності реформи професійної (професійно-технічної) освіти.

Посилення ролі та розбудова спроможності регіональних рад у роботі із закладами профосвіти.

Розроблення концепції та плану дій щодо оптимізації мережі закладів профосвіти, оцінка системи фінансування сектору, дослідження потреб ринку праці.

Створення механізмів і умов, які розширять можливості здобуття професії та професійної освіти.

Компонент 2. Покращення якості, привабливості профосвіти та збільшення її відповідності потребам ринку праці.

Співпраця з Національним агентством кваліфікацій.

Розроблення та запровадження нових сучасних стандартів і професій.

Компонент 3. Модернізація інфраструктури та обладнання.

Оновлення обладнання у вибраних закладах семи пілотних областей: Львівської, Вінницької, Запорізької, Миколаївської, Полтавської, Рівненської й Чернівецької.

У кожній області кілька закладів претендують стати центром професійної досконалості. Ці заклади планується створити впродовж 2021–2023 рр. Рішення та перелік закладів, де буде сформовано такі центри, прийматимуться після докладного аналізу профільними експертами [20].

Передбачається, що центри професійної досконалості стануть:

- інноваційними осередками з найкращими практиками реформування;

- платформою для взаємодії між закладами профосвіти, бізнесом, владою та громадянами;

- прикладом для поширення пілотного досвіду в інших закладах України.

Зауважимо, що в нашій державі вже є успішна практика реалізації програм розвитку ЗП(ПТ)О на засадах альтернативного фінансування. Зокрема, за рахунок коштів державного бюджету на базі діючих закладів у 2019 р. створено 45 навчально-практичних центрів (усього впродовж 2016–2019 рр. – 145). У державному бюджеті 2020 р. на відкриття таких центрів закладено в п'ять разів більше коштів – 259 млн грн, котрі вперше планується розподіляти за новим Порядком, що передбачає підготовку конкретних проєктних заявок і обов'язкове співфінансування від регіонів [21].

За кошти приватних партнерів у 2019 р. створено 7 навчально-

практичних центрів (ТОВ «Сініат» – 2, ТОВ «Снежка-Україна» – 2, ТМ «Будмайстер» – 1, Фонд імені Ебергарда Шьока – 2), а також 6 територій професійних компетентностей за підтримки ТОВ «Фамальгаут-Полімін».

З 1 вересня 2020 р. розпочався пілотний проєкт щодо фінансування ЗП(ПТ)О з обласних бюджетів із частковою компенсацією витрат з міського бюджету (пропорційно чисельності учнів – міських жителів). Учасниками проєкту є Вінницька, Одеська й Сумська області. Зазначений проєкт запроваджує модель, за якої всі такі заклади перебуватимуть в управлінні та на фінансуванні області, котра формуватиме замовлення відповідно до потреб регіонального ринку праці.

Окремо зупинимося на можливостях використання у фінансуванні проєктів розвитку ЗП(ПТ)О краудфандингових платформ. Краудфандинг (англ. *crowdfunding*: *crowd* – громада, гурт, юрба, *funding* – фінансування; тобто громадське фінансування, фінансування громадою) – це співпраця людей, що добровільно об'єднують свої гроші або інші ресурси, як правило через Інтернет, щоб підтримати зусилля інших людей чи організацій [22].

Поняття «краудфандинг» виникло у США у 2008 р., після світової фінансової кризи, коли велика частина малих підприємств зазнавала збитків і потребувала додаткових джерел фінансування. В Україні перші краудфандингові платформи з'явилися у 2012 р. в умовах політичних та суспільних трансформацій. Краудфандинг дає можливість швидко отримувати фінансування на втілення ідеї або проєкту за рахунок добро-

вільних пожертв звичайних громадян, бізнес-структур чи інших зацікавлених осіб.

Суб'єктами краудфандингу є три сторони: той, хто дає гроші (спонсор); той, хто їх отримує (автор проєкту); краудфандингова платформа (посередник). Остання працює саме для того, щоб автор проєкту і спонсор «зустрілися» на інтернет-майданчику. Також платформа забезпечує:

- аналіз проєктів;
- безпосередньо збір коштів;
- контроль їх повернення (у разі недостатнього обсягу).

За супровід усього процесу платформа й отримує свій фінансовий бонус.

Наразі в Україні діє три провідних краудфандингових платформи. Особливості їхньої діяльності відображено в таблиці.

Згідно з результатами дослідження, на сьогодні в Україні існує достатньо можливостей для розроблення та реалізації програм розвитку ЗП(ПТ)О.

У перспективі необхідним є проведення широкої просвітницької кампанії серед керівників ЗП(ПТ)О щодо поширення інформації про згадані можливості та практичних заходів із формування навичок використання інструментів краудфандингу.

Аналіз резервів представлених вітчизняних краудфандингових платформ виявив можливості їх застосування для розроблення програм розвитку ЗП(ПТ)О. Зокрема, перспективним є використання платформ «Спільнокошт» і «Na-Starte», за допомогою засобів якої можна залучити додаткові кошти на розбудову інфраструктури ЗП(ПТ)О, реалізацію соціальних і освітніх ініціатив (створення

Таблиця

Українські краудфіндингові платформи

Назва	Рік створення	Кількість зареєстрованих проєктів	Кількість успішних проєктів	Тематика проєктів, які можна подавати на платформу	Відмінності від інших українських майданчиків	Можливість використання закладами П(Т)О
RazomGo (https://razomgo.com)	2018	9	3	Їжа, дизайн, ігри, технології та наука, бізнес, музика, фільми, фото й відео, видання, мистецтво, соціальні, події, спорт і здоров'я, освіта	Основний акцент зроблено на підтримці та допомозі проєктам	Так
Na-Starte (http://na-starte.com)	2014	159	50	Будь-які соціальні й комерційні проєкти	1. Найвність школи навчання краудфіндингу. 2. Надання допомоги в модераторстві проєкту. 3. Ком'юніті – можливість не тільки залучити гроші, а й привабити увагу інвесторів	Так
Спільнокошт (https://bigggidea.com/projects)	2012	389	271	Економіка, література, музика, діти, здоров'я, відео, екологія, інтернет, технології, місто, дизайн, кіно, театр, мистецтво, медіа, подорожі, транспорт, освіта, права людини, соціальний бізнес	1. Є додатковий функціонал – розділ «Можливості», де користувачі можуть публікувати оголошення про гранти, конкурси, стажування, стипендії, школи, подорожі. 2. Розділ журналу соціальних інновацій «Практики» дає змогу знаходити статті про креативне підприємництво	Так

Складено авторами.

сучасних технологічно оснащених лабораторій, спортзалів, відкритих просторів та ін.)

Платформа «RazomGo» може бути корисною ЗП(ПТ)О для підвищення обізнаності педагогічних праців-

ників щодо організації проєктної діяльності й застосування інструменту краудфандингу з метою залучення додаткових коштів для фінансування програм розвитку закладів освіти.

Список використаних джерел

1. Про професійну (професійно-технічну) освіту : Закон України від 10.02.1998 № 103/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр#Text> (дата звернення: 24.02.2021).
2. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 24.02.2021).
3. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 24.02.2021).
4. Про фахову передвищу освіту : Закон України від 06.06.2019 № 2745-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text> (дата звернення: 24.02.2021).
5. Про професійний розвиток працівників : Закон України від 12.01.2012 № 4312-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text> (дата звернення: 24.02.2021).
6. Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік : розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.04.2017 № 275-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-р#Text> (дата звернення: 24.02.2021).
7. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.2019 № 419-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-р#Text> (дата звернення: 24.02.2021).
8. Ничкало Н. Професійна педагогіка і психопедагогіка праці у діалектичному взаємозв'язку. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 2. С. 42–53.
9. Костюк В. Професійна журналістська освіта: запорізький досвід (до десятиріччя факультету журналістики ЗНУ). *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 56. С. 229–233.
10. Лянь Лю. Музикознавство та професійна музична освіта в Китаї. *Культура України*. 2012. Вип. 39. С. 276–283.
11. Черкасова Н. Професійна освіта в галузі кіно-, телемистецтва (за матеріалами Луганської державної академії та Харківської державної академії культури). *Сучасні проблеми художньої освіти в Україні*. 2008. Вип. 4. С. 95–97.
12. Соловійова Т. Професійна освіта в Україні: історія становлення та розвитку. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*. 2015. Вип. 1. С. 161–171.
13. Радкевич В. Професійна освіта і навчання: європейський контекст розвитку. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Сер. : професійна педагогіка*. 2017. № 14. С. 5–14.
14. Сбруєва А. Порядок денний ЄС у сфері вищої освіти: пріоритети програми «Освіта та професійна підготовка 2020». *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 10. С. 110–123.

15. Пуховська Л. Професійна освіта та інновації: досвід країн Європейського Союзу. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Сер. : професійна педагогіка*. 2017. № 14. С. 124–132.
16. Юрченко Н. С. Професійна освіта Швейцарії: становлення та розвиток. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : педагогіка, психологія, філософія*. 2017. Вип. 277. С. 313–318.
17. Анкета «Програма розвитку закладу професійної (професійно-технічної) освіти». URL: <https://forms.gle/cjK5rePLrHN9pRvY7> (дата звернення: 24.02.2021).
18. CEASC – Центральноевропейська Академія Навчання та Сертифікації. URL: <https://www.ceasc-bw.com/products/proektnij-pidkhid-ta-grantove-finansuvannya> (дата звернення: 24.02.2021).
19. EU4Skills. Міністерство освіти і науки України : вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/eu4skills> (дата звернення: 24.02.2021).
20. Децентралізація професійно-технічної освіти (ПТО) в Україні – поштовх до дій. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/materialy/06/1-zelena-knigaukr.pdf> (дата звернення: 24.02.2021).
21. Перехідна книга МОН. Київ : М-во освіти і науки України, 2020. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Новини/2020/03/06/MON_perehidna-knyga-2020.pdf.
22. Crowdfunding industry statistics 2015-2016. *CrowdExpert.com* : вебсайт. URL: <http://crowdexpert.com/crowdfunding-industry-statistics/>.

Oksana Samoilenko

Dr. Sc. (Pedagogical), Korostyshiv Ivan Franko Pedagogical College, Korostyshiv, Ukraine,
samoilenckooxana@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2305-4111>

Olexandra Dubaseniuk

Dr. Sc. (Pedagogical), Professor, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine,
dubasenyuk@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9447-4527>

Svitlana Levchenko

Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine,
svitlana10111978@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9409-4508>

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF PROGRAMMES FOR THE DEVELOPMENT OF VOCATIONAL (VOCATIONAL AND TECHNICAL) EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. Vocational (vocational and technical) education is a component of the Ukrainian system of education, where a person can acquire knowledge, skills and abilities in a particular occupation. A prerequisite for the development of such education is to ensure that its content corresponds to the needs and challenges of modern society. It responds to the demands of the labor market in the need for personnel for the economy and at the same time remains an important part of the education system. The article presents the results of a study of the

peculiarities of the implementation of programs for the development of vocational (vocational and technical) education institutions. It is established that a major barrier to the development of such programs is a lack of awareness among managers and teachers of the organization and planning of project activities and cooperation with donors, attracting crowdfunding platforms for additional funding sources. It was found that vocational (vocational and technical) education institutions need additional funding to update and modernize the material, computer and software facilities, as well as improved mechanisms to encourage teachers to adopt innovative learning technologies and students to succeed. Prospects for the development of institutions based on crowdfunding as an effective tool for attracting additional financing from alternative sources are outlined. The need for a broad educational campaign among the heads of vocational (vocational and technical) education institutions on the dissemination of information on these opportunities and practical measures to develop the necessary skills in the use of crowdfunding tools is justified.

Keywords: vocational (vocational and technical) education, management of educational institution, project activity, financing, crowdfunding.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (1998). *About vocational (vocational and technical) education* (Act No. 103/98-BP, February 10). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр#Text> (дата звернення: 24.02.2021) [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). *On Higher Education* (Act No. 1556-VII, July 1). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). *About education* (Act No. 2145-VIII, September 5). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). *About professional higher education* (Act No. 2745-VIII, June 6). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text> [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada of Ukraine. (2012). *About professional development of employees* (Act No. 4312-VI, January 12). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text> [in Ukrainian].
6. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2017). *On approval of the medium-term plan of priority actions of the Government until 2020 and the plan of priority actions of the Government for 2017* (Order No. 275-p, April 3). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-p#Text> [in Ukrainian].
7. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2019). *About approval of the Concept of realization of the state policy in the field of vocational (vocational and technical) education "Modern vocational (vocational and technical) education" for the period till 2027* (Order No. 419-p, June 12). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-p#Text> [in Ukrainian].
8. Nychkalo, N. (2013). Professional pedagogy and psychopedagogy of work in a dialectical relationship. *Theory and practice of social systems management*, 2, 42–53 [in Ukrainian].
9. Kostiuk, V. (2014). Professional journalism education: Zaporizhia experience. *Scientific notes of the Institute of Journalism*, 56, 229–233 [in Ukrainian].
10. Lian, Liu. (2012). Musicology and professional music education in China. *Culture of Ukraine*, 39, 276–283 [in Ukrainian].
11. Cherkasova, N. (2008). Professional education in the field of film and television (based on the materials of Luhansk State Academy of Culture and Kharkiv State Academy of Culture). *Contemporary problems of art education in Ukraine*, 4, 95–97 [in Ukrainian].

12. Soloviova, T. (2015). Vocational education in Ukraine: history of formation and development. *Vocational education: methodology, theory and technologies*, 1, 161–171 [in Ukrainian].
13. Radkevych, V. (2017). Vocational education and training: the European context of development. *Scientific bulletin of the Institute of vocational and technical education of the NAPS of Ukraine. Series: professional pedagogy*, 14, 5–14 [in Ukrainian].
14. Sbruieva, A. (2016). EU Higher Education Agenda: Priorities for Education and Training 2020. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 10, 110–123 [in Ukrainian].
15. Pukhovska, L. (2017). Vocational education and innovation: the experience of the European Union. *Scientific bulletin of the Institute of vocational and technical education of the NAPS of Ukraine. Series: professional pedagogy*, 14, 124–132 [in Ukrainian].
16. Yurchenko, N. S. (2017). Swiss vocational education: formation and development. *Scientific bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: pedagogy, psychology, philosophy*, 277, 313–318 [in Ukrainian].
17. Questionnaire "Program for the development of institutions of vocational (vocational and technical) education". (n. d.). Retrieved from <https://forms.gle/cjK5rePLrHN9pRvy7> [in Ukrainian].
18. CEASC. (n. d.). Retrieved from <https://www.ceasc-bw.com/products/proektnij-pidkhd-ta-grantove-finansuvannya> [in Ukrainian].
19. Ministry of Education and Science of Ukraine. (n. d.). *EU4SKILLS*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/tag/eu4skills> [in Ukrainian].
20. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2017). *Decentralization of vocational education (VET) in Ukraine is an impetus for action*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/materialy/06/1-zelena-knigaukr.pdf> [in Ukrainian].
21. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2020). *Transitional book of the Ministry of Education and Science*. Kyiv. Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Новини/2020/03/06/MON_perehidna-knyga-2020.pdf [in Ukrainian].
22. Crowdfunding industry statistics 2015-2016. (n. d.). *crowdexpert.com*. Retrieved from <http://crowdexpert.com/crowdfunding-industry-statistics/>.

Денисюк О. Я.

перша заступниця директора ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна,
denysiuk.oksana@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8584-0647>

Титаренко Н. В.

завідувачка сектору дошкільної, загальної середньої і позашкільної освіти
відділу освітньої статистики і аналітики ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна,
nataliyytarenko@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5837-393X>

МОНІТОРИНГ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ ЯК СКЛАДОВА УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (на прикладі дослідження щодо професійної орієнтації учнів у закладах загальної середньої освіти)

Анотація. У статті розглянуто особливості застосування моніторингу як складової управлінської діяльності для відстеження стану реформування загальної середньої освіти в реаліях Нової української школи (НУШ). Моніторингові педагогічні дослідження дають змогу збирати статистичні дані (кількісні показники) щодо якісних характеристик організації освітньої діяльності в умовах упровадження концептуальних засад НУШ. Отримані дані дають підстави для певних висновків про стан упровадження реформи та розроблення рекомендацій щодо вдосконалення досліджуваного процесу. Крім того, оприлюднені й подані в Міністерство освіти і науки України звіти слугують джерелом об'єктивної інформації, яку менеджери всіх рівнів управління освітою враховують при прийнятті управлінських рішень. У статті практичне використання результатів такого спостереження для формулювання висновків і рекомендацій розглядається на прикладі базового моніторингового дослідження щодо професійної орієнтації учнів у закладах загальної середньої освіти, виконаного ДНУ «Інститут освітньої аналітики» в жовтні–листопаді 2020 р. методом онлайн-анкетування. Анкета охоплювала різні аспекти профорієнтації, а саме: наявність програм відповідної тематики, періодичність проведення профорієнтаційних заходів, форми співпраці закладів освіти з центрами кар'єри та зайнятості тощо. Зібрані статистичні дані й підготовлена аналітична інформація уможливили формулювання певних висновків і рекомендацій, котрі слугуватимуть обґрунтуванням для прийняття управлінських рішень щодо осучаснення форм і методів профорієнтаційної роботи в закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: профорієнтаційна робота, заклад загальної середньої освіти, моніторинг, педагогічний моніторинг, статистичні дані, освітня діяльність.

JEL classification: I28.

DOI: 10.32987/2617-8532-2021-1-93-103.

Започаткована у XX ст. квалітативна революція (тобто революція вимірювання якості в усіх сферах і аспектах її прояву: продукції, послуг, про-

цесів, систем) привернула увагу до людини в сучасному світі, до її здатності адаптуватися до різних видів діяльності та нових умов існування.

© Денисюк О. Я., Титаренко Н. В., 2021

У ХХІ ст. ми спостерігаємо квантитативну революцію, тобто революцію кількісних (статистичних) даних про стан функціонування систем. Статистичні дані дають змогу об'єктивізувати ставлення особистості до певної системи/об'єкта й формувати думку чи приймати рішення, базуючись на формалізованих кількісних показниках і доказових даних. З огляду на це, актуальними стали засоби / технології збору статистичних даних та підготовки на їх основі аналітичної інформації, зокрема педагогічний моніторинг.

На думку науковців Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук (НАПН) України, це не тільки й не стільки педагогічна технологія, а й складова управлінської діяльності [1]. Автори статті поділяють таку думку, адже аналітичні дані, отримані за результатами педагогічних досліджень, є вагомою підставою для прийняття виважених управлінських рішень, що стосуються різноманітних процесів і явищ у освітній сфері.

Натомість поняття «моніторинг» у наукових джерелах має різне тлумачення. Так, на погляд С. І. Подмазіна, моніторинг передбачає формування нових знань про функціонування змінюваної системи з подальшим прийняттям управлінських рішень [2]. А. О. Морозов зі співавторами визначають його як безперервне стеження з метою виявлення відповідності бажаному результату або тенденцій розвитку певного процесу. Крім того, науковці наголошують, що моніторинг є своєрідним скануванням подій та проводиться для того, щоб вчасно помітити відхилення від запропонованого плану [3]. С. О. Телешун і

І. В. Рейтерович розглядають моніторинг як процес регулярного відстеження змін або в усьому суспільстві, або в його окремих групах із застосуванням тих самих принципів вибірки й інструментарію [4]. Д. Уїлмс трактує освітній (шкільний) моніторинг як такий, що базується на розумінні впливу освітнього (шкільного) середовища на результати навчання [5].

Про важливість розбудови загальнодержавної системи моніторингу в галузі освіти свідчить і той факт, що поняття «моніторинг» закріплено в ст. 48 Закону України «Про освіту» та визначається як «система послідовних і систематичних заходів, що здійснюються з метою виявлення та відстеження тенденцій у розвитку якості освіти в країні, на окремих територіях, у закладах освіти (інших суб'єктах освітньої діяльності), встановлення відповідності фактичних результатів освітньої діяльності її заявленим цілям, а також оцінювання ступеня, напряму і причин відхилень від цілей» [6]. Зауважимо, що в попередньому законі «Про освіту» ця дефініція взагалі відсутня. Таким чином, основною вимогою до будь-якого моніторингу є системність, динамічність, стандартизація й процедури, й інструментарію. А його головною метою – одержання інформації про певні явища, процеси і тенденції під час оцінювання / дослідження та, як наступний крок, управлінська реакція на зібрані дані, отже, спрямованість на прогноз [7].

Зважаючи на викладене, ми приймаємо таке визначення моніторингу: це комплекс стандартизованих процедур із безперервного спостереження за змінами в діяльності досліджуваного об'єкта і спрямування

цих змін на досягнення об'єктом заданих / очікуваних параметрів розвитку. З огляду на прийняте нами визначення моніторингу та орієнтованість саме на систему освіти, ми погоджуємося з науковцями НАПН України, що він утворює замкнений цикл регулювання процесів управління системою, а саме організації освітньої діяльності в закладах загальної середньої освіти (ЗСО) з метою досягнення результатів навчання, регламентованих державними стандартами й освітніми програмами [1].

Під час значних перетворень вітчизняної системи освіти моніторинг має зосереджуватися на фіксації цих змін, зокрема впровадженні реформи Нової української школи (НУШ) і відповідності цього процесу окресленим у її концепції положенням. Наразі завданням сучасної української освіти є розвиток унікальних рис кожної дитини, формування вільної, багатогранної особистості, котра свідомо робитиме вибір та вибудовуватиме власні життєві пріоритети [8].

Якість провадження освітньої діяльності в закладі освіти визначається внутрішніми факторами функціонування самої освітньої системи (якість і кількість підручників, обладнання кабінетів тощо) й зовнішніми – соціальними аспектами, що визначають освітні потреби учня (зокрема, вплив сім'ї, соціального оточення) та його здатність до освітньої діяльності (навчатися й досягти очікуваних результатів навчання).

Моніторингові дослідження уможливають виявлення різноманітних аспектів оновлюваної організації освітньої діяльності закладів ЗСО відповідно до реформи НУШ та оцінку впливу цих змін на результа-

ти навчання учнів. Отже, вони дають змогу:

- проводити кореляції між очікуваними результатами навчання учнів і характеристиками діяльності системи й закладів освіти;

- формувати висновки, узагальнення та рекомендації, які допоможуть приймати оперативні й обґрунтовані управлінські рішення щодо коригування і вибору напрямів подальшого реформування загальної середньої освіти [9].

Для ілюстрації зазначеного наведемо приклад використання результатів моніторингового дослідження. Згідно зі ст. 4 Закону України «Про загальну середню освіту», третій рівень повної загальної середньої освіти – профільна середня освіта, що передбачає професійне спрямування освіти, визначене Державним стандартом профільної середньої освіти [10]. Профорієнтаційна робота є важливою складовою діяльності закладів ЗСО. Вона будує місток між сьогодишнім учнем і майбутнім громадянином, котрий разом із іншими розвиватиме економіку країни. До рівня профільної освіти учні «підійдуть» лише у 2027 р., але вже зараз варто визначитися, зокрема, щодо того:

- чи готові заклади загальної середньої освіти до запровадження профілізації в майбутній профільній школі;

- чи створено в закладах освіти умови для свідомого вибору учнями майбутнього профілю навчання;

- які форми профорієнтаційної роботи застосовуються в закладах ЗСО.

Щоб знайти відповіді на ці та інші запитання, у 2020 р. ДНУ «Інститут освітньої аналітики» організував і

виконав базове моніторингове дослідження щодо професійної орієнтації учнів, мета якого полягала в отриманні актуальної інформації про стан організації профорієнтаційної роботи в закладах ЗСО. Об'єктом дослідження було визначено особливості функціонування таких закладів в умовах реформування освіти, предметом – специфіку організації в них вказаної роботи.

У рамках дослідження протягом жовтня–листопада проводилося онлайн-анкетування 1691 заступника директора закладів ЗСО (99,7 % загальної кількості закладів освіти, що увійшли до репрезентативної вибірки). Ключовим елементом вибіркової сукупності було визначено заклад загальної середньої освіти. З метою дотримання структури генеральної сукупності під час обробки масиву зібраних статистичних даних застосовано систему вагових коефіцієнтів у розрізі регіонів.

Розглянемо окремі чинники, які характеризують стан організації профорієнтаційної роботи в закладах ЗСО та дають змогу сформулюва-

ти висновки й рекомендації для підвищення її результативності.

Одним із важливих, на нашу думку, завдань дослідження було визначення ступеня охоплення профорієнтаційною роботою закладів освіти, котрі увійшли до репрезентативної вибірки. З'ясовано, що в більшості з них (96,9 %) таку роботу організовано. Разом із тим у 52 закладах ЗСО (3,1 %) вона не проводиться, при цьому керівництво третини з них (32,7 %) вважає, що вказаним питанням повинні займатися спеціалізовані організації, а не власне школа [11].

У переважній частині закладів ЗСО є стенди з інформацією про професії (83,5 %) та інші ознайомчо-роздаткові матеріали для учнів (82 %). Лише п'ята частина (20,9 %) таких закладів використовують сучасні інформаційні технології й мають профорієнтаційні сторінки на сайті закладу (рис. 1).

Важливим, на погляд дослідників, було питання використання в профорієнтаційній роботі інформаційно-комунікаційних технологій. Адже осучаснення процесу навчання є ви-

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів щодо наявності в закладах ЗСО наочних чи навчально-методичних матеріалів із профорієнтаційної тематики

Побудовано за: Базове моніторингове дослідження щодо професійної орієнтації учнів у закладах ЗСО. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zvit_Proforientatsiya_2020_sajt.pdf.

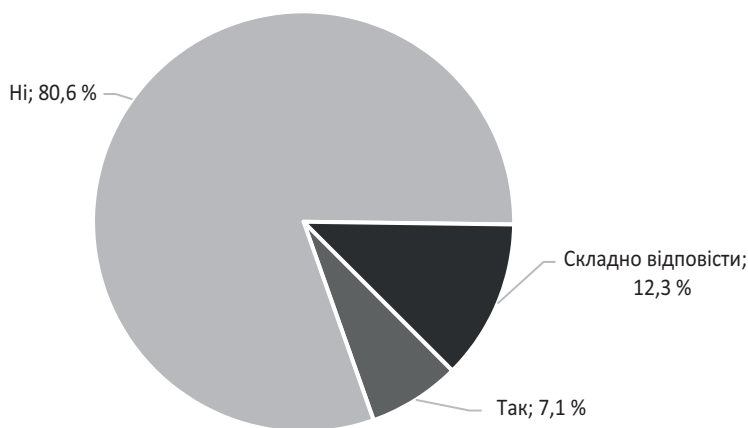
могою часу та сприяє засвоєнню школярами нової для них інформації. Як показали результати дослідження, в більшості закладів ЗСО (90,6 %), котрі потрапили до вибірки, відсутні комп'ютерні програми з переліком і характеристикою професій, доступних учням на шкільних комп'ютерах. Лише 154 заклади освіти (9,4 %) з вибірки застосовують прогресивні підходи до організації професійної орієнтації учнів, зокрема комп'ютерні програми профорієнтаційного спрямування [11].

Дослідження засвідчило, що переважна частина (80,6 %) закладів ЗСО не мають центру кар'єри в пішому доступі, а отже, організація профорієнтаційної роботи в них покладається головним чином на заклад освіти. 12,3 % респондентів не знають, чи є поряд із закладом освіти центр кар'єри, таким чином додаючи собі роботи з проведення профорієнтаційних заходів, не використовуючи його ресурси (рис. 2).

Під час дослідження також вивчалися деякі аспекти співпраці закладів ЗСО з центрами кар'єри. Встановлено, що 120 закладів (7,1 %) знаходяться в пішому доступі до них, серед котрих 77,4 % співпрацюють за такими напрямками: організовують зустрічі представників центру з учнями на базі закладу освіти, використовують роздаткові матеріали з профорієнтації, надані центрами кар'єри, проводять відповідні консультації для учнів. Привертає увагу найменший показник (7,8 %) надання консультацій власне для вчителів із питань організації профорієнтаційної роботи в закладі освіти у рамках співпраці з такими центрами (рис. 3).

Велике значення для організації профорієнтаційної роботи має співпраця закладів ЗСО з центрами зайнятості. Понад 60 % закладів ЗСО відповіли, що в межах пішої доступності від них такі центри відсутні (рис. 4).

Серед 483 (28,6 %) закладів ЗСО, в пішому доступі від яких є центр

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів щодо знаходження в межах пішого доступу від закладів ЗСО центру кар'єри

Побудовано за: Базове моніторингове дослідження щодо професійної орієнтації учнів у закладах ЗСО. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zvit_Proforientatsiya_2020_sajt.pdf.

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів щодо напрямів співпраці закладів ЗСО з центром кар'єри

Побудовано за: Базове моніторингове дослідження щодо професійної орієнтації учнів у закладах ЗСО. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zvit_Proforientatsiya_2020_sajt.pdf.

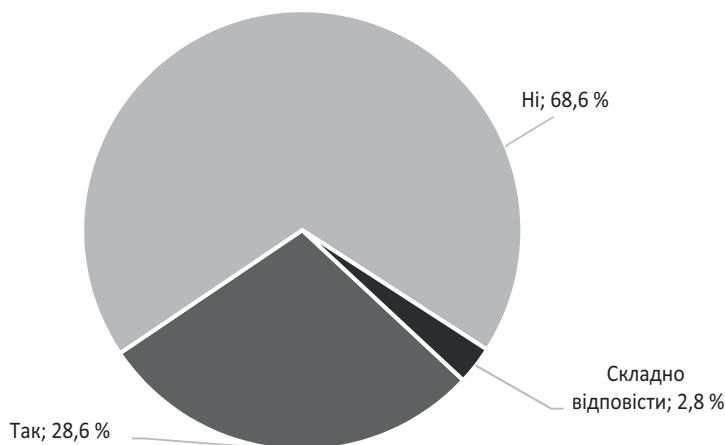

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів щодо знаходження в межах пішого доступу від закладів ЗСО центру зайнятості

Побудовано за: Базове моніторингове дослідження щодо професійної орієнтації учнів у закладах ЗСО. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zvit_Proforientatsiya_2020_sajt.pdf.

зайнятості, більшість (84,2 %) запрошують його представників на зустрічі з учнями. Найменше закладів (13,5 %) серед цієї категорії респондентів влаштовують у такому центрі консультації для своїх учителів щодо

методик організації профорієнтаційної роботи (рис. 5).

Відображені в результатах дослідження якісні показники організації профорієнтаційної роботи в закладах ЗСО дали можливість перетворити їх

Рис. 5. Розподіл відповідей респондентів щодо напрямів співпраці закладів ЗСО з центром зайнятості

Побудовано за: Базове моніторингове дослідження щодо професійної орієнтації учнів у закладах ЗСО. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zvit_Proforientat-siya_2020_sajt.pdf.

на кількісні статистичні дані, аналіз яких дає підстави для таких висновків:

1. Профорієнтаційна робота організована в переважній частині (96,9 %) закладів ЗСО. Більш ніж у половині з них (54,7 %) цим займаються заступники директора. В ході дослідження виявлено різницю в підходах до організації вказаної роботи в закладах ЗСО міських і сільських поселень. Так, у сільській місцевості цей обов'язок головним чином (у 81,6 % випадків) покладається на вчителя, в міських – переважно (у 85,7 % випадків) на всіх співробітників закладу освіти. Для ознайомлення учнів із профорієнтаційними питаннями більшість закладів ЗСО обмежуються інформаційними стендами (83,5 %) й ознайомчо-роздатковими матеріалами для учнів (82 %). Лише п'ята частина закладів освіти (20,9 %) використовує можливості сучасних інформаційних технологій, маючи профорієнтаційні сторінки на сайті закладу освіти. З них 57 % розташо-

вані в міських поселеннях. Тільки 154 заклади освіти (9,4 %) мають комп'ютерні програми профорієнтаційного спрямування:

- для психологічного / профорієнтаційного тестування учнів;
- для ознайомлення з професіями (для учнів молодшого шкільного віку, 7–8 і 9–11 класів);
- з розроблення профорієнтаційних занять для вчителів.

Отже, відсутність сучасних комп'ютерних програм профорієнтаційного спрямування у 90,6 % досліджуваних закладів ЗСО, нечасте застосування інноваційних інформаційних технологій та орієнтація на застарілі форми роботи, як-от наочні інформаційні стенди, свідчить про системне відставання професійної орієнтації учнів у більшості опитаних шкіл від актуальних запитів здобувачів освіти й потреб ринку праці.

2. Звертає на себе увагу недостатня налагодженість співпраці закладів ЗСО з центрами кар'єри та зайнятості.

Більшість (80,6 %) закладів ЗСО не мають центру кар'єри в межах пішого доступу. 77,4 % закладів обмежуються запрошенням представників таких центрів до себе на зустрічі з учнями. В міських поселеннях така співпраця переважає (82,6 %). У сільській місцевості пріоритетом є запозичення роздаткових матеріалів для учнів із профорієнтаційної тематики (82,3 %). Напрями співробітництва з центрами зайнятості теж обмежуються запрошенням їх представників на зустрічі з учнями. Аналогічну форму взаємодії обирають і в сільській (82,5 %), і в міській (86,3 %) місцевості. Лише 13,5 % закладів ЗСО в рамках співпраці з центрами кар'єри проводять консультації для своїх учителів щодо методик організації профорієнтаційної роботи. Таким чином, ресурсні потужності зовнішніх щодо шкіл організацій, чия діяльність має профорієнтаційне спрямування, використовуються не досить результативно.

3. Аналіз відповідей респондентів дає змогу виокремити потреби педагогічних працівників для ефективної та якісної організації профорієнтаційної роботи в закладах ЗСО. Першочерговими серед них є такі:

- здійснення спеціальної підготовки профорієнтаційного спрямування (з цим погоджується 56,2 % опитаних), причому в селах таких більше, ніж у містах (58,2 і 41,8 % відповідно);

- придбання сучасних комп'ютерних програм із профорієнтації;

- організація тематичних онлайн-курсів і тренінгів для вчителів;

- введення посади кар'єрного консультанта в закладах ЗСО.

За результатами базового моніторингового дослідження щодо про-

фесійної орієнтації учнів у закладах ЗСО сформульовано рекомендації для закладів освіти з якісної підготовки до запровадження профільної освіти в контексті реформування Нової української школи. Ці рекомендації адресовані й органам управління освітою, навчально-методичними центрами, інститутам післядипломної педагогічної освіти як таким, що беруть участь у розробленні матеріалів для навчально-методичного і дидактичного супроводу процесу організації профорієнтаційної роботи в закладах ЗСО. А саме рекомендовано:

- 1) осучаснити дидактичні прийоми й методичні підходи до організації професійної орієнтації учнів із використанням новітніх комп'ютерних програм та інформаційних технологій XXI ст.;

- 2) розробити методичні рекомендації щодо організації профорієнтаційної роботи в закладах ЗСО, котрі відповідатимуть запитам та інтересам учнів і відображатимуть поточні потреби ринку праці;

- 3) активно використовувати ресурси центрів кар'єри й зайнятості; крім того, місцевим громадам бажано розглянути можливість створення центрів кар'єри для учнів;

- 4) організувати медійну підтримку для свідомого вибору учнями майбутньої професії на рівні закладу ЗСО (шкільний сайт);

- 5) запровадити тематичні тренінги та онлайн-курси з питань організації профорієнтаційної роботи в закладах освіти за напрямками:

- методика розроблення профорієнтаційних заходів,

- застосування різноманітних психологічних тестів для визначення про-

фесійного спрямування здобувача освіти,

- особливості профорієнтаційної роботи з урахуванням віку учня;

б) розробити комп'ютерні програми профорієнтаційного спрямування, що включатимуть:

- ознайомлення з професіями, зокрема новими (для всіх вікових категорій учнів),

- психологічні тести для учнів із метою визначення професійного спрямування,

- шаблони профорієнтаційних заходів (для всіх вікових категорій учнів).

Отже, на прикладі збору й аналізу статистичних даних за результатами моніторингового дослідження щодо професійної орієнтації учнів у закладах ЗСО ми показали, що таке дослідження є складовою управлінської діяльності, адже за його допомогою збираються кількісні дані про якісні показники/індикатори організації процесу, в нашому випадку – профорієнтаційної роботи в закладах ЗСО. Зазначене дає змогу сформулювати певні висновки та рекомендації для керівників освітніх установ різного рівня з проведення освітньої політики як на регіональному, так і на локальному рівні.

Не менш важливим, ніж проведення дослідження, є оприлюднен-

ня й донесення його результатів, висновків і рекомендацій за ними до органів управління освітою всіх рівнів. З огляду на це, звіт про виконане базове моніторингове дослідження стану профорієнтаційної роботи подано до Міністерства освіти і науки України та розміщено на сайті ДНУ «Інститут освітньої аналітики» у відкритому доступі [11].

Звертаємо увагу на необхідність подальшого різнобічного відстеження процесу організації профорієнтаційної роботи в закладах ЗСО з використанням засобів моніторингових досліджень, таких як анкетування та фокус-групове інтерв'ю учасників освітнього процесу. Це допоможе отримати відповіді на важливі питання, а саме: як відбувається створення в закладах ЗСО умов для свідомого вибору учнями майбутньої професії; які дидактичні прийоми й методики є найбільш результативними в роботі з учнями; які потреби для подальшої успішної організації профорієнтаційної роботи є в цих закладах. Важливо дослідити готовність закладу освіти до співпраці зі структурними підрозділами з кар'єрного консультування учнів та виявити зв'язок між профорієнтаційною роботою в школі й запитами сучасного ринку праці.

Список використаних джерел

1. Організаційно-методичне забезпечення моніторингових досліджень якості загальної середньої освіти : монографія / за ред. О. І. Ляшенко. Київ : Пед. думка, 2011. 160 с.
2. Подмазін С. І. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління освітніми системами. *Освіта і управління*. 1997. Т. 1. № 1. С. 137–139.
3. Інформаційне і аналітичне забезпечення системи моніторингу / А. О. Морозов та ін. *Науково-технічна інформація*. 2002. № 3. С. 18–23.
4. Телешун С. О., Рейтерович І. В. Моніторинг джерел інформації в системі державного управління : навч. посіб. / за заг. ред. С. О. Телешуна. Київ : НАДУ, 2009. 36 с. URL: <http://center.kr-admin.gov.ua/pdf/tel.pdf>.

5. Уилмс Д. Системы мониторинга и модель «Вход – выход». *Директор школы*. 1995. № 1. С. 36–41. URL: http://ecsocman.hse.ru/data/753/694/1217/Sistemy_monitoringa_i_model_x27vhod-vyhodx27_x28Uilms_D.x29.rtf.
6. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
7. Валентюк І. Поняття та сутність моніторингу в системі регіонального управління. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. № 1. С. 147–152.
8. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text>.
9. Шестаковська Т. Л. Методика оцінки ефективності функціонування закладів загальної середньої освіти. *Ефективна економіка*. 2013. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2050>.
10. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>.
11. Базове моніторингове дослідження щодо професійної орієнтації учнів у закладах ЗСО. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zvit_Proforientatsiya_2020_sajt.pdf.

Oksana Denysiuk

SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, denysiuk.oksana@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8584-0647>

Nataliia Tytarenko

SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, nataliatytarenko@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5837-393X>

**MONITORING OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL
AS A PART OF MANAGEMENT ACTIVITY
(a case study of the research on vocational guidance
of students during general secondary education)**

Abstract. *The implementation of any reform in general, and education in particular, includes the monitoring of its implementation. Monitoring as a management method allows achieving the purpose of control over education reform. For the purpose of our research, we have adopted the definition of monitoring as a set of standardized procedures for continuous monitoring of changes in the activities of the studied object and directing these changes to achieve the object's given development parameters. Thus, the purpose of the article is to illustrate the use of monitoring studies to collect statistical data for the case study, such as the readiness of general secondary education institutions to introduce a specialized school as a part of the third level of general secondary education. During the basic monitoring study of the organization of career guidance work in general secondary education institutions, conducted in October-November 2020, the standardization of the procedure was followed with the help of the Google Forms service. The service was used to develop and aggregate a questionnaire for deputy directors of educational institutions. The questionnaire contained qualitative indicators on the organization of career guidance in educational institutions,*

namely information on the experience of work organization, its effectiveness, the need to improve the professional level of teachers for the organization of career guidance. The main results of the case study are as follows. Career guidance was organized in the majority (96,9 %) of general secondary education institutions. 69,3 % of respondents rate the efficiency of vocational guidance organized in general secondary education institutions as «high», 14,4 % – as «low» and «lower» (2,6 % and 11,8 %, respectively). The features of the organization of career guidance are revealed, the needs of educational institutions for the modernization of this work are singled out, the request of the respondents for raising the professional level on the research subject is determined. The analysis provided an opportunity to formulate conclusions and recommendations that will be an objective tool for creating a strategy for reforming career guidance, taking into account the needs of the labor market and the abilities and talents of high school students.

Keywords: career guidance, general secondary education institution, monitoring, pedagogical monitoring, statistical data, educational activity.

References

1. Liashenko, O. I. (Ed.). (2011). *Organizational and methodological support of monitoring studies of the quality of general secondary education*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
2. Podmazin, S. I. (1997). Information and analytical support of educational systems management. *Education and management*, 1(1), 137–139 [in Ukrainian].
3. Morozov, A. O. (2002). Information and analytical support of the monitoring system. *Scientific and technical information*, 3, 18–23 [in Ukrainian].
4. Teleshun, S. O. & Reiterovych, I. V. (2009). *Monitoring of information sources in the public administration system*. In S. O. Teleshun (Ed.). Kyiv: NADU. Retrieved from <http://center.kr-admin.gov.ua/pdf/tel.pdf> [in Ukrainian].
5. Uylms, D. (1995). Monitoring systems and input-output model. *Director of school*, 1, 36–41. Retrieved from http://ecsocman.hse.ru/data/753/694/1217/Sistemy_monitoringa_i_model_x27vhod-vyходx27_x28Uilms_D.x29.rtf [in Russian].
6. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). *About education* (Act No. 2145-VIII, September 5). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
7. Valentiuk, I. (2010). The concept and essence of monitoring in the system of regional management. *Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, 1, 147–152 [in Ukrainian].
8. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2016). *About approval of the Concept of realization of the state policy in the field of reforming of general secondary education "New Ukrainian school" for the period till 2029* (Order No. 988-p, December 12). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
9. Shestakovska, T. L. (2013). Methods for assessing the effectiveness of general secondary education. *Efficient economy*, 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2050> [in Ukrainian].
10. Verkhovna Rada of Ukraine. (2020). *On general secondary education* (Act No. 463-IX, January 16). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> [in Ukrainian].
11. State Scientific Institution "Institute of Educational Analytics". (2020). Basic monitoring study on the professional orientation of students in general secondary education institutions. Retrieved from https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zvit_Proforientatsiya_2020_sajt.pdf [in Ukrainian].

Natalia Pron

Ph. D. (Economics), SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, n.pron@iea.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9413-8793>

Uliana Nazarovets

Ph. D. (Biological), Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, Ukraine, yljanah@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4515-8958>

DEVELOPMENT OF ADULT EDUCATION IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S INTEGRATION INTO THE EUROPEAN AND WORLD EDUCATIONAL SPACES

Abstract. *The article is focused on the study of the main aspects and trends of adult education as an important component of lifelong learning in the international educational space with the view to use good practice in adult education development in Ukraine. Foreign experience in studying this subject is analyzed, and researches by domestic scientists are systematized. A number of decisions and documents confirming the importance of adult education development in the context of Ukraine's integration into the EU are outlined. The main factors affecting the functioning and development of adult education, namely economic, social, demographic, cultural, and international relations, are highlighted. The analytical tools of the Web of Science Core Collection database were used to identify researches on the development of adult education at the international level. This tool has made it possible to find the most cited research papers and the frequency of using the concepts of «adult education» and «adult learning» in titles of scientific publications in the Web of Science Core Collection database as of February 10, 2021. The Eurostat database was used and some educational indicators of adult education were compared in terms of 35 countries. The activities of main international organizations for adult education such as UNESCO Institute for Lifelong Learning, International Council for Adult Education, European Association for the Education of Adults, Electronic Platform for Adult Learning in Europe, etc. are characterized. The findings of the analytical report «What adult learning policy should be in Ukraine?» and the results of an online questionnaire «Expert survey to determine the main directions for the formation of state policy on adult education in Ukraine», were analyzed in detail in order to describe the recent trends of adult education in Ukraine. The conclusion was reached that it is necessary to adopt a law on adult education in Ukraine, as well as to expand cooperation between Ukraine and EU countries on the development of adult education.*

Keywords: *adult education, lifelong learning, education policy in Ukraine, international educational space.*

JEL classification: I21, I28, J44.

DOI: 10.32987/2617-8532-2021-1-104-116.

The development of human capital is the main engine of national economic growth and strengthening of Ukraine's competitive advantages in the international dimension. Given this, the

processes of reforming the main sectors of the social and economic system of Ukraine are not only a requirement of time but also a response to many modern globalization transformations.

© Пронь Н. Б., Назаровець У. Р., 2021

One of the key reforms currently underway in Ukraine is the reform of the education system, which among other things provides for the introduction and institutionalization of adult education – an important component of lifelong learning. Moreover, Article No. 433 of the Association Agreement between the European Union and Ukraine states that «the Parties shall examine the possibility of developing their cooperation in other areas, such as for cooperation in secondary education, distance learning and lifelong learning» [1]. Issues relating to the development of adult education are also covered in the Program of Activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine, namely «development of a new system of adult education based on the integration of formal, non-formal and informal education with extensive use of digital technologies» [2].

Adult education paves the way for the adaptation of an individual to a high-tech society and plays an important role in ensuring the intellectual potential of society thus becoming a significant mechanism for the development of state competitiveness. The relevance of the research topic stems from the growing role of adult education in the development of the modern socio-economic system, namely, the digitalization of all spheres of life and the acceleration of economic, scientific, technical, demographic, and socio-cultural changes at both global and local levels. Also, the new challenges facing the global community on the threshold of the third millennium, caused by the coronavirus (COVID-19) pandemic, have increased the importance of many issues, foremost among which is education and its integral component – adult education [3].

The problems of adult education development in Ukraine, taking into account international experience, are widely reflected in the researches of domestic scientists. In particular, Lukyanova L. in the publication «Legislative support of adult education: foreign experience» [4] carried out a comprehensive analysis of the legislative support of adult education in 23 countries worldwide, as well as a general overview of adult education systems, their structures, and content. The author also analyzed in detail the providers and associations that work to achieve the goals of adult education in the international dimension. This research also contains a retrospective analysis of the development of adult education in Ukraine and identifies the problematic aspects of its current state.

Pavlyk N. in the paper «Foreign experience in non-formal education» [5] describes the development of non-formal education abroad according to the chronological-territorial criteria, namely the Scandinavian countries, the countries of the European Union, Canada, and the USA, the countries of the Eastern Partnership and Russia. Based on the obtained results, it was concluded that international experience should be emulated in the field of non-formal education in Ukraine.

The papers of Vasylenko O. «Global trends of adult education in the UNESCO's documents» [6] and Anishchenko O. «Trends in adult education: realities and prospects» [7] have made a valuable contribution to the development of adult education in Ukraine in the context of international experiences. Also, it is worth mentioning the monographic study «Systems of professional development of managers in multinational corporations

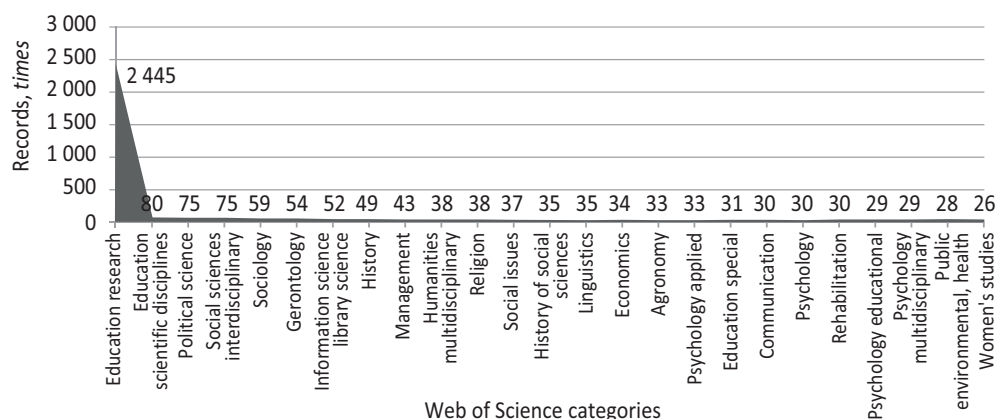
of Germany and Poland» prepared by Banit O. [8], which offers scientific and methodological recommendations on the use of innovative ideas of Germany and Poland in creating a system of professional development of managers in Ukraine.

The analytical tools of the Web of Science Core Collection (WoS) database were used to comprehensively analyze researches on the development of adult education at the international level [9]. To do this, the following keywords were searched in the WoS database: «adult education» and «adult learning» as these concepts are the most representative categories to study the education of adults. It was decided to use the WoS filter «Searches article by titles» (i.e. title refers to the title of a journal article, proceedings paper, books, or book chapter). It should be noted that a general search was carried out for all publications available in this database during the period 1970-2021, which is a little more than 50 years.

As a result of the search analysis in the WoS database, 3,423 records were found

with the keywords «adult education» and «adult learning» in the titles of all publications as of February 10, 2021. The analysis of obtained results helped to identify and make available the most cited works on the subject, namely the paper «A critical-theory of adult learning and education» (Mezirow J.) [10], which was written in 1981. This work was the most times cited within this sample, namely 669. The next most cited works in our ranking were 2 collective articles written in 2013: «Parvalbumin-expressing basket-cell network plasticity induced by experience regulates adult learning» (321 times cited) [11] and «Adult learning theories: implications for learning and teaching in medical education» (228 times cited) [12].

As can be seen from the titles of these papers, they all relate to different fields of knowledge. The next step in our analysis was to clarify to which field of knowledge the concepts «adult education» and «adult learning» are the most common. Fig. 1 shows the visualization of the search concepts among the most frequently used 25 WoS

Fig. 1. Frequency of using the concepts of «adult education» and «adult learning» in titles of scientific publications in the Web of Science Core Collection database (as of February 10, 2021)

Compiled by the authors based on Web of Science Core Collection database.

categories within this sample. The chart shows that the lion's share of these concepts is found in the category «education» – 2525 records of the total 3423 records («education research» – 2445 records and «education scientific disciplines» – 80 records), another 898 records are distributed among other WoS categories. In this regard, it is relevant to note that among research results, only one paper «Role of adult learning theories in the development of corporate training in the USA» was written in Ukrainian and belongs to the Ukrainian researcher Lytovchenko I. [13].

Thus, using the WoS database analytical tools, we have been able not only to recognize the most cited works on this topic at the international level but also to identify in which area of knowledge adult education is a popular subject of research. The study also confirmed the hypothesis that the vast majority of adult education studies is inherent in the social sciences, to some

extent in agricultural sciences and medicine.

The Statistical Office of the European Union – Eurostat was used to find out the current status of adult education development in the EU countries, as well as the candidate countries for joining the EU. To do this, the following algorithm was searched on the Eurostat website [14]: Data navigation tree – Database by themes – Population and social conditions – Education and training – Participation in education and training – Adult learning. The recent data available for analysis on the Eurostat website were relevant as of 2019. Fig. 2 shows the participation rate in education and training among the adult population for 35 countries at the end of 2019. This indicator refers to persons aged 18 to 64 years who stated that they received education or training in the four weeks preceding the survey. It should be clearly stated that the participation rate in education and

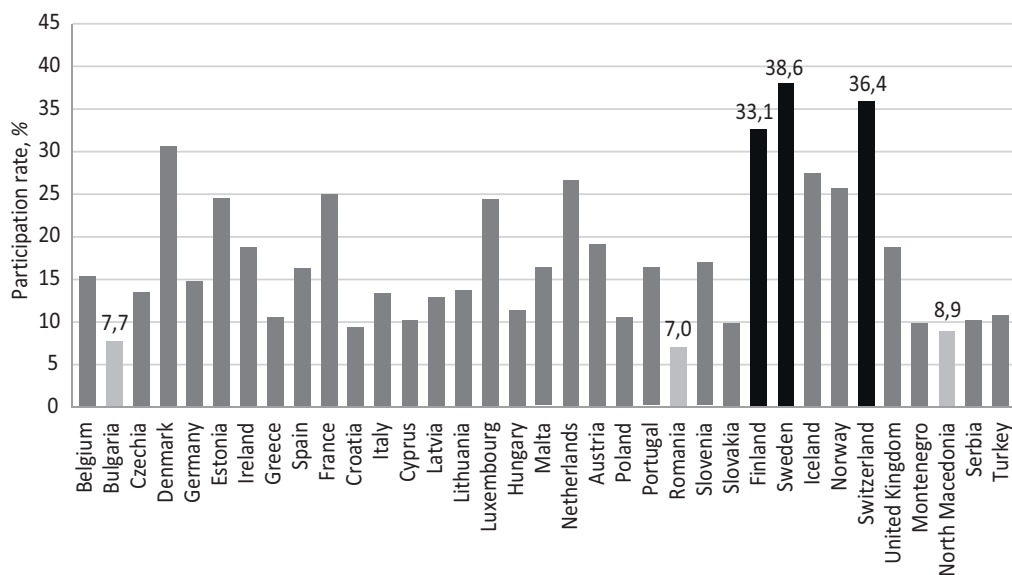

Fig. 2. Participation rate in adult learning in 2019

Compiled by the authors based on the Eurostat database.

training covers participation in formal and non-formal education and training. As it can be seen from fig. 2, the highest participation rate in adult learning demonstrates such countries as Sweden (38,6 %), Switzerland (36,4 %) and Finland (33,1%), the lowest – Romania (7,0 %), Bulgaria (7,7 %) and North Macedonia (8,9 %). It is relevant to note that the overall participation rate of the EU-27 countries in 2019 was 16,8 %, while in 2010 its value was much lower – 14,3 %.

Fig. 3 presents a comparison of the participation of men and women aged 18– 64 in adult learning from the above-mentioned countries. As shown in the chart, in 32 countries the participation rate in adult learning is significantly higher for women than for men. In particular, in Sweden women outnumber men by 15,5 %, in Denmark – by 9 %, in Finland – by 8,2 %, in Estonia – by 6,4 %, in France – by 5,1 %. And only three countries demonstrate a slightly

higher proportion of men, namely, Switzerland – 1,2 %, Turkey – 0,6 % and Luxembourg – 0,1 %.

The average participation rate of men in the EU-27 countries is 15,7 % and women – 18 %. It is interesting that in comparison with 2010 the average value of this indicator was 13,5 % for men and 15,1 % for woman, which indicates that the gap between the female and male samples has increased over time, as in 2010 this gap was 1,6 %, and in 2019 it was already 2,3 %.

Based on the above, it can be concluded that the participation rate in adult learning of women is significantly higher than that of men. In our view, this is due to such factors as the popularization of the gender equality concept in recent years and, on the other hand, to the socio-cultural, economic, political, and demographic characteristics of each country.

The study shows that the educational policies of the countries analyzed are

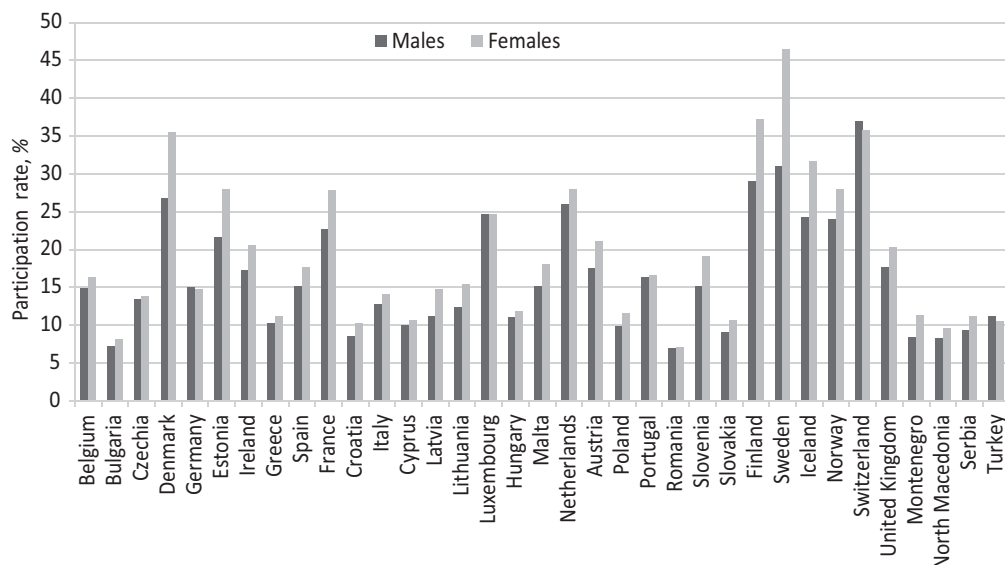

Fig. 3. Participation rate in adult learning by gender in 2019

Compiled by the authors based on the Eurostat database.

directed towards the development of adult education. Moreover, this makes it possible to provide a comparative analysis of such components of the educational system as adult learning. The European vector of the development of Ukrainian society determines the urgency of adult education in Ukraine. Thus, according to the Action Plan for the implementation of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community, and their Member States, on the other hand, the draft law «On adult education» has been developed. In October 2020, the draft law has already undergone the process of public discussion and is currently being finalized by the experts of the Ministry of education and science of Ukraine taking into account the comments and suggestions sent during the public discussion.

The draft law on adult education proposes the following definition of this concept: adult education is education that an adult acquires for personal and professional development and adaptation to social, economic, and societal change. It should be noted that in Ukrainian legislation adult education is mentioned in the Law of Ukraine «On Education» (article 18), and lifelong learning – in the Law of Ukraine «On Higher Education» (article 3 and 74), but is too general and focuses mainly on postgraduate education.

In comparison, the International Standard Classification of Education (ISCED) provides a more profound definition of adult education: «education specifically targeting individuals who are regarded as adults by the society to which they belong to improve their technical or professional qualifications,

further develop their abilities, enrich their knowledge with the purpose to complete a level of formal education, or to acquire knowledge, skills, and competencies in a new field or to refresh or update their knowledge in a particular field» [15].

To describe the trends of adult education in Ukraine it would be appropriate to analyze the analytical report «What adult learning policy should be in Ukraine?» [16] in more detail. This report was written under the aegis of the Ukrainian side of the EU-Ukraine Civil Society Platform with the assistance of the EU-funded Civic Synergy project, implemented by the International Renaissance Foundation.

According to the authors, today one of the main challenges in Ukraine is the shortage of human resources, whose competence corresponds to the modern requirements of the labor market. This is primarily related to such factors as natural aging of the population and demographic crisis; external labor migration; imbalance in the labor market, caused by a large number of workers with higher education and the shortage of workers; the level of modern competencies of people aged 45+ is insufficient for their successful employment and active participation in public life; absence of a state policy on adult education in Ukraine during the whole period of its independence [16, p. 3].

We agree with the authors, but based on the retrospective analysis of the study of this problem we want to highlight the following factors influencing adult education: the low supply of marketable professions in the labor market, the increase in migration processes (both internal: within the country – out-

migration of people from the village to city, and external), automation of production, which reduced the demand for a large number of professions; the scientific and technological revolution has reinvigorated the role of the knowledge economy, etc. At the same time, it should be emphasized that cultural and social factors are no less important. Whereas in the past decades, adult education and the popularization of lifelong learning was primarily directed to the professional development of an adult, today, on a global scale, human personality development is the priority, followed by professional development [17].

The analytical report «What adult learning policy should be in Ukraine? also presents the results of an online questionnaire «Expert survey to determine the main directions for the formation of state policy on adult education in Ukraine», which was conducted from April 21 to May 6, 2018, in Ukraine [16, p. 9–10]. According to the survey, the vast majority of respondents are familiar with the basic adult education policy applied in the EU, namely 61,1 % of interviewees. Besides, almost such a share of respondents (55,6 %) are familiar with the actions of public authorities and local governments of Ukraine, aimed at the formation and implementation of adult learning and education policy or its individual components, namely: actions of expert organizations aimed at studying the policy of the adult education or its individual elements; actions of individual providers of educational and training services aimed at adult education; development of a law on adult education (or equivalent); development of the concept of adult

learning. Consequently, it can be concluded that the Ukrainian population is aware of the issue of educational policy in this area.

Also interesting is the distribution of experts' responses to the question of which from the listed target groups is most in need of training through government grants. Above all, these are young people, rural population, people with disabilities, persons registered in employment centers, women in vulnerable categories; migrants; elderly people in rural areas; elderly people in cities; women employed in the labor market. Regarding the forms of adult education, the respondents indicated that such forms of education were considered to be most effective in the Ukrainian context: classroom lectures, mentoring, long-term training programs, training and distance courses (e-learning), and the least effective – coaching, laboratory classes, short-term training programs. In the opinion of the respondents, if financial state support is introduced for all forms of adult education in Ukraine, it is most appropriate to involve such providers of educational services as vocational education centers of the State Employment Service of Ukraine, corporate training centers, training and consulting private companies. In turn, interviewees indicated that providers of education services, such as vocational training institutions and relevant civil society organizations, were the least appropriate.

To the question «What forms of state support and promotion do you consider appropriate for the development of the adult education as a part of lifelong learning in Ukraine?» the respondents' replies are: providing subventions to local authorities (27,8 %), adoption

of a special-purpose adult education program (22,2 %), implementation of regional adult education programs (22,2 %), adoption of a corresponding Ukrainian legislative base (22,2 %), laws or programs centered on the human being (5,6 %). Thus, issues of funding of adult education and its regional dimension are no less important.

All of the above demonstrates the relevance of adult education in Ukraine and the need for appropriate legislation to regulate the functioning of adult education.

Previous studies indicate that the global scientific community pays significant attention to the development

of adult education. Moreover, by some estimates, the number of adult learners today exceeds the number of pupils and students worldwide [18]. The main international organizations involved in the development of adult education are presented in the table.

In order to introduce an effective educational policy for the adult education system in Ukraine, cooperation with these international organizations is important. Referring to Ukraine, it should be emphasized that there are a number of national organizations of both state and non-state subordination which, among other things, provide educational services for adults. For instance, the Ivan

Table

Main international organizations for adult education

Name	Description
UNESCO Institute for Lifelong Learning (UNESCO UIL)	The UNESCO UIL is one of the main UN education institutes and the only organization in the UN family that holds a global mandate for lifelong learning (Hamburg, Germany) [19]. It pays attention to youth and adults, especially to appropriate policies and systems conducive to lifelong learning pathways.
International Council for Adult Education (ICAE)	The ICAE is a global network with a specific mandate to advocate for youth and adult learning and education (ALE) as a universal human right [20].
European Association for the Education of Adults (EAEA)	The EAEA is the so-called «the voice of non-formal adult education» in Europe. EAEA brings together over 142 member organizations in more than 44 countries including more than 60 million learners throughout Europe [21].
Electronic Platform for Adult Learning in Europe (EPALE)	The EPALE is a European, multilingual, open membership community of adult learning professionals, including adult educators and trainers, guidance and support staff, researchers and academics, and policymakers. Every day EPALE is managed by a Central Support Team with the help of 37 National Support Teams across Europe. EPALE is funded by the Erasmus+ program [22].
European Society for Research on the Education of Adults (ESREA)	The lifeblood of ESREA is research networks, a key priority ever, sustain active cooperation among researchers through regular seminars, joint publications, and training of early researchers. ESREA's mission is to support the advancement of high-quality research on the education and learning of adults in Europe by sustaining: cooperation among researchers, in the European context conceived in the broadest geographical terms; development of research and dissemination of results in all areas of adult and continuing education; training of early researchers and continuing professional development of researchers; relationships with other European organizations and the appropriate national organizations, etc. [23].
European Training Foundation (ETF)	The ETF is an EU agency that helps transition and developing countries harness the potential of their human capital through the reform of education, training, and labor market systems, and in the context of the EU's external relations policy. The ETF supports human development in 29 partner countries (in south-eastern Europe and Turkey, eastern Europe, the southern and eastern Mediterranean, and central Asia) [24].

Compiled by the authors based on [19–24].

Zyazyun Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine is a leading state scientific organization providing scientific and methodological support for both pedagogical education and adult education [25]; the Ukrainian Adult Education Association (UAEA) is a non-profit public association, the main purpose of which is the establishment and the development of adult education in Ukraine and the formation of lifelong learning society education [26] and other organizations. It should be noted that in 2016 the UAEA received the status of an official member of the European Association for the Education of Adults (EAEA). Also, there are several online learning platforms, for example, the online non-formal education platform in Ukraine, where providers of non-formal education can place their educational programs, courses, events, among other things [27]. It should be noted that, according to the draft law on adult education, the introduction of educational providers such as adult education centers and adult education institutions in Ukraine is planned soon.

The integration of Ukraine into the European and world educational space, the processes of globalization, internationalization, digitalization, and academic mobility requires taking into account the general trends in European adult education development and the results of international organizations, progressive ideas of foreign experience. That is why numerous external factors, most notably UN and UNESCO documents and initiatives of the International Labor Organization, the Council of Europe, the European Commission, as well as resolutions, conventions, memoranda, and recommendations were adopted

by many global and regional forums on adult education, as a key element of lifelong learning.

Adult education is an important tool for increasing the competitiveness of professionals in the labor market and, consequently, reducing poverty, improving health and well-being. Unfortunately, in Ukraine system of adult education operates without corresponding legislative consolidation and appropriate budget funding. That is why for the successful development of adult education in Ukraine, a law «On Adult Education» must be adopted, as well as all legal conditions must be created for improving the system of financing adult education. In our opinion, its financing should be perceived not as an expense, but as an investment in the future.

It is also crucial to the effective implementation of education policies to consider the good practices of adult education development, in particular in such countries as Sweden, Switzerland, and Finland, which demonstrate the highest participation rate in adult learning among the EU countries. Cooperation with leading international organizations on adult education is also essential (in particular, UNESCO UIL, ICAE, EAEA, EPALE, etc.). No less important aspect of the effective development of adult education in Ukraine is the cooperation between state authorities and NGOs, as well as the promotion of lifelong learning at both the national and regional levels. Promising areas for further research may be the consideration and analysis of positive cases of adult education development in leading EU countries and the study of adult education centers recently established in Ukraine.

References

1. Government portal. (2017). *Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/ASSOCIATION%20AGREEMENT.pdf>.
2. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2020). *On approval of the Program of Activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine* (Resolution No. 471, June 12). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
3. European Union (2020). *Adult Learning and COVID-19: challenges and opportunities. A report from the ET2020 working group on adult learning*. Retrieved from https://www.andras.ee/sites/default/files/taiskasvanud_ja_covid_raport.pdf.
4. Lukianova, L. (2017). *Legislative support of adult education: foreign experience*. Kyiv: TOV «DKS-Tsentr» [in Ukrainian].
5. Pavlyk, N. P. (2016). Foreign experience in organizing non-formal education. *Proceedings. Series: psychological and pedagogical sciences, 1*, 264–273. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia [in Ukrainian].
6. Vasylenko, O. (2019). Global trends of adult education in the UNESCO's documents. In L. B. Lukianova, O. V. Anishchenko (Eds.). *Adult education: theory, experience, prospects, 2(16)*, 28–38. Kyiv: Ivan Ziazun Institute of Pedagogical and Adult Education of the NAES of Ukraine [in Ukrainian]. DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(16\).2019.28-38](https://doi.org/10.35387/od.2(16).2019.28-38).
7. Anishchenko, O. (2015). Trends in adult education: realities and prospects. In I. P. Anosov. *Scientific bulletin of Melitopol State Pedagogical University. Series: pedagogy, 2(15)*, 155–160. Melitopol: MDPU Publishing House named after B. Khmelnytsky [in Ukrainian].
8. Banit, O. V. (2018). *Systems of professional development of managers in multinational corporations: the experience of Germany and Poland*. Kyiv: DKS-Tsentr [in Ukrainian].
9. Web of Science. (n. d.). Retrieved from <https://apps.webofknowledge.com>.
10. Mezirow, J. (1981). A critical theory of adult learning and education. *Adult Education, 32(1)*, 3–24. Retrieved from http://www.umsi.edu/~henschkej/articles/a_critical_theory_of_adult_education.pdf.
11. Donato, F., Rompani, S. & Caroni, P. (2013). Parvalbumin-expressing basket-cell network plasticity induced by experience regulates adult learning. *www.nature.com*. Retrieved from <https://www.nature.com/articles/nature12866>.
12. Taylor, D. C. & Hamdy, H. (2013). *Adult learning theories: Implications for learning and teaching in medical education: AMEE Guide No. 83*. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3109/0142159X.2013.828153>. DOI: 10.3109/0142159X.2013.828153.
13. Lytovchenko, I. M. (2016). Role of adult learning theories in the development of corporate training in the USA. *Future Human Image, 3(6)*, 59–72. Retrieved from <http://www.fhijournal.org/wp-content/uploads/2016/09/3-6-2016-06-Lytovchenko.pdf> [in Ukrainian].
14. Eurostat. (n. d.). Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat>.
15. UNESCO. (n. d.). Retrieved from <http://uis.unesco.org/en/glossary-term/adult-education>.
16. Kolyshko, R., Lazorenko, O. (2018). *What should be the policy of adult education in Ukraine*. Kyiv. Retrieved from https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Navchannya_doroslyh_v_Ukrayini.pdf [in Ukrainian].
17. 2030 Agenda for Sustainable Development. *www.right-to-education.org*. Retrieved from <https://www.right-to-education.org/issue-page/education-2030>.
18. Pron, N. (2020). Adult education and lifelong learning in Ukraine: status quo and prospects. Education Reform in Ukraine. *Education reform in Ukraine. Information and analytical support*. Kyiv: SSI «Institute of Educational Analytics».

19. The UNESCO Institute for Lifelong Learning. (n. d.). Retrieved from <https://uil.unesco.org/>.
20. International Council for Adult Education (ICAE). (n. d.). Retrieved from <http://icae.global/>.
21. European Association for the Education of Adults (EAEA). (n. d.). Retrieved from <https://eaea.org/>.
22. EPALE - Electronic Platform for Adult Learning in Europe. (n. d.). Retrieved from <https://epale.ec.europa.eu/en>.
23. European Society for Research on the Education of Adults. (n. d.). Retrieved from <https://esrea.org/>.
24. European Training Foundation (ETF). (n. d.). Retrieved from <https://www.etf.europa.eu/en>.
25. Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of the NAES of Ukraine. (n. d.). Retrieved from <http://ipood.com.ua/> [in Ukrainian].
26. Ukrainian Adult Education Association. (n. d.). Retrieved from <http://www.uaod.org.ua/> [in Ukrainian].
27. Learn LifeLong. (n. d.). Retrieved from <https://learnlifelong.net/> [in Ukrainian].

Пронь Н. Б.

кандидат економічних наук, учений секретар ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, n.pron@iea.gov.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9413-8793>

Назаровець У. Р.

кандидат біологічних наук, завідувач сектору з підготовки аналітичних матеріалів відділу планування, зв'язків з громадськістю та доступу до публічної інформації Міністерства освіти і науки України, Київ, Україна, uljanah@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4515-8958>

РОЗВИТОК ОСВІТИ ДОРОСЛИХ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА СВІТОВОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Анотація. Стаття присвячена вивченню основних тенденцій розвитку освіти дорослих у світі з метою врахування цього досвіду в Україні. Обґрунтовано актуальність і доцільність розбудови вітчизняної сфери освіти дорослих у контексті інтеграції України до ЄС, розвитку людського капіталу та вироблення ефективної освітньої політики. Розглянуто вітчизняний досвід висвітлення проблемних аспектів у окресленій сфері. Проведено контент-аналіз категорій «освіта дорослих» і «навчання дорослих» як об'єкта наукових досліджень у розрізі різних галузей знань із використанням аналітичних інструментів наукометричної бази даних Web of Science Core Collection. За допомогою бази даних Eurostat розглянуто ключові індикатори, а саме ступінь залучення дорослого населення до процесу навчання й гендерний розрив у системі освіти дорослих в розрізі 35 країн. Висвітлено основні аспекти функціонування

міжнародних організацій із питань освіти та навчання дорослих. Обґрунтовано необхідність прийняття закону «Про освіту дорослих», а отже, внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо фінансування такої освіти. Запропоновано перспективні шляхи її розвитку в умовах інтеграції України до європейського і світового освітнього простору.

Ключові слова: освіта дорослих, освіта впродовж життя, освітня політика України, міжнародний освітній простір.

Список використаних джерел

1. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. 2017. *Урядовий портал* : вебсайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/ASSOCIATION%20AGREEMENT.pdf>.
2. Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 № 471. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2020-%D0%BF#Text>.
3. European Union (2020). Adult Learning and COVID-19: challenges and opportunities. A report from the ET2020 working group on adult learning. URL: https://www.andras.ee/sites/default/files/taiskasvanud_ja_covid_raport.pdf.
4. Лук'янова Л. Законодавче забезпечення освіти дорослих: зарубіжний досвід. Київ : ТОВ «ДКС-Центр», 2017, 147 с.
5. Павлик Н. П. Зарубіжний досвід організації неформальної освіти. *Наукові записки. Сер. : психолого-педагогічні науки*. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. №1. С. 264–273.
6. Василенко О. Світові тенденції розвитку освіти дорослих у документах ЮНЕСКО / *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи* : зб. наук. пр. / редкол. Л. Б. Лук'янова (голова), О. В. Аніщенко (заст. голови) та ін. Київ : Ін-т пед. освіти і освіти дорослих ім. Івана Зязюна НАПН України, 2019. Вип. 2 (16). С. 28–38.
7. Аніщенко О. Тренди освіти дорослих: реалії та перспективи. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Сер. : педагогіка* : зб. наук. пр. / за ред. І. П. Аносова. Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. № 2(15). С. 155–160.
8. Баніт О. В. Системи професійного розвитку менеджерів у транснаціональних корпораціях: досвід Німеччини і Польщі : монографія. Київ : ДКС-Центр, 2018. 414 с.
9. Web of Science. URL: <https://apps.webofknowledge.com>.
10. Mezirow J. A critical theory of adult learning and education. *Adult Education*. 1981. Vol. 32. № 1. P. 3–24. URL: http://www.umsi.edu/~henschkej/articles/a_critical_theory_of_adult_education.pdf.
11. Donato F, Rompani S, Caroni P. Parvalbumin-expressing basket-cell network plasticity induced by experience regulates adult learning. *Nature* : вебсайт. 2013. URL: <https://www.nature.com/articles/nature12866>.
12. Taylor D. C., Hamdy H. Adult learning theories: Implications for learning and teaching in medical education: AMEE Guide No. 83. 2013. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3109/0142159X.2013.828153>. DOI: 10.3109/0142159X.2013.828153.
13. Литовченко І. М. Роль теорій навчання у розвитку корпоративної освіти США. *Future Human Image*. № 3(6). С. 59–72. URL: <http://www.fhijournal.org/wp-content/uploads/2016/09/3-6-2016-06-Lytovchenko.pdf>.
14. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>.
15. UNESCO. URL: <http://uis.unesco.org/en/glossary-term/adult-education>.

16. Колишко Р, Лазоренко О. Якою має бути політика навчання дорослих в Україні : аналіт. звіт. Київ, 2018. 52 с. URL: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Navchannya_doroslyh_v_Ukrayini.pdf.
17. 2030 Agenda for Sustainable Development. *Right to education* : вебсайт. URL: <https://www.right-to-education.org/issue-page/education-2030>.
18. Pron N. Adult education and lifelong learning in Ukraine: status quo and prospects. Education Reform in Ukraine. *Реформа освіти в Україні. Інформаційно-аналітичне забезпечення* : зб. тез доп. II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 15 жовт. 2020 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2020. 340 с.
19. UNESCO Institute for Lifelong Learning. URL: <https://uil.unesco.org/>.
20. International Council for Adult Education (ICAE). URL: <http://icae.global/>.
21. European Association for the Education of Adults (EAEA). URL: <https://eaea.org/>.
22. EPALE - Electronic Platform for Adult Learning in Europe. URL: <https://epale.ec.europa.eu/en>.
23. European Society for Research on the Education of Adults. URL: <https://esrea.org/>.
24. European Training Foundation (ETF). URL: <https://www.etf.europa.eu/en>.
25. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. URL: <http://ipood.com.ua/>.
26. Українська асоціація освіти дорослих. URL: <http://www.uaod.org.ua/>.
27. «Learn LifeLong» – онлайн-платформа неформальної освіти в Україні. URL: <https://learnlifelong.net/>.

Olena Tupakhina

Ph. D. (Philological), Associate Professor; Zaporizhzhya National University, Zaporizhzhya, Ukraine, tupakhina@znu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2920-1167>

COMMUNICATING EUROPEAN VALUES THROUGH CRITICAL MEDIA LITERACY: CASE OF ERASMUS+ JEAN MONNET MODULE «EUROPEAN VALUES IN LITERARY ARTS»

Abstract. *The article is prepared based on the results of the Erasmus+ Jean Monnet Module «European Values in Literary Arts» (599918-EPP-1-2018-1-UA-EPPJMO-MODULE EUVOLIA). The study explores the impact of the course «European Values in Literary Arts» (EUVOLIA) on its target audience (Bachelor and Master students majoring in Humanities, Natural and Exact sciences) in terms of raising awareness of European values. The relevance of the study is determined, on the one hand, by the necessity to articulate correctly the European values dimension in the HEI curricula, and, on the other hand, by the lack of a methodological basis for a value-based approach in the teaching of the Humanities. While Ukrainian students' perception of European values is fragmented due to controversial social and political contexts (i.e., conflicting attitudes to Ukraine's European integration and growing disillusionment in EU institutions' functionality), a critical media literacy toolkit developed by EUVOLIA can significantly increase their sensitivity to values-related issues and deepen their understanding of European values as an integral axiological construct. The impact of the EUVOLIA course, which was presented in Zaporizhzhya National University during 2018–2020 for five mixed groups of students (126 students in total), was measured with the help of formalized questionnaires and surveys. The target audience's portrait of values was created according to the Schwartz Value Survey on the research of value orientations. The results showed that the methodological toolkit used in the EUVOLIA project not only increases students' awareness of European values but also contributed to the development of critical perceptions of cultural products and materials of mass media, overcoming the phenomenon of «double-think» and strengthening the sense of belonging to the European cultural paradigm.*

Keywords: *European values, Schwartz Values Survey, axiology, critical media literacy.*

JEL classification: I21, M37.

DOI: 10.32987/2617-8532-2021-1-117-124.

As all the main contemporary researches (Gorshenin Institute's «Ukrainian Society and European Values» survey, 2018; «Third Pan-Ukrainian Municipal Survey» commissioned by International Republican Institute, 2017; *European Social Survey*, 2004–2012; *World Values Survey*, 2015, etc.) demonstrate, Ukrainian society's devotion to the set of traditional/

survivor values formed under authoritarian regime remains one of the key challenges of the transition period, which Ukraine is now facing on its way towards European integration. Since the European future of Ukraine is at stake, the national educational reform positions educational institutions as powerful agents and facilitators of changes in terms of upholding the values

© Тупахіна О. В., 2021

of a free democratic society through the New Ukrainian School (NUS) and Higher Education Institution (HEI) curricula (*New Ukrainian School Values*, 2019; *Human Capital Development: Education and Science Reform*, 2018), thus determining the relevance of this study.

However, the lack of an effective and balanced methodological approach remains one of the most visible performance gaps in terms of individual axiological initiation through education. Though over 40 % of Ukrainians reached school age after 1991 (approximately 28 % of the current population was born after 1991) [1], the survivalism is still strong among the post-Soviet generations. As Gorshenin Institute's survey claims, the citizens tend to fragment European values rather than accept them as an integral axiological construct: «a considerable number of citizens is focused predominantly on personal well-being values and prosperity and thus tends to prioritize the values they find personally profitable at the moment» [2, p. 28], with the values of tolerance, equality or human rights protection tossed away as less significant.

Another important trait that considerably influences the acceptance and understanding of European value is the growing disappointment in European democracy mostly resulting from a communication gap. Strong lack of confidence in Ukraine's ability to create democratic institutes capable of fighting corruption, injustice and nepotism that led to the positioning of Europe and its values as «an unattainable object of desire» way before the Revolution of Dignity [3] seems to have boosted isolationist moods: the proportion of respondents

supporting neither European (EU) nor Eurasian (the Customs Union) integration increased from 7,2 % in 2014 to 24,4 % in 2017 [2, p. 28]. New Europe Center's survey «Ukrainian "Generation Z": Attitudes and Values» (2017) focused on Ukrainian youth, points out that the percentage of those trusting the EU institutions and those doubting their functionality is roughly the same among people aged 14–30 (29 % to 28 %) [4].

This study hypothesizes that Ukrainian students' initial understanding of European values, shaped by the above-mentioned tendencies and the axiological paradigm of the national survivalist, may be significantly influenced by means of formal training in critical media literacy (CML). As Kellner & Share argue in their seminal paper on the subject, CML «is an educational response that expands the notion of literacy to include different forms of mass communication, popular culture, and new technologies. It deepens the potential of literacy education to critically analyze relationships between media and audiences, information, and power. Along with this mainstream analysis, alternative media production empowers students to create their own messages that can challenge media texts and narratives» [5]. CML's ability to address popular culture to raise issues of race, class, gender and sexuality [6; 7] defined the concept of Jean Monnet's Module «*European Values in Literary Arts*» (*EUVOLIA*) focused on explaining the essence of European values through fiction and other products of popular culture (movies, music videos, TV series, etc.). The course combines in-depth theoretical training with practical analysis of popular culture products to

reveal the messages concerning the role of the state and the vision of an ideal statesman («*Servant of the People*» TV series, 2015–2018), racial biases in the representation of the other («*Crazy Wedding*», 2018), the concept of perfect womanhood («*Superwoman*» TET TV show, 2019 – present), deconstruction of family values («*The In-Laws*» TV series), tolerance and human dignity issues («*The First Portents*» TV series, 2019), etc.

Taking EUVOLIA as a pilot case for communicating European values awareness through the CML course, the study focuses on two research issues: 1) what is the target audience's (TA) initial vision of the European values? 2) to what extent could formal training provided by EUVOLIA influence this vision and stimulate critical reflection over the values?

The methods of the study comprise Schwartz values survey [8] to map the TA's values set as compared to the national average [9] and European average [10]; a questionnaire to define the TA's level of European values understanding; a survey to monitor EUVOLIA course's impact on the TA's understanding of European values.

The questionnaire (submitted online before the course starts) consists of 5 basic questions: 1) Have you ever heard of European values? 2) How do you understand the concept of European values? 3) Name the three most important European values as you define them (select from the list/write your own answers) 4) To what extent has Ukrainian society embrace the European Values? 5) How would you define your own set of values?

The survey (conducted online as the course ends) monitors EUVOLIA's

impact on the TA's understanding of European values by encouraging students to share their greatest discovery, the greatest surprise and disappointment concerning the European values, based on what they have learned from the course.

The sample of the study comprises 126 Bachelor students (78 females, 48 males), aged between 18 and 26 (mean age 22), specializing in Humanities, Natural and Exact Sciences at Zaporizhzhya National University and enrolled for EUVOLIA course as a part of their qualification training during 2018–2020.

One of the main results of the study is that the axiological set of Ukrainian students (as defined in the Schwartz Values Survey) is closer to that of an average European in terms of universalism, achievement, and self-direction values. The younger generation is more open to innovations and changes and is less concerned with material income and social status (Table 1).

However, the TA's initial awareness of the European values (as defined by the questionnaire) proves to be considerably low. Although all the students claim to have heard of the European Values, only 21,1 % of them receive this information regularly – from topical media products, Internet communities, relevant publications, and university subjects. Most of the respondents (64,5 %) come in touch with the subject occasionally and non-systematically, while the rest of the interviewees admit the presence of European values in their informational space is even lower.

No wonder only 3,9 % of students claim to have a deep and profound understanding of the concept of

Table 1

The values of the target audience revealed by the Schwarz survey compared to the national average (SOCIS, 2015) and European average (Atlas of European Values 2017)

Priorities	TA values	National average	European average
Priority 1	Personal and national safety	Personal and national safety	Harmonious coexistence (tolerance, equality)
Priority 2	Love/friendship	Income	Rule of law
Priority 3	Leadership	Power over people and resources	Ecological safety
Priority 4	Rule of law	Social justice	Personal freedom
Priority 5	Social justice	Love/friendship	Social justice

Compiled by the author, based on research results.

European values; 40,8 % rate their awareness as «general», while 47,4 % define it as «basic» and «non-sufficient». The rest of the respondents (7,9 %) claim to have no idea of the concept of European values at all. At the same time 57,9 % of the respondents define their personal set of values as «predominantly European» and 32,9 % – as «partly European», while only 3,9 % consider their values to be «non-European».

Another important outcome derived from the questionnaire's results is that TA, in line with the national trend, continues to position European values as an «unattainable object of desire». Only 14,3 % of students think that Ukrainians share European values to a considerable extent. 75,3 % of the respondents are sure that we have embraced the idea of the European values but superficially and would grasp the essence of this concept within the lifespan of the next two or three generations. 7,8 % are even more pessimistic in their predictions, arguing that Ukraine's turn to European values is out of the question soon.

Students seem to have learned, at least verbally, the key European values as defined by the Treaty of Lisbon (2009). When asked to name the core European values, they mention

Tolerance (75,3 %), Democracy (72,7 %) and converging notions of Personal Freedom (75,3 %), Individualism (58,4 %), and Independence (66,2 %). Gender Equality is another popular choice (66,2 %), while the ideas of Equality in general and the Rule of Law occupy a modest 21,2 % and 27,3 % respectively – less than Globalism (26 %) and Rationalism (35,1 %). Among the most curious options proposed by the students, one can name Capitalism (16,9 %), Religion (20,8 %), and Traditional Thinking (19,5 %). Such variants as «Every Man for Himself» and «Rational Egoism», although suggested by students, were unpopular.

However, when asked to identify the values they consider most important for themselves, the students followed the national trend spotted by Gorshenin Institute's survey: their vision of European values proved to be rather fragmented and tended to prioritize the values directly referring to their personal experience rather than addressing the overarching notions. Personal Freedom (82 %), Gender Equality (76 %, marked exclusively by female participants), and Independence (63 %) topped the list, while the paradigm-setting values of Democracy (20 %) and Rule of Law

(12 %) were clearly marginalized, and the Tolerance value was noted by only 6 % of respondents (Table 2).

One of the possible explanations for such discrepancy could be found in Gorshenin Institute's analytical report upon the results of the «*Ukrainian Society and European Values Survey*» (2017). It is argued that the concept of tolerance itself bears a particularly contradictory connotation for Ukrainians since almost 50 % of Ukrainian citizens consider it to be contrary to traditional Ukrainian values and therefore inadmissible to Ukrainian society. Tolerance and respect for other cultures (understood very narrowly, mainly as acceptance of sexual minorities, other nationalities, and religions) are rated as the least important amongst the European values for Ukrainians (5,4 % and 9 % respectively) [2, p. 19].

Another possible explanation concerns the so-called «double-think» phenomenon inherited from a hyper-ideologized approach to the Humanities as a part of the school curriculum in a Soviet and mostly post-Soviet educational tradition. This tradition comprises hollowing out the complex concepts, such as democracy or human rights, turning them into purely verbal signs bearing no connections to actual (often missing) referents [11]. The rejection of these concepts by students

when they redefine values from a personal point of view signifies not only a fragmented vision of European values as an axiological construct, but also the lack of critical understanding and practical application of the values under consideration in the TA's relevant experience.

However, formal training in critical media literacy acquired throughout the EUVOLIA course could significantly deepen the TA's understanding of the integrity of European values. As the outgoing survey demonstrates, one of the most important ideas taken from the course is that of the genesis of European values (41 %), their transitional nature (26 %) and the hidden links between the mass media products and the current political agenda (17,7 %).

The less obvious but influential relations between art, state and ideology was the biggest surprise to 36 % of students: many of them admit that they did not think about the important role of art in shaping values. 31 % of respondents were amazed by statistics reflecting axiological climate in Ukraine, thereby acknowledging the discrepancy between the portrait of a compatriot that they build from their personal contacts and a large-scale picture. 24 % reflect on their own values, tracing their roots to the influence of family and school,

Table 2

European Values as priorities for the target audience – respondent response distribution

Priorities	Most important European values	Values I consider important
Priority 1	Tolerance, 75,3 %	Personal freedom, 82 %
Priority 2	Personal freedom, 75,3 %	Gender Equality, 76 %
Priority 3	Democracy, 72,7 %	Independence, 63 %
Priority 4	Independence, 66,2 %	Individualism, 41 %

Compiled by the author, based on research results.

information bubbles, consumed media products, etc.

The low quality of national media products, namely in terms of axiological messages, is the most disappointing for 78 % of students, who claim to have become more attentive to the details they ignored before taking the course, i.e., to the manifestations of sexism or to the fact that the modern Ukrainian movies' failure to pass the Bechdel test.

Thus, by applying the critical media literacy framework, the EUVOLIA course encourages its key beneficiaries to critically rethink their own sets of values and to move from a formal and fragmented view of European values

towards a more holistic and integral one. By stimulating the critical thinking skills of the target audience, the course turns students into conscious media consumers capable of understanding and explaining the impact of dominant ideological patterns cast upon cultural products. By allowing students to apply their relevant personal experience to the popular culture products analyzed in the classroom, the course further reassures the value of this experience, contributes to overcoming double-think, and stresses interconnections between axiological transformations in Ukraine and global values-setting processes.

The article was prepared within the frames of Erasmus+ Jean Monnet Module «European Values in Literary Arts» (599918-EPP-1-2018-1-UA-EPPJMO-MODULE EUVOLIA) co-funded by the European Commission. The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

References

1. State Statistic Service of Ukraine. (2020). *Ukrainian Population's Structure in Terms of Age and Gender*. Retrieved from http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp (in Ukrainian).
2. Gorshenin Institute; Friedrich Egbert Foundation in Belarus and Ukraine. (2018). *Ukrainian Society and European Values: Report on Social Survey Results*. Retrieved from <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13570.pdf> (in Ukrainian).
3. Yavorska, G., Bolomolov, O. (2010). *Europe: Unattainable Object of Desire*. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House (in Ukrainian).
4. Ukraine's Generation Z Values and Priorities: National Poll Results. (2017). *neweurope.org.ua*. Retrieved from http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Ukr_Generation_ukr_inet-2.pdf (in Ukrainian).
5. Kellner, D., Share, J. (2005). Toward critical media literacy: Core concepts, debates, organizations, and policy. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 26(3), 369–386.
6. Joanou, J., Griffin, E. (2010). From Emmett Till to the Rose Petal Cottage: Critical pedagogy and popular culture in pre-service teacher education. *Teacher Education Quarterly, Special Online Edition*, 310–341.
7. McGaha, J. (2015). Popular Culture & Globalization. *Multicultural Education*, 23, 32–37.

8. Schwartz, S. (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1–65.

9. SOCIS Centre of Social and Marketing Research. (2015). *Values of Ukrainians: Pro et Contra of Reforms in Ukraine*. Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1850963-78799c8650906a9dd662cee6db323ee1.html (in Ukrainian).

10. Halman, L., Sieben, I., Zundert, M. (2011). *Atlas of European Values: Trends and Traditions at the Turn of the Century*. Amsterdam: Drukkerij Wilco.

11. Kahanov, Yu. (2019). *Homo Sovieticus Identity Construction (1953–1991): Case of Ukraine*. Zaporizhzhya: Inter-M (in Ukrainian).

Тупахіна О. В.

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри німецької філології і перекладу Запорізького національного університету, Запоріжжя, Україна, tupakhina@znu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2920-1167>

ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ ЧЕРЕЗ МЕДІАГРАМОТНІСТЬ: РЕЗУЛЬТАТИ ПРОЄКТУ ERASMUS+ JEAN MONNET MODULE «ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ»

Анотація. Стаття підготовлена за результатами реалізації проєкту Erasmus+ Jean Monnet Module «European Values in Literary Arts» (599918-EPP-1-2018-1-UA-EPPJMO-MODULE EUVOLIA) та висвітлює вплив навчального курсу «Європейські цінності у художніх текстах» на формування уявлень цільової аудиторії (студентів бакалаврату соціогуманітарних і природничо-технічних напрямів підготовки) про аксіологічний комплекс європейських цінностей. Хоча, з огляду на суперечливий соціально-політичний контекст, розуміння українськими студентами європейських цінностей є фрагментарним, воно може бути істотно поглиблене та гомогенізоване завдяки застосуванню інструментарію медіаграмотності й навчання через досвід. Вплив навчального курсу «Європейські цінності у художніх текстах», що викладався в Запорізькому національному університеті впродовж 2018–2020 рр. п'яти змішаним групам студентів (загалом 126 осіб), вимірювався за допомогою формалізованих анкет і опитувань. Ціннісний портрет цільової аудиторії створювався за методикою Ш. Шварца з дослідження ціннісних орієнтацій. Результати показали, що використаний у рамках проєкту методичний інструментарій не лише підвищує рівень обізнаності студентів щодо європейських цінностей, а й сприяє розвитку критичного сприйняття культурних продуктів і матеріалів ЗМІ, подоланню феномену «двоєдумства» та посиленню відчуття приналежності до європейської культурної парадигми.

Ключові слова: європейські цінності, аксіологія, медіаграмотність, «навчання через досвід».

Список використаних джерел

1. Статеві-віковий склад населення України. 2020. *Державна служба статистики України* : вебсайт. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp.
2. Українське суспільство та європейські цінності: звіт за результатами соціологічного дослідження / Фонд ім. Фрідріха Еберта; Інститут Горшеніна. 2018. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13570.pdf>.
3. Яворська Г., Богомолів О. Непевний об'єкт бажання: Європа в українському політичному дискурсі. Київ: Видавництво Дмитра Бураго, 2010. 132 с.
4. Українське покоління Z: цінності та орієнтири. Результати загальнонаціонального опитування / Фонд ім. Фрідріха Еберта. 2017. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Ukr_Generation_ukr_inet-2.pdf.
5. Kellner D., Share J. Toward critical media literacy: Core concepts, debates, organizations, and policy. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 2005, 26(3), 369–386.
6. Joanou J., Griffin E. From Emmett Till to the Rose Petal Cottage: Critical pedagogy and popular culture in pre-service teacher education. *Teacher Education Quarterly*, Special Online Edition, 2010, 310–341.
7. McGaha J. Popular Culture & Globalization. *Multicultural Education*, 2015, Vol. 23, 32–37.
8. Schwartz S. Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 1992, Vol. 25. P. 1–65.
9. Цінності українців pro et contra реформ в Україні. *Укрінформ* : вебсайт. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1850963-78799c8650906a9dd662cee6db323ee1.html.
10. Halman L., Sieben I., Zundert M. Atlas of European Values: Trends and Traditions at the Turn of the Century. Amsterdam : Drukkerij Wilco, 2011. 141 p.
11. Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя : Інтер-М, 2019. 432 с.

Стаття підготовлена за результатами реалізації проекту Erasmus+ Jean Monnet Module «European Values in Literary Arts» (599918-EPP-1-2018-1-UA-EPP/JMO-MODULE EUVOLIA) за співфінансування Європейської Комісії. Підтримка Європейською Комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, яким відображено тільки думку автора. Тому Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання даної інформації.

Ніколаєв І. В.

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики Центральноукраїнського національного технічного університету, Кропивницький, Україна

РЕЦЕНЗІЯ
на навчальне видання
Тоцької О. Л.
СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ¹

Створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства є одним із основних напрямів державної інформаційної політики. Наразі інформатизація проникає в різні сфери людського життя, зокрема в освітню.

Згідно із затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України Стандартом вищої освіти за спеціальністю 073 «Менеджмент» для другого (магістерського) рівня вищої освіти, майбутні випускники-управлінці повинні володіти такою інтегральною компетенцією, як здатність розв'язувати складні задачі і проблеми у сфері менеджменту або в процесі навчання, що передбачають проведення досліджень та/або здійснення інновацій за невизначеності умов і вимог. Окрім того, вони мають набути таких загальних і спеціальних (фахових, предметних) компетентностей:

- навички використання інформаційних та комунікаційних технологій;
- здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів);
- здатність генерувати нові ідеї (креативність);
- здатність до абстрактного мислення, аналізу й синтезу;
- здатність обирати та використовувати концепції, методи й інструментарій менеджменту, в тому числі відповідно до визначених цілей і міжнародних стандартів;
- здатність розробляти проекти, управляти ними, виявляти ініціативу та підприємливість;
- здатність аналізувати і структурувати проблеми організації, приймати ефективні управлінські рішення та забезпечувати їх реалізацію.

Саме набуття студентами згаданих компетенцій покликане допомогти навчальне видання – лабораторний практикум «Сучасні інформаційні технології в професійній діяльності», що розробила кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів факультету економіки та управління Волинського національного університету імені Лесі Українки О. Л. Тоцька.

Метою викладання навчальної дисципліни «Сучасні інформаційні технології в професійній діяльності» є формування системи спеціальних знань і набуття практичних навичок із використання інформаційних технологій в економіці, управлінні й адмініструванні, ознайомлення з прийомами та

---

¹ Тоцька О. Л. Сучасні інформаційні технології в професійній діяльності : лабор. практикум. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. 124 с.

методами роботи менеджера із засобами обробки економічної інформації, сучасним програмним забезпеченням тощо.

Основними завданнями вивчення курсу є: ознайомлення із сучасними інформаційними технологіями в професійній діяльності, автоматизованими інформаційними системами для підприємств і організацій; набуття вмінь застосовувати базові програмні засоби Microsoft Excel, Microsoft PowerPoint, Microsoft Word та пошукову систему Google.

Рецензоване видання призначене насамперед для проведення лабораторних занять і організації самостійної роботи студентів. Про це свідчить його структура, котра включає:

- лабораторні роботи;
- завдання та запитання для самостійної роботи;
- інструкцію до тестування;
- варіанти тестів;
- теми рефератів;
- питання до іспиту.

Також практикум містить програму навчальної дисципліни; опис основ роботи з табличним процесором Microsoft Excel; термінологічний словник ключових термінів курсу, з якими студенти знайомляться на лекційних заняттях; рекомендовану літературу й додатки.

Навчальне видання розроблене для студентів першого курсу магістратури таких освітніх програм: «Менеджмент бізнес-структур», «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», «Управління фінансово-економічною безпекою», «Економіка довкілля і природних ресурсів», «Економіка підприємства». Воно належить до категорії матеріалів прикладного характеру та покликане забезпечити умови для оптимального оволодіння нормативною навчальною дисципліною. Адже, використовуючи цей посібник, студенти під час лабораторних занять навчатимуться за допомогою табличного процесора Microsoft Excel:

- складати річний робочий графік працівників підприємства за безперервного режиму роботи;
- прогнозувати офіційний курс гривні щодо іноземних валют;
- проводити ABC-аналіз реалізації товарів;
- створювати оптимізаційну модель виробництва продукції;
- будувати імовірісно-автоматну модель виробництва продукції;
- створювати електронну форму балансу підприємства;
- розробляти електронну форму звіту про фінансові результати підприємства;
- створювати електронну форму таблиці для оцінки фінансового стану підприємства;
- розробляти проєкт зі сфери електронної комерції та будувати діаграму Ганта.

Крім того, вони зможуть самостійно підготувати презентацію бізнес-плану організації в програмі Microsoft PowerPoint; скласти бізнес-довідку в програмі Microsoft Word; використати різноманітні функції програми Microsoft Excel (фінансові, математичні, логічні, текстові, дати й часу, посилань і масивів);

зробити висновки про реалізацію товарів, сформувавши звіт з оплати праці, створити каталог організацій (на основі інформації з інтернет-джерел), а також проаналізувати їхню цінову політику, послуговуючись табличним процесором Microsoft Excel.

Рецензоване видання містить низку тестових питань до лекційного матеріалу. Зокрема, питання тесту № 1 складені до таких тем першого змістового модуля «Основи інформаційних технологій»:

Тема 1. Технологія: поняття, основні властивості та процеси. Інформація, дані, знання як об'єкти технології.

Тема 2. Економічна інформація та засоби її формалізованого опису.

Тема 3. Інформаційні технології: властивості, вимоги, цілі.

Тема 4. Інтелектуальні технології обробки економічних даних.

Тема 5. Створення сховищ даних. Технології OLAP та Data Mining.

Варіанти цього тесту складаються з 15 питань.

Питання тесту № 2 підготовлені до таких тем другого змістового модуля «Інформаційні системи для підприємств та організацій»:

Тема 6. Автоматизовані інформаційні системи для підприємств та організацій.

Тема 7. Інформаційні технології в управлінні.

Тема 8. Технології глобальної мережі Інтернет.

Тема 9. Основи електронної комерції.

Варіанти цього тесту складаються з 12 питань.

Отже, використання такого посібника дасть викладачам можливість організувати виконання студентами лабораторних робіт за допомогою програмного забезпечення, а також перевірити їхні знання лекційного матеріалу на основі тестування.

Актуальність розроблення лабораторного практикуму зумовлена тим, що студенти як майбутні економісти й управлінці повинні вільно володіти методами автоматизованої обробки економічної інформації, сучасними інформаційними технологіями в професійній діяльності, застосування котрих сприяє зменшенню затрат часу працівників, а також підвищенню ефективності їхньої роботи.

ОСВІТНЯ АНАЛІТИКА УКРАЇНИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Відповідальний за випуск

А. Б. Нефедов

Редактор

І. А. Книш

Формат 70×108/16. Ум. друк. арк. 11,2.
Тираж 100 прим. Зам. №

Видавець:

Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики»

Адреса редакції та видавця: вул. Володимира Винниченка, 5, м. Київ, 04053

Тел. (044) 486-98-70, E-mail: info@iea.gov.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6237 від 18.06.2018

Publisher:

State Scientific Institution «Institute of Educational Analytics»

Office: 04053, Kyiv, Volodymyra Vynnychenka Str., 5

Tel.: (044) 486-98-70, E-mail: info@iea.gov.ua

Publishing license

ДК № 6237 issued 18.06.2018

Надруковано ТОВ «КОНВІ ПРИНТ»
02000, м. Київ, вул. Магнітогорська, 1

Printed by LTD «KONVI PRINT»
02000, Kyiv, Mahnitohorska Str., 1